یادداشت

یادداشت

ڕەفیق حیلمی

سلێمانی ٢٠٠٣

زنجیرەی کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم
کتێبی سەردەم ژمارە (٢٢٦)

سەرپەرشتیاری گشتیی زنجیرە
ئازاد بەرزنجی

یادداشت

بابەت: یادداشت
نوسینی: ڕەفیق حیلمی
بەڕێوەبەری هونەری: شیروان تۆفیق
مۆنتاژی کۆمپیوتەری: سەیران عەبدولڕەحمان
نوێکردنەوەی ڕێنوس و هەڵەچنی: نەورۆز حسێن
چاپی : سێیەم
تیراژ: ٥٠٠ دانە
ژمارەی سپاردن: ١٧٧ی ٢٠٠٣

www.sardam.net

دیارییە :

بۆ گیانی کوردێک کە تا مردن بۆ کورد ژیا ، بۆ گیانی ئەمیری بەئاما نجنەگەیشتو "جەلادەت عالی بەدرخان" .

سەرەتا:

لە ساڵی ١٩٣٤ لە موسڵ، مامۆستای ڕیازیاتی ئەعدادی بوم. دکتۆر "مەجید خدوری" ڕەفیقی زۆر خۆشەویستو بەنرخم کە دوایی وازی لە عێراق هێناو چوە ئەمەریکا، لەو ڕۆژەدا لە مەکتەبەکەی ئێمە مامۆستای "ئیجتماعیات" بو. هەردوکمان پێکەوە لە کۆمەڵی عیلمی موسڵیشا ئەندام بوین. لەژێر ناوی (المسئلة السورية)دا کتێبێکی نوسیبوەو دانەیەکی چاپکراوی بەدیاری بۆ ناردم. کە تێفکریم لە زۆر لاوە مەسەلەی سوریەو (فیصل)ی یەکەم لە مەسەلەی شێخ مەحمودو کوردستانی عێراق ئەچێت. منیش بە هۆی نزیکیم لە شێخ مەحمودو هەندێ لە ئینگلیزە کاربەدەستەکانی دەوری شێخ مەحمود، لە کاتی خۆیدا هەر بۆ یادداشت زۆر شتم لای خۆم (تەسجیل) کردبو و نوسیبومەوە. لەبەرئەمە کەوتمە سەر بیری نوسینەوەی مەسەلەی شێخ مەحمودو کوردستانی عێراق. بەڵام دیارە کە پێویستم بە گەلێ شتی تر هەبو. وەکو چەند کتێبێکی تایبەتی بە زمانە بێگانەکان" پرسیارو کۆڵینەوەیەکی وردو تەواو دەربارەی هەواڵو بەسەرهاتی کورد.

دۆستو برا کوردەکانی دەستم بۆ درێژکردن، درێغییان نەکردو کەمو زۆر یارمەتیان دام. لە برا عەرەبەکانیش هەندێکیان بە ڕاستی پیاوانە هاتنە پێشەوەو هەر کتێبێکی لای ئەوان دەس ئەکەوت بە خۆشیەوە بۆیان ئەناردم. لەوانە یارمەتی دکتۆر "مەجید خدوری" ناو براو و قەس سلیمان صائغو مامۆستا دەروێش مقدادیو دکتۆر فازیل حسێن لە برا عەرەبەکان"و مامۆستا ناجی عەباسو عەبدولقادر قەزازو فایەق کاکەمینی خوالێخۆشبو و کاک ئەدیب عارف (معاونی شورتەی دانیشتو)و ڕەئیس عەبدولواحیدو مامۆستا گیو کاک شاکر محرم لە برا کوردەکان. بە ڕاستی جێگەی سوپاسی تایبەتیە، بە هۆی کەڵکێکی بەنرخ کە لە ڕێی کۆڵینەوەی نوسراوە نایابە بەچاپکراوەکانیانەوە دەستم

ئەکەوت، ئەبێ سوپاسی مامۆستایانی بەرزو خزمەتگوزار ئەمین زەکی بەگ‌و ئەمیر جەلادەت بەدرخان‌و حوزنی موکریانی (خوایان لێ خۆش بێ)و مامۆستا مارف جیاوک[١]و دکتۆر بلەچ شێرکۆو مەلا جەمیل بەندی ڕوژبەیانی، کە هەریەکەو مێژونوسێکی ناودار یا نوسەرێکی بەنرخی کوردن بەیاد بکەین‌و لەبیرمان نەچێتەوە.

ئینجا من بە هۆی ئەم یارمەتی‌و کەڵکوەرگرتنە بەنرخانەوە توانیم دەست بدەمە نوسینەوەی ئەم یادداشتە، کە لە زۆر دەمێکەوە تا ئیمڕۆ باسی بەشی زۆربەی بەسەرهاتی کورد ئەکاو بە تایبەتی مێژویێکی تەواوی مەسەلەی شێخ مەحمودو کوردستانی عێراقە. نامەوێت خزمەتی ناهیدەی کچیشم بکەم بەژێر لێوەوە. ئەویش حەقی بە سەرمەوە هەیەو لە تەرجەمەی ئەو باسانەدا کە لە کتێبە ئینگلیزیەکان وەرم گرتوە، یارمەتی تەواوی داوم‌و لەگەڵم ماندو بوە.

ئیتر وەکو هەمو جارێك ئەمجارەیش لە خوێنەرە بەڕێزەکان، تکام ئەوەیە کە لە کەم‌و کورتیم ببورن‌و هەر "زەللە"یەکی کە کردومە بە چاوی لێبوردن بە سەریدا بڕۆن‌و بمبەخشن، بە مەبەستی چاکەو سەرمایەی کەمم.

بەغدا- بستان الخس

١/١٧/٤٦٩

ڕفیق حیلمی

٩٥٦/٧/٢٥

---

[١] لە (القضیة الکردیة)ی مارف بەگ کەڵکم وەرگرتوە.

١

شەڕە گەورەی یەکەم بڕایەوە، بەڵام دوای ئەوە لە ماوەیەکی پێنج ساڵدا نزیکەی سێیەکی شەڕکەرەکان بە وێنەی بەفری بەر هەتاو توانەوەو لەناوچون. بەڵێ لە دوای ئەوە کە بە وێنەی نەخۆشی "تاعون"و "ڕشانەوە"، لە هەمو کاتێکی ئەم شەڕە نامۆبارەکەدا هەزاران لاوی جوانو تازەپێگەیشتو لەناوچو و ئەوەندە ڕۆڵەی شیرین لەم سەرزەمینەدا بە تۆپو فڕۆکەو تفەنگ، واتە بە بەری شارستانیەتی و یا بەری زانستی فەن کوژرانو ئەنجن ئەنجن کران، کە نایەنە ژماردن. ئەمە جگە لەوانەی کە نران بە نیشانەوەو تیرباران کران و یا کران بە دارا، لە فڕۆکە کەوتنە خوارەوە، لە ئاگرا سوتان، یا لە ئاوی زەریاکانا خنکان. ئەوانەش کە بە هۆی ئەم شەڕە ناخێرەوە لە دەوری قاتوقڕی، لە برسا، یا لە بەر بێ دەرمانی و بێ دەسەلاتی، بە نەخۆشی مردن، بخرێتە حسابەوە، ژمارەی فەوتاوەکانو لەناوچوەکان ئەکاتە "٣٤" ملیۆن[٢] ئینجا بەم جۆرە ئەم شەڕە گەورەیە دوای ئەوە کە ماڵ نەما شینی تێ نەخات، دوای ئەوە کە شارانی وەرگێڕا بە وێرانە، شاهانی کرد بە گەدا، بەڵێ دوای ئەمە کە دونیای کرد بە دۆزەخێکی بێ بن، ماوەی پێنج ساڵ ئاگری ئەم دۆزەخەی بە "ئێسک"ی بنیادەم خۆش کردوە، بۆ دەهرێک بە بێخی بەشەرا چوە خوارەوەو لەسەر زەمین قەبرستانێکی بێسنوری هێنایە ناو و بەم چەشنە بەڵگەیەکی گەورەی دایە دەس ئەوانەی کە لە ڕاستیو سەرەو خێری شارستانیەتی چەرخی بیستەم بەگومان بون، بەڵی دوای هەمو ئەمانە، ئینجا سوێندخۆرەکان لە "وەرسایل"وە لە مێژوی ١١ی تشرینی دوەمی ١٩١٨دا "شەرتەکانی ئاشتی"یان ئیمزا کردو دونیا هەناسەیەکی ڕەحەتی کێشا!..

---

[٢] بە پێی "ستاتستیک"ی "عصبه الامم"، لە شەڕی گەورەی یەکەمی گێتیدا ١٣ ملیۆن کەس بە شەڕ و ١٨ ملیۆنیش بە هۆی شەڕەوە لەناو چون. هەندێ (ستاتستیک)ی تریش ژمارەی فەوتاوەکان ئەگەیەنێتە (٣٤) ملیۆن. (الهلال- ساڵی ١٩٣٤).

٢

لە دوای موتارەکە[٣] وەزعو هەواڵی دەوڵەتی عوسمانی

لەبەرئەوەی کە بەشێکی زۆربەی کوردو کوردستانو بە تایبەتی وڵاتی کوردی عێراق، تا شەڕی گەورەی یەکەم بڕایەوە، لە ژێر حوکمی دەوڵەتی "عوسمانی"دا بو، بە پێویستی ئەزانین کە لە لایەن وەزعی ئەم دەوڵەتەوە لە دوای "موتارەکە" کەمێك بدوێین: پاش بڕانەوەی شەڕ و ئیمزاکردنی شەرتەکانی ئاشتی لەگەڵ تورکەکان لە "مندروس" لە مێژوی ١٩١٨دا، سوێندخۆرەکان لەشکریان ناردە "ئەستەموڵ" و داگیریان کرد. ئینجا ئێوە هەواڵی ئەستەموڵو دانیشتوەکانی بخەنە بەرچاو. بیرێك لەسەر لەشکرو زابتانو گەورەکانی تورك بکەنەوە کە لە ئەستەمول بون، مەبعوسە خوێنگەرمەکانو لاوانی نیشتمانپەروەری تورك، بوێژە بەرزەکانو ئەدیبە ناودارەکانی ئەو ڕۆژە بێننە بەرچاو کە دەسی قەڵەمیان (پێنوس) شکابو. بیرێ لەو تورکانە بکەنەوە کە بە زەلیلی کەوتبونە ژێر چنگی لەشکری سوێندخۆرەکانەوەو لە "پایتەخت"و ناوچەی وڵاتی خۆیاندا ببون بە دیل. ئەو تورکانە کە دەوڵەتەکەیان وای بەتەما کردبون لەگەڵ "ئەڵمان"ەکان پێکەوە لە شەڕا سەرکەون، بە "سنجاقی شەریف" گرەو لە ئینگلیز ببەنەوەو هەمو موسڵمانەکانی دونیای لێ ڕاست بکەنەوە، بەڵام ئەوا پایتەختە خۆشەویستو شیرینەکەیان لە لایەن دوژمنەکانەوە داگیر کرابو، سەر نەویو لوت شکاو کەوتبونە ژێر حوکمی "قەرەقوش"ی لەشکری سوێندخۆرەکان و بە تایبەتی لەشکری ئینگلیز. ئەوانە کە عەسکەر بون بە زابتانو ئامرەکانەوە لە ترسی ڕسوابون بەرگیان گوڕیبو یا خۆیان شاردبۆوە.

---

[٣] وازلێهێنان، بڕینەوەی شەڕ.

سـوێندخۆرەکان بەرامبـەر بـە تـورک، بـە "حیکمـەت" نەجوڵانـەوە فیـزی سەرکەوتن لـە شـەڕا پـەردەی بـە چاوا هێنـابون. زیـاد لـە پێویسـت تورکـەکانیان تـەنگاو ئـەکردو تێگەیشـتوەکانیان ئێجگـار سـوک‌و بێقـەدر ئەهاتـە بەرچـاو. دەسدرێژی عەسکەرەکانی سوێندخۆرەکان‌و لادانیان لە شەرم‌و ئەدەب، وردەوردە تورکـە بێهێـزو مردوەکـانی زینـدو ئـەکردەوە. زابتـان‌و خوێنـدەوارە بـەرزەکان‌و مەبعوسە نیشتمانپەروەرەکان چارەیان نەما و لە یەکتری نزیک کەوتنەوە. بیریان لەم حاڵە کردەوە کە تیا بون. زانییان کە ئەم چەشنە ژیانە لە مردن چاتر نیە، لەبەرئەمە ئەوەندەی پـێ نەچـو خوێنگەرمەکان‌و وڵاتپەرستەکان بڕیاریـان دا کـە ببزونەوە. ئەیانزانی کە ئەنجامی ئەم بزوتنەوەیە سامناکە، بەڵام چەشنی ژیانی ئـەو ڕۆژەشـیان تـامێکی تیـا نـەمابو. زۆری تورکـەکان ئاواتـەخوازی مـردن بـون. کەوابێ لە مردن بۆچ بترسن؟ بە تایبەتی مردنێک کە لە ڕێی شەرەف‌و لە ڕێی ڕزگاری نیشتماندا بێ. ئەگەر هات‌و نیشتمانەکەشیان بۆ ڕزگار نەکراو شەرەفی خۆیان بۆ نەکڕایەوە بە مردن ڕێی ڕزگاری لە دیلی‌و سوکی نەبەسرابو.

میللـەتی تورک ئەوەنـدەی خوێن تیا مابو کە هەست بەم بێشـەرەفیە بکـا، لـە مێـژوی ڕابـوردوی ئیلـهام وەرگـرێ، بـۆ ژیـانێکی بەشـەرەف یـا لـە ڕێـی ئـازادی قەومەکەیا لە خۆبەختکردن دوا نەکەوێ‌و بەو خوێنەی کە لە ڕەگەکانی عەسکەرە لاوەکانیا ماوەتەوە ئەم پەڵە پیسەی نوساوە بە ناوی تورکەوە، بیسڕێتەوەو پاکی بکاتەوە. ئیتر لەوەدا نەمابو بیر لە ئەنجامی ئەم بزوتنەوەیە بکەنـەوە. نازانم چە بزوتنەوەیـەکیش لـە دونیـادا ئـەنجامی لـە پێشـەوە زانـراوە؟ کـەی بـە "تـەگبیر"و ئـەقڵ، هـەمو کارێـك براوەتـە سـەر؟ کـام زانـای گـەورە هـەمو جارێـك دواڕۆژی بـۆ دەرکـەوتوە یـا بـە ئـەقڵ‌و هۆشـی خـۆی لـە هـەمو کردەوەیـەکا سـەرکەوتوە؟ کـێ توانیویە ببێ بە دۆست کوننەدی دواڕۆژی خۆی؟ ئایا بەشەر لەوانە بوایە کە بەبێ زیادو کەم فەرمانی ئایندەی، بەڵکو قەومانی دوای سانیەیەکی بزانێ، لەو ڕۆژەوە دونیا دونیایە کەسێك چەوتی ڕوی لێ ئەدا یا شتێکی خراپـی ئەکرد؟ دیارە نـەء؟ کەوابو ئەو عیللەت‌و هۆیانە کە ئەیهێنینەوە، ئەو هەمو حسابە دورو درێژە کە

ئەیکـەین هـەر بـۆ ئەوەیـە کـە گونـاهی کردەوەکانمـان بخەینـەوە سـەر ئەسـتۆی خۆمان. هەروەکو ئەنجامی باشیەکانی هەندێ کردەوەمان ئەبەینەوە سەر ئەقڵو تـەگبیری خۆمـانو شـانازی پێـوە ئەکـەین! ئـەگینا ئـەقڵو تـەگبیر هەرچـەند بـۆ ڕێکخسـتنی "تـەیار"ەکـانی فیکـرو "ڕوپێـوەرگرتن"ی[٤] کردەوەکانمـان کـەڵکێکی گـەورەی هەیـەو ئەمـە جێـی ئینکـار نیـە" دیسـانەوە نـاتوانین بڵـێین کـە هـەمو کردەوەیـەکی دوای لێکدانـەوەو بـەکارهێنانی ئـەقڵو تـەگبیر، ئـەنجامی باشـی لێ پەیدا ئەبێ. هەروەکو بە پێچەوانەی ئەمانە ناشتوانین بڵێین کە هەمو کردەوەیەکی کوتـوپڕو بێ لێکدانـەوەی دور درێـژ، ئەنجامەکـەی خراپـەو هـەمو "بزێـوی"یـەكو "سەرچڵی"یەك ناگاتە سەرو هەر ژێر ئەکەوێ.

ئینجا لەبەر ئەمەیە کە تورکەکان لە ئەستەموڵ، دوای ئەمە، چارەیان نەماو کـردەوەی ناشـیرینو نـاڕەوای عەسـکەرەکانی سـوێندخۆرەکان زێفـی لـێ سـەندنو غـەدرو ناهـەقی کاربەدەسـتەکانیان کـاری کـردە مێشـكو جـەرگیان. گەیشـتبونە پلەیەکی زیندەگانی زەلیلی ئەوتۆی کە ئیتر بۆ ڕزگاربون لـەوە پـەنایان ئـەبردە بـەر مردن. کاتی لێکدانـەوەی دورو درێـژیان نـەبو، جڵـەوی تـەگبیر لـەدەس دەرچـوبو. خۆیـان دابـو بـە دەم لافـاوی حادیسـاتەوە. شـکی تیـا نیـە کـە ئەوانـەی بـەم جـۆرە ئەجوڵێنــەوە، و بــەبێ لێکدانەوەیــەکی مــەنتقی ئەبزونــەوەو ئەکەونــە هــەنگاو هاویشـتن، کـە هـاتو بـە هەڵکـەوت سـەرکەوتنو ڕێگـەیان بـڕی، لـە هەنگامـەی ئــازادیو ســەربەخۆییدا بــۆ هــەمو کــردەوە شــێتانەکانی خۆیــان تەفســیرێك ئەدۆزنەوەو ئەنجامی باشی هەمو کردەوەیەکیان ئەدەنە پاڵ فەلسەفە یا مـەنتقێك، ئینجا نوسـەرو بوێـژەکان، و مێژونوسـە دوڕوەکـان ئەکەونـە سـتایشو سـەناخوانی سـەرکەوتوەکانو باسـی نیشـتمانپەروەری ئەوانـە، کـە تـا دوێنـێ بـو بـەبێ ئـەقڵیو سەرچڵی ناویان ئەبردنو گەلێجاریش بە بێمروەتانە دوژمنایەتی میللەتەکەیان یا خیانەتو ناپاکیان ئەدانە پاڵ.

---

[٤] ڕوپێ وەرگرتن: توجیه

دوای بڕانەوەی شەڕی گەورەو ژێرکەوتنی هێزەکانی تورك‌و داگیرکرانی بەشە ماوەکانی وڵاتی (عوسمانی) لە لایەن لەشکرانی سوێندخۆرەکانەوە، لە دوای موتارەکەو بڕانەوەی شەڕ" بزوتنەوەی تورکەکان‌و لە سەرەوە دەسبەخۆ ئامادەکردنیان بۆ شەڕێکی تر لەگەڵ هەمو سوێندخۆرەکان، بە تاقی تەنیاو بێ یارمەتی دۆستێکی تایبەتی‌و جێی باوەڕ، لەم جۆرە بزوتنەوە شێتانەیە کە لە سەرەوە باسمان کردو لەگەڵ ئەقڵ‌و مەنتیقا ڕێناکەوێت. بەڵام زەلیلی‌و کوێرەوەری میللەت، سوك‌و سەلیمی لەشکرە ژێرکەوتوەکەی دەوڵەتی عوسمانی گەیشتبوە بیناقاقە. لەبەرئەمە پەنایان بردە بەر مردن. ئینجا فریشتەی تالع، هیوا بڕاوەکانی بەئامانج گەیاند. ئەوسایە بزوتنەوەکەیان لە دونیادا بو بە داستان..

* * *

٣

مستەفا کەمال لە "ئەنادوڵ"

وتمان کە لە دوای موتارەکە، خەڵقی ئەستەموڵ زۆر لە تەنگاویدا بون. لەبەر ئەمە کە بڕیاریان دا بە بزوتنەوە لە بزوتنەوە بەولاوە چارەیەکیان نەمابو. ئنجا خوێندەوارە منەوەرەکان‌و نیشتمانپەروەرەکان لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە بۆ بزوتنەوەکەیان "ئەنادۆڵ" بکەن بە ناوچەو شۆڕش لەوێوە هەڵگیرسێنن. ئەم فیکرەش لە چەند سەرێکەوە بەجێ بو. چونکە ئەستەموڵ لە لایەن لەشکری سوێندخۆرەکانەوە داگیرکرابو، شۆڕشی تیا نەئەکرا. بونی عەسکەری چەند دەوڵەتێکی دوژمن لە ئەستەموڵدا، سەفیرەکانی حکومەتە بێگانەکان‌و گەڵێ (ئەقەلیات)ی غەیرە تورك، زەلیلی‌و بێهیوایی ئەو تورکە بێ چەك‌و بێدەسەڵاتانە کە لە ئەستەموڵدا بون هەر یەکە بەرهەڵستێکی گرنگ بو لە ڕێی سەرگرتنی ئەم بزوتنەوەیەدا. لەم دەوری بێ هیوایی‌و لێکدانەوە بێ سودەدا پزیسکێکی ناکاو دڵی نیشتمانپەروەرەکانی ڕون کردەوە. حکومەتی ئەستەموڵ، یەکێك لە زابتە خوێنگەرمەکانی هێنایە پێشەوە کە لە ژێرەوە هاوپەیمانیان بو، بیری لە

ڕزگارکردنی قەومەکەی ئەکردەوە لەژێر چنگی سوێندخۆرە دوژمنەکانی تورك. ئەم زابتە خوێنگەرمە نیشتمانپەروەرە، "مستەفا کەمال" بو. حکومەتی ئەستەمولّ بە هەڵە چو و مستەفا کەمالی کرد بە "موفەتیشی گشتی" لەشکرەکانی تورك لە ئەنادۆلّ.

بە پێی ئەم "وەزیفە"یە کۆکردنەوەو ڕێکخستنی هەمو لەشکرەکانی دەوڵەتی عوسمانی لە (ئەنادۆلّ) کەوتبوە ئەستۆی "مستەفا کەمال"ەوە. لەبەرئەوە دیارە کە زۆر بە دڵو بە گیان بەڵێنی دا بچێتە ئەنادۆڵو لە ١٥ی مایسی ١٩١٩ ئەستەمولّی بەجێهێشتو چوە سەر ئیشی خۆی°. هەر کە گەیشتە ئەنادۆلّ زابتەکانو گەورەکانی لەشکری تاقی کردەوە. بە درێیەوە لەگەڵ سەردارەکانیان کەوتە قسەو باس مەرامی دڵی خۆی تێگەیاندن. هەمویان بە خوێنێکی گەرمو گیانێکی پاكو خاوێنەوە نیشتمانپەرستی خۆیان بۆ دەرخست. وا دیار بو کە لەمانە گەلێکیان ئاواتەخوازی بزوتنەوەن و بەرەو پیری مردن ئەچنو مستەفا کەمالیش بە دڵ باوەڕی پێکردن.

لەبەرئەمە پێش هەمو شتێك بۆ پێشدەمگرتنو ڕاوەستاندنی لەشکری یۆنان، لەگەڵ "نورەدین پاشا" ڕێکەوت. دوای ئەمە چوە "ئەرزروم". زابتەکانی چاوپێکەوت، گفتوگۆی ڕێکخستنو ژیاندنەوەی لەشکرەکانی خۆیانی لەگەڵ کردنو بڕیار درا کە سەرلەنوێ مەشقی عەسکەری بە لەشکرەکانیان بکەن. بەڵام حکومەتی ئەستەمولّ کە لەژێر چاودێری موراقەبەی سوێندخۆرەکاندا بو لەم کردەوانە کەوتە ترسەوەو دەسبەجێ "مستەفا کەمال" داوا کرایەوە بۆ ئەستەمولّ. ئنجا مستەفا کەمال دوای گفتوگۆو بەستنی پەیمان لەگەڵ سەرکردەو

° لە پێش دەرچونی "مستەفا کەمال" لە ئەستەمولّ بە نۆ ڕۆژ، واتە لە ٦ی مایسی ١٩١٩، وەنیزەلۆسی سیاسی بەناوبانگی یۆنان، لە دوای گەلێك کۆششو تەقەلا، گەورەکانی حکومەتە سوێندخۆرەکانی "ویلسنو لوئید جورجو کلیمانسۆ" ئیقناع کرد، کە لە "موئتەمەری ئاشتی"دا لە پاریس بڕیاری داگیرکردنی ئەزمیر بدەن لە لایەن لەشکری یۆنانەوە. لەسەر ئەمە لەشکری یۆنان لە ڕۆژی دەرچونی مستەفا کەمال لە ئەستەمولّ ١٥ مایس ١٩١٩، چوە ئەزمیرەوەو داگیری کرد. (سيرة مصطفى كمال و تاريخ الحركة التركية الوطنية).

گەورەکانی لەشکر، بڕیاری دا کە نەچێتەوە ئەستەموڵو بەرامبەر بە حکومەتی "خەلیفە" یاخی بو.

پاش یاخیبونی "مستەفا کەمال"، دوابەدوا لە ئەرزی ڕۆم (ئەرزروم)و سیواس، دو جار کۆمەڵ بەسترا. لەم کۆمەڵانەدا گەلێك لە ئەندامەکانی "مەجلیس مەبعوسانی" ئەستەمولیش حازر بون. ئەمانە بڕیاریان دا کە حکومەتی ئەستەموڵ بە حکومەتێکی شەرعی نەناسن و لەبەرئەوەی کە ئەم حکومەتە لەژێر نوزی سوێندخۆرە دوژمنو بێگانەکاندایە لە ڕاست فەرمایشەکانیا سەرپێچی بکەن. بۆ ئەمەش بە پێویست زانرا کە لە ئەنادۆڵ سەرلەنوێ دەست بکرێت بە کۆکردنەوەی مەجلیسێکی تازەو هەڵبژاردنی نوێنەرەکانی خەڵقی ئەنادۆڵ بۆ ئەم مەجلیسە تازەیە (حوزەیران ١٩١٩).

لەولای تریشەوە هەر لەم سەردەمەدا لە ئەستەمولیش بزوتنەوەیەکی زۆر بە سام ڕوی دا و حکومەتی ئەستەمولْ بە تەواوی کەوتە ئەندێشەوە. ئەو ئەندامانەی "مەجلیسی مەبعوسان" کە لە ئەستەمولدا بون، هەولیان زۆر خراپ ئەهاتە بەرچاو. لە وەزع، گەلێك بەترسو بەشك بون. لەبەرئەمە ئەوانیش بە پێویستیان زانی کە بیرێك لە دواڕۆژ بکەنەوەو ئەنجامی ولاتەکەیان بخەنە بەرچاو. لە ٢٠ی کانونی دوەمی ١٩٢٠ کۆبونەوەو لە دوای "موزاکەرە"یەکی دورو درێژ لەژێر ناوی (میساقی میللی تورك) بڕیارێکیان دا و مەجلیسیان بلاو کردەوە. بە پێی بەندی یەکەمی ئەم میساقە مێژوییە دەولەتی عوسمانی دەستی لە هەمو ئەو جێگانە هەلگرت کە بەشی زۆری دانیشتوەکانی "عارەب"نو چۆنیەتی ئیدارەو بەڕێوەبردنی ئەم ولاتانەی بۆ عەرەبەکان خۆیان ئەهێشتەوە.

لە بەندی ٣هەمی ئەم "میساق"ەشدا باسی قاعیدەو ئوسولی ئیدارەیەکیان ئەکرد کە قەومە کەمەکانی (ئەقەلیات) لە ولاتی تورکا ئەمێنێتەوە پێی ئەبەن بەڕێوە، بە شەرتێك کە لە ولاتە بێگانەکاندا لە لایەن دەولەتە غەیرە موسلمانەکانەوە، موسلمانەکانیش بە پێی ئەم قاعیدەو ئوسولە ئیدارە بکرێن.

بەڵام لەم میساقەدا کوردو کوردستان ناوی نەبو و کرابو بەژێر لێوەوە. وا دیارە تورکەکان لە لایەن دین و زمان و ڕەوشت و تەقالیدەوە کوردو تورکیان بە یەك دائەنا و تەفاوتێکیان لە بەینی ئەم دو قەومەدا نەئەبینی. هەرچی وەکو "ئەرمەن"ەکانە، تورك تەنیا لە وڵاتەکانی "قارس"و "باتوم"و "ئەردهان"دا، دانیان بە بونیان دا ئەنا، سەرەڕای ئەمەش وەکو باوەڕیان نەبێ بەوە کە ئەرمەنەکانی ئەم وڵاتەش بیانەوێ لە تورك جیا ببنەوە" لە بەندی پێنجەمی میساقەکەیاندا بە شەرتیان دائەنا کە لە دواڕۆژا لە ئەرمەنەکانی خۆیان بپرسرێت، کە ئایا مەیلی جیابونەوەیان لە تورك هەیە یا نە؟

ئەم کارەی "مەجلیسی مەبعوسانی" ئەستەموڵ لە لایەکەوە، بە گەرمی ئیشکردنی "مستەفا کەمال" لە ئەنادۆڵ و بڵاوبونەوەی ناوی و ڕۆژبەڕۆژ زیادبونی هێزو دەسەڵاتی لە لایەکی ترەوە، بە تەواوی حکومەتی خەلیفەی ئەستەموڵی بێهێزو بێنرخ کردو ئەهالی وردەوردە ڕویان لەم حکومەتە وەرگێڕا، کە لە ژێر دەستێکی سوك و سەلیمی هێزی سوێندخۆرەکاندا بو لە ئەستەموڵ. هەمو شتێك وای دەرئەخست کە جوڵانەوەی "مستەفا کەمال" ببێ بە هۆی ژیانەوەی میللەتی تورك و لە هەمو لایەکەوە دەست بکەن بە جوڵانەوەو سەربەرزکردنەوەو لایەنگیری "مستەفا کەمال".

ئەم حاڵ و ڕەوشتە هەروەکو حکومەتی ئەستەموڵی خستبوە ئەندێشەوەو سەرەتای بێهێزی و بەرەو لەناوچونی بو. هێزی سوێندخۆرەکانیش لە تەنگاوکردنی حکومەتی خەلیفەو هاندانی بۆ سەر "مستەفا کەمال" دوا نەئەکەوتن. ئەیانویست کە ئەستەموڵ، دەسبەجێ لەشکر بنێرێتە سەر "مستەفا کەمال"و تا ئاژاوەی پەرەی نەسەندوەو نەکەوتۆتە هەمو لایەك، بەهەر جۆرێك بێ "مستەفا کەمال" تەمێ بکا یا لەناوی بدا.

خۆیشیان واتە حکومەتەکانی سوێندخۆرەکان لەژێر کوماندەی ژەنەراڵ "ملن"دا هێزێکی تریان ناردە ئەستەموڵ و بە تەواوی خستیانە ژێر حوکمی عەسکەری و نفوزیانەوە (١٦ی مارتی ١٩٢٠). دوای ئەمە حکومەتی

"مەدەنی"شیان خستە ژێر دەسیانو بە بەرچاوی "خەلیفە"وە لە گەورە گەورەکانی عەسکەریو مەدەنی "٦٦" کەسیان گرتو زۆریان لەمانە بە دیلی ناردە "مالتە". ئەوانەی کە لە ئەندامانی کۆمەڵی "ئیتیحادو تەرەقی"ی حزبی حکومەتی پێشوی ئەستەموڵ بونو لە دوای "موتارەکە"ش لە ئەستەموڵ مابونەوە لە یەکەم داگیرکرانی پێشودا بە دیلی ڕەوانەی "مالتە" کرابون. ئنجا کە کاروانی دوەمی تورکە دیلەکان گەیشتە مالتە، لەگەڵ ئەوانەی پێشو یەکیان گرتەوەو مەینەتی دیلیو کەساسییان نایە لاوەو کەمێك گەشانەوە.

وەزارەتی "فەرید پاشای زاوا"و مستەفا کەمال

دوای ئەمە کە "ژەنەراڵ ملن" بە خۆیو لەشکریەوە هاتە ئەستەمولەوە، مەجلیسی مەبعوسانی عوسمانی لە ١٩ی مارتی ١٩٣٠دا بە ڕەسمی کۆبونەوەو بڕیاریان دا کە لەبەرئەوەی دیارە ماوەی ئیشکردنیان بۆ نەماوەتەوە مەجلیس بە یەکجاری بلاو بکەنەوە. لە ئەندامانی ئەم مەجلیسە ئەوانەی نەکەوتنە چنگ هێزی سوێندخۆرەکانو دەرباز بون، ڕایان کردە ئەنادۆڵو خۆیان گەیاندە "مستەفا کەمال".

بەمجۆرە خوێن گەرمەکانو نیشتمانپەرستەکانی تورك هیوایەکی گەورەیان پەیا کردو چونە بارێکی ترەوە. "مستەفا کەمال"یش بەمە هێزی کەوتە زیادیو خوێنێکی تازە لە ڕەگەکانی لەشیا هاتە گەڕ. لەم کاتەدا لەناو حکومەتی ئەستەمولیشا کردەوەیەکی نیشتمانپەروەرانە ڕوی دا. "عەلی ڕەزا پاشا"ی سەدر ئەعزەم[٦] بەرامبەر بە کردەوەی سەربەخۆو نابەجێی هێزی سوێندخۆرەکان خۆی پێ نەگیراو بە چەشنێکی ئازایانەو پیاوانە هاتە پێشەوەو داوای لە خەلیفە کرد کە لە ڕیئاسەتی حکومەت ئازادی بکا. "سوڵتان وحیدەدین"ی خەلیفەی ئەو ڕۆژە کە بە تەواوی ڕیشی دابوە دەس سوێندخۆرەکان، دەسبەجێ تکاکەی "عەلی ڕەزا پاشا"ی قبوڵو لە ڕیئاسەت عەفوی کرد، (٣٠ نیسان ١٩٢٠). لە جێی ئەو داوا لە "فەرید پاشا"ی داماد کرا بۆ دامەزراندنی وەزارەتی تازە.

---

[٦] تا دواییهاتنی دەوری سەڵتەنەت لە تورکیا، ڕەئیس وزەرا پێی ئەوترا (سەدر ئەعزەم).

بەم ڕەنگە لەژێر سەرەکوەزیری "فەرید"دا حکومەتێکی بێ خوێن و دوژمنی نیشتمانپەروەرەکان هاتە ناو کە بۆ هەمو فرمانێکی "وحیدەدین" ئامادە بێ و هەرگیز نەتوانێ لە ئاستی سفارشەکانی هێزی سوێندخۆرەکاندا سەرپێچی بکا.

یەکەم کردەوەی "فەرید پاشا" ئەوەبو، کە لەشکرێك ڕێك بخا بۆ سەر "مستەفا کەمال". بەڵام فەرید ئەیویست کە ئەم کردەوەیە، بە "ناڕەوا" نەدرێتە قەڵەم و نەبێتە هۆی پڕوپاگەندە دەربارەی حکومەت لە لایەن ئەوانەوە کە لایەنگیری "مستەفا کەمال" ئەکەن یا ڕقیان لە سوێندخۆرەکانە و حکومەتی ئەستەموڵ بە (دەسنێژ)ی ئەوان ئەژمێرن. لەبەرئەمە "فتوا"ی بە شێخلئیسلامی وەزارەتی خۆی[٧] دەرهێناو بڵاوی کردەوە، کە بە پێی ئەم فتوایە تەمێکردن و لەناوبردنی "مستەفا کەمال" بە واجب دانرابو (١١ی نیسان ١٩٢٠)، ئنجا لەشکرەکە ڕەوانە کرایە ئەنادۆڵ.

لەملای تریشەوە حکومەتی ئەستەموڵ لەژێر سەرەکی "مستەفا پاشا"ی کوردا "مستەفا یامولکی" مەجلیسی عەسکەری دانا و لە پاشەملە دەسکرا بە موحاکەمەی مستەفا کەمال و نیشتمانپەروەرەکان. لە دو لاوە، واتە بە هێزو بە یاسا (قانون)ێك کە لە ژێر تەئسیری سیاسەتا بو، دەست کرا بە شکاندنی مەعنەویاتی نیشتمانپەرستەکان و ترساندنی چاویان. هێزی لەشکری خەلیفە لە ئەنادۆڵ و (قانونی) دیوانی عورفی لە ئەستەموڵ هەردوکیان کەوتبونە تەقەلای کوژاندنەوەی ئەم ئاگرەو هەر دو هێزەکە بە چەك و بە پارەی سوێندخۆرەکان هاتبوە ناو، کەوتنە وێزەی ئەوانە کە بە سوکی ڕام نەئەبون یا سەریان لەبەر ناحەقی و غەدری ناڕەسەنەکانی نیشتمان و هێزی داگیرکەری بێگانەدا نەئەچەمانەوە. بە تایبەتی ئەوانەی کەوتنە بەردەسی "دیوانی عورفی"، کەس بە جەستەیان نەبێ. هەندێکیان هەر بە تەواوی لەناوبران و لە ٢٠ی مایس ١٩٢٠ هەر

---

[٧] شێخلئیسلامی ئەو ڕۆژە "دری زادە عەبدوڵڵا ئەفەندی" بو.

ئـەم دیوانـە لـە پاشـەملە حـوکمی خنکانـدنی "مسـتەفا کـەمال"و گـەلێك لـە ناودارەکانی تری تورکی دا[8].

* * *

[8] وەکو "فوئاد پاشا"ی لیواو "قەرە واصف بەگ"ی میر ئالاّو "مستەفا فەوزی پاشای فەریق"و "دکتۆر عەدنان"و "حسێن فەوزی"ی وەزیری بەحریەی پێشو.. (سیرة مصطفى كمال و الحركة التركية الوطنية في الاناضول).

٤

لەم کاتەدا ئەستەمولّ لە ڕوی ئەم سیاسەتو کردەوانەوە سامێکی گەورەی لیّ نیشتبوو خەڵقەکەی ماتەمینی دایگرتبون، "پەیمانی سەڤەر– Sevre"یش لە لایەن سوێندخۆرەکانەوە بە سانی دەوڵەتە داماوەکانو لە شەڕا ژێرکەوتوەکانی تر، بە "حکومەتی عوسمانی"یش ئیمزا کرا (١٠ی ئەغستۆس ١٩٢٠). ئەم پەیمانە کە بڕبڕەی پشتی تورکیای پیّ شکا، لە لایەن سەربەخۆیی وڵاتی کوردو ئازادی قەومی کوردەوە سێ بەندی تیّ خرابو، کە ئەمەش لە ئەنجامی تەقەلای "شەریف پاشا"ی سیاسی کوردەوە پێکهاتبو. چونکە شەریف پاشا، هەرچەند بە هۆی تەقەلای ئینگلیزەکانەوە لە لای هێزی فەرەنسزەکان لە سوریە، مەزبەتەی "شێخ مەحمود"و کوردەکانی عێراقی پیّ نەگەیشتبو و نوێنەرەکانی "شێخ مەحمود" لە حەڵەب مابونەوەو ڕێیان نەدرابو کە بچنە پاریسەوە، دیسانەوە کوردەکانی تورکیاو کۆمەڵە سیاسیەکانی کوردی ئەستەمولّ توانیبویان بە ناوی خۆیانو هەمو کوردەوە "وەکالەتنامە" بۆ "شەریف پاشا" بنێرنو بیکەن بە نوێنەری خۆیان لەلای "موئتەمەری ئاشتی".

ئنجا "شەریف پاشا" دەربارەی "داوا"کانیو "حقوقی"ی قەومی کوردەوە، بە مێژوی ٢٢ی مارتی ١٩١٩و لە ژێر ناوی (Memorandum Sur Les revendications du peuple Kurde)دا "موزەکەرە= یادداشت"ێکی بە فەرەنسزی پێشکەشی "موئتەمەر" کرد. جگە لەمە لەم ڕێیەدا هەولّو تەقەلایەکی باشی دا کە بو بە هۆی ئەوە سیّ بەندەکەی باسی سەربەخۆیی کوردو کوردستان بخرێتە پەیمانی "سەڤەر"ەوە[٩].

---

[٩] ئەو سیّ بەندە کە لە لایەن ئیستقلالی کوردستانەوە خرابوە پەیمانی Sevreەوە، بەندەکانی ٦٢،٦٣،٦٤ی بەشی سێهەمی پەیمانەکە بو و ئەمە کوردیەکەیەتی:

بەندی– ٦٢

کومیسیۆنێك کە لە ئەستەمولّ، لە سێ ئەندامو لە لایەن دەولّەتەکانی بەریتانیا، فرانسەو ئیتالیاوە دانرابێت، لە دوا مێژوی بەجێهێنانی ئەم پەیمانە بە شەش مانگ موختارێتیەکی ناوچەیی (Local) ئامادە ئەکا بۆ ئەو جێگایانەی کە ئەکەوێتە ڕۆژهەلاّتی "فورات"و "جنوبی غەربی" سنورێك کە لە دواییدا ئەکێشرێت بۆ ئەرمەنستانو شیمالی سنورێك کە تورکیا لە سوریەو "میزۆپۆتامیا" جیا ئەکاتەوەو نەژادی کوردی تیا زالّ بێ، بە پێی "تەعلیمات"ێك کە لە بەندی "2,3-11-21"دا دراوە. لە کاتێکا کە لە لایەن هەندێ "مەسائیل"ەوە لە "ئارا"دا پێکهاتن سەرنەگرێت، ئەندامەکانی کومیسیۆن هەر یەکە ئەبێ دەنگ لە حکومەتی خۆی بگێڕرێتەوە. ئەم جۆرە پێکهاتنە پێویستە ڕێ بدا بە دەرخستنی ئەوە کە نەژادە کەمەکانی (ئەقلیات) "قەومیو مەزهەبی وەکو نەستوریەکان" (Les Assyor- Gbaldeense)و ئەوانی تر کە لەم هەرێمەدا ئەژین بە تەواوی دلّنیا بن کە لەژێر بالّی ئەمینیو پارێزگاریدا ئەبن. بۆ ئەم مەبەستە کومیسیونێك لە ئەندامانی بەریتانیاو فەرەنسەو ئیتالیاو ئێرانو کورد ئەگەڕێت بۆ پشکنینو "بڕیاردان"ی ڕاستکردنەوە، کە ئەگەر پێویست بو بکرێت لەو سنورانەدا کە بە پێی ئەم پەیمانە بۆ تورکیا دانراوەو ئەنوسێت بە سنوری "ئێران"ەوە.

"بەند-٦٣"

حکومەتی عوسمانی لەم سەعاتەوە گفت ئەدا کە لە مێژوی ڕاسپێری پێوتن بە خۆی، تا سێ مانگ بەلّێنی بەجێهێنانی ئەو بڕیارانە بدا کە لە لایەن ئەو کومیسیۆنەوە ڕائەسپێررێت کە لە بەندی ٦٢ی سەرەوەدا باس کرا.

"بەند-٦٤"

ئەگەر لە ماوەی سالّێك دوای مێژوی دەسپێکران بە بەجێهێنانی ئەم پەیمانە، لەو هەرێمانەدا کە لە (بەند-٦٢) ناو براوە، قەومی کورد موراجەعەت بەو (کۆمەلّی ئەقوام- عصبة الامم) بکەنو تێیان بگەیەنن کە بەشی زۆری کوردە دانیشتوەکانی ئەم هەرێمە ئەیانەوێت لە تورکیا جیا ببنەوەو سەربەخۆ (موستەقل) بنو لە حالّێکا کە کۆمەلّی ئەقوام لەم باوەڕەدا بێ کە کوردەکان هەلّدەگرن سەربەخۆییان بدرێتیو ڕاسپێری ئەمە بکا. تورکیا هەر لە ئێستەوە بەلّێن ئەدا بەم ڕاسپێریەو بە دانی ئیستقلال بە قەومی کوردو بە دەسهەلّگرتن لە هەمو حقوقو (تەقالید- عنعنات)ێکی کە بەسەر ئەم هەرێمانەوە هەیەتی. ئەم هاتنەخوارەوەیەی حکومەتی عوسمانی لە حقوقو تەقالیدی خۆی بە دورو درێژی، لە "موزاکەرات- گفتوگۆ"ێکی تایبەتیداو لە بەینی هێزی سوێندخۆرەکانو تورکیادا باس ئەکرێت. دوای ئەم هاتنەخوارەوەیەش (تنازل) کە باسکرا، هیچ جۆرە بەرهەلّستیەك ناخرێتە پێشەوە بەرامبەر بە مەیلی کوردەکانی ولایەتی

٥

ئەمە هەنگاوی گەورە بو کە بەرەو ئیستقلال‌و سەربەخۆیی کوردستان هاوێژرا. بەڵام داخەکەم کورد لەم هەلە هیچی دەس نەکەوت. چونکە گێژەڵۆکەی سیاسەتی ئەو ڕۆژە هەروەکو گەڵێ دەوڵەتی لە بناغەوە هەڵکەندو ڕوخاندنی لە دارو پەردوی ئەو دەوڵەتانەش بناغەی هەندێ حکومەتی تازەی دامەزراند.

بەڵام لەناو گێژەڵوکەیەکی وا توندو ناکاوا، خۆڕاگرتن‌و لە دارو پەردوی بیناکانی ئەڕوخا ئازایانەو بە گورجی بناغەی حکومەتێکی تازە دامەزراندن کارێکی سوك نەبو. بەڵکو ئەم کارە گرنگ‌و ڕەنجاویە پێویستی بە چاوکراوەیی‌و گورجی‌و ڕاپەڕینێکی ئازایانە بو، پیاوی ڕاست‌و فامیدەو زرنگ‌و سیاسی نیشتمانپەروەری پێئەویست. ئەوانەی خەواڵو بون‌و زو چاویان نەکردەوە، ئەوانەی بە گورجی نەهاتنە دەس‌و هۆشیان نەهاتەوە بە بەرداو لە دەوروپشتی خۆیان نەڕوانی" نەیانزانی کە لە ناو تەپوتۆزی ئەو گێژەڵوکەیەدا چی ڕوئەدا؟ یا چاك‌و خراپە لەوێدا بەدی بکەن. لەبەرئەمە پێیان نەکرا خۆیان لە شەڕو لە خراپە بپارێزن. کاتێ کە گێژەڵوکەش نەماو بەسەرچو، ئەوان چاویان کردەوە، ڕوانیان کە ناونیشانی چاکە نەماوە، هەرچی شتێك باش‌و بە کەڵك بێ لە ناو وشیارەکان‌و چاوکراوەکاندا بەش کراوە، بۆ خەواڵوەکان‌و کەمتەرخەمەکانیش لە زنجیری دیلی بەولاوە شتێك نەماوە، ئەم زنجیرەش دوای ئەوە کە بە سوکی‌و ئاسانی کرایە ئەستۆیان هەر لەقەفرتێیەکی کردیان، زیاتر بو بە هۆی توندی‌و "گرێکوێرە"ی کەوتنی زنجیرەکەی گەردنیان و گەیشتە پلە (ڕادە)یەکی وا کە ئیتر جێی باوەڕ نەبێ، لە ئەستۆیان بێتە دەرەوە. یەکێ لەو قەومە خەواڵوو کەمتەرخەم‌و چارەڕەشانە، داخەکەم قەومی کورد بو.

موسڵ لە لایەن خستنی بەشی کوردستانی موسڵ بۆ سەر کوردستانی تورکیا‌و ئەو حکومەتی کوردە کە لێی دروست ئەکرێت..

*   *   *

٦

"مستەفا کەمال"و نیشتمانپەروەرەکانی تورک بە موعاهەدەی سەڤەر نەشڵەژان و لە هاتنی لەشکری خەلیفەش نەسڵەمینەوە. دامەزراندنی دیوانی عورفیو دارو فەلاقەکەشی چاوی لاوە خوێنگەرمەکانی ئەستەمولی نەشکاندو نەیبەزاندن. ئەو هێزەش کە فەرید پاشا ناردبویە سەر ئەنادۆڵو لەژێر سەرەکی "ئەحمەد ئەنزاور پاشا"ی چەرکەسدا بو، لە لایەن هێزەکانی "مستەفا کەمال"ەوە خراپ شکاو تەفرو تونا کرا. "فەرید پاشا"ش بە شکانی ئەم هێزە لە کەشوفش کەوتو خەڵقی ئەنادۆڵی بۆ هەڵنەگێڕرایەوە. لەبەرئەمە لەلای سوێندخۆرەکان نرخێکی نەماو لەچاو کەوت. ئنجا هێزەکانی ئیحتلال کەوتنە سەر سەودایەکی تر. بیریان لە بەکارهێنانی سیاسەتێکی تازە کردەوە. "فەرید پاشا" دور خرایەوەو لە ژێر سەرەك وەزیری "صدارت" (تۆفیق پاشا)دا وەزارەتێکی تر دانرا. ئەندامەکانی ئەم وەزارەتە لە پیاوە ناودارە هێمنو لەسەرخۆکانی ئەو دەورە بون. لەم ڕوەوە لە هەردولا (ئەستەمولو مستەفا کەمال) بۆ ماوەیەکی کەم هیوای ڕێکەوتنو ئاشتی پەیا بو..

لێرەدا "مستەفا کەمال" لە ئەنادۆڵدا لەگەڵ زیندوکردنەوەو ڕێکخستنی هێزەکانی تورك بەجێ بێڵینو بگەڕێینەوە سەر مەسەلەی کوردو کوردستان..

* * *

٧

پەیمانی یەکێتی لە بەینی ئەمارەتەکانی کوردو "سوڵتان سەلیم"ی عوسمانیو ئەنجامی ئەم یەکێتیە:

لە دوای ئەمە کە ئەمارەتەکانی کورد بە هۆی تەقەلاو کۆششێکی زۆری زانای کورد "ئیدریسی بەتلیسی"یەوە چونە ژێر فرمانی "سوڵتان سەلیم"ی یەکەم[١٠] و دوای ئەوە کە بە پێی "موعاهەدە"یەك کە بە تەگبیری "ئیدریسی بەتلیسی" لە بەینی "یاوز"و ئەمیرەکانی کوردا کرابو، بەڵێ لە دوای ئەمە کە کوردستان تەنیا لە سیاسەتی دەرەوەدا یەکیەتی لەگەڵ تورکدا قبوڵ کردبوو بە دەوڵەتی عوسمانیەوە نوسابو، هەمو ئەمیرەکانی کورد بە خۆیان و لەشکرەکانیانەوە لایەنی سوڵتان سەلیمیان گرت و لەگەڵ "ئیسماعیل سەفەوی" شای ئێران کەوتنە شەڕەوە. ئەمە بو بە هۆی سەرکەوتنی سەلیم لە شەڕی مەشهوری "چاڵدێران"و شکانی لەشکرەکانی "شا ئیسماعیل سەفەوی" بە جۆرێکی وا کە داستانی ئەم شەڕە گرنگ و سامناکە کە لە لاپەڕەکانی مێژوی عوسمانیدا جێیەکی تایبەت داگیر ئەکا و میللەتی تورك تا ئیمڕۆ شانازی پێوە ئەکەن.

لەو ڕۆژەوە، ئەو کوردانەی کە لە کارەساتە گرنگەکانی گێتیدا خاوەنی گەلێ تەجرەبەو "بیرەوەری"ن و توشی هەمو جۆرە تەنگ و چەڵەمەیەك هاتون و بارەها قۆرتی گەورەگەورەیان هاتوەتە ڕێ، خوێنیان ڕژاوەو خوێنیان ڕژاندوە، دەس لەناو دەسی برا تورکەکانیاندا لە ڕۆژهەلات و ڕۆژئاوا، لە ڕێی شان و شەرەفی "دەوڵەتی عوسمانی" لە خۆبەختکردن دوا نەکەوتون و سەری مویەك لاری و سەرپێچییان لێ دەرنەکەوت. بە ماڵ و بە چەك و بە خوێن یارمەتی تورکیان دا. هیچ گومانی تیا نیە کە لەو قەبرانەی کوژراوەکانی لەشکری عوسمانیدا کە لە ئەفریقا و عەرەبستان، یا لە ئەوروپا لە بەردەمی "بورج"و "بارو"ەکانی "ڤیانە"دا ناوبەناو بەرچاو ئەکەوێت، ئێسکی گەلێ لاوی کوردیش بوە بە ژێر خاکەوە. بەڵام تورکەکان ئەوەیان لەبیر چۆوە، کە قەومی کورد بەرلەوەی لەگەڵ تورکدا یەك بگرێتەوە تامی سەربەخۆیی و ئازادیی چەشتبو، بە خۆشی و سەربەستی ژیابو، نەیئەزانی کە "دیل"ی چیە؟ جگە لەمەش خاوێنی و دڵپاکی گەورەو

---

[١٠] لە سوڵتانەکانی عوسمانیەو کوڕی سوڵتان بایەزیدی دوەمە، پادشایەکی بە زەبرو زەنگ و خوێنڕێژ بو، لەبەر ئەمە بە "یاوز سوڵتان سەلیم" ناوی دەرکردبو.

تێگەیشتوانی کورد نەئەبوە هۆی ڕەزامەندی تورکو باوەڕکردنیان بە کورد. بەڵکو هەتا ئەمیرەکان زیاتر لە پێناوی ئەواندا خۆیان بەخت کردو خوێنیان بۆ ڕشتن زیاتر لە چاویاندا سوك بونو زۆرتر بون بە ژێردەستو کەوتنە تەنگانەوە. لە جیاتی ئەمە کە بە چاوێکی ستایش بنواڕنە ئەم ئەمیرانەو قەدریان بگرن، نرخێك بدەن بە برایەتیان" ڕێی پێگەیشتنیان لیٚ نەگرنو ماوەی بوژانەوەو پێشکەوتنی تەواویان بدەنێ. بەڵێ لە جیاتی ئەمانە کەوتنە دەستێوەردانی ئیدارەی ناوەکی ئەمارەتەکانیان و خەریکی ئەوە بون کە ناکۆکی بخەنە ناویانەوەو بیانکەن بە گژ یەکدا.

بۆ ئەم مەبەستەیان بە هەمو جۆرێك تێکۆشان، لە هیچ شتێك پارێزیان نەکرد. بە شورەییان نەزانی کە برا لە برا بەربدەنو کوڕ لە باوکی هەڵگێڕنەوە. لەناوبردنی ئەمارەتەکانی کورد، مەبەستی بەرو دوایان بو. لەبەرئەوە لەسەر سیاسەتی "ماکیاڤیلی" ڕۆیشتنو نرخیان نەدا بە هیچ دەستورێکی تر. ئەم سیاسەتە لە بنچینەدا لە زەمانی سوڵتان سلێمانی کوڕی "یاوز"ەوە دەسی پێکرد کە پێیان ئەوت "قانونی". ئەو سوڵتانە کە قەومی تورك خۆیانی پێوە هەڵئەکێشنو لە ڕیزی پادشا گەورەکاندا ئەیژمێرن، یەکێك بو لەوانە کە لە خوێنڕژاندن چەشکەی وەرئەگرت. هەروەکو بە هاندانی ژنە بێگانەکەیو بە بیانوی ئەوە کە چاوی لە جێی باوکیەتی، کوڕی گەورەو خۆشەویستی خۆیو وەلی عەهدی سەڵتەنەتی عوسمانی بە بەرچاوی خۆیەوە بە "جەلاد"ەکان بە خنکاندن دا[١١]، هەر ڕۆژە بە جۆرێك فیتنەی ئەخستە ناو ئەمیرەکانی کوردەوە. لە ئەنجامی هەڵگیرساندنی هەمو فیتنەیەکدا ئەبو بە لایەنگیری ئەو ئەمیرە کە بێهێزو کەمدەسەڵات ئەهاتە بەرچاوو بەمجۆرە یەکلەدوایەك ئەمیرە گەورەو بەهێزەکانی ئەشکاندو ئەفەوتاندو ئەچوە خوێنی ناحەقی کوردە بێگوناهەکانەوە. کوردەکان بەمە تەمێخواردو نەئەبونو هۆشیان نەئەهاتەوە بە

[١١] قادینلر سلطنتی (ئەحمەد ڕەفیق).

بەردا. لەبەرئەمە سوڵتانەکانی دوای (قانون)یش توانیان لەسەر ئەم سیاسەتە بڕۆن و یەکەیەکە ئەمارەتەکانی کورد لەناو بدەن.

بە تایبەتی سوڵتان مەحمودی دوەم لەم سیاسەتەدا بە تەواوی شوڵی لیّ هەڵکیّشا و بە ئاشکرا کەوتە سەر بیری لەناوبردنی کوردەکانەوە، لەبەرئەمە لە دولاوە "بۆتان و ڕەواندز" لە ١٨٧٠ی میلاد هەڵسانە سەرپێ. بەڵام لە ئەنجامی ئەم دو شۆڕشە گەورەیەدا هەر لە ڕوی هەندیّ ناپاکی ناوخۆی کوردەکانەوە ئەم دو ئەمارەتە گەورەو بەهێزەش بە تەواوی لەناو دران و لە ساڵی ١٨٤٧دا ئیتر هیچ ئەمارەتێکی کورد لە ناوا نەمابوو هەمو وڵاتی کوردستان ڕاستەوڕاست کەوتبوە ژێر حوکمی تورکەوە[١٢].

* * *

٨

لە دوای مێژوی باسکراو (١٨٤٧) تورکەکان دیسانەوە دەسیان هەڵنەگرتبوو بەبیّ ئۆقرە بۆ لەناودانی عەقیدەو ئایین و زمان و تەقالیدو ڕەوشت و خوی چاکی کورد تێکۆشان و خەریکی فەوتاندنی بون. بەڵام ئەم سیاسەتە لە دواییداو لە هەنگامی پەیابونی "حزبی ئیتیحادو تەرەقی" ڕەنگێکی ئاشکراتری وەرگرت. چونکە ئەم حزبە سیاسەتی "تورانی" بۆ خۆی کردبو بە "ئاین"و بە پێی ئەم "بەرنامج"ە لە وڵاتی عوسمانیدا غەیرەتورکی بە خاوەنحەق نەئەناسی.

لەگەڵ ئەمەشدا کە هاتنە سەر حوکم لە پێشەوە خۆیان لە کوردەکان نزیک خستەوەو دورخراوەکانی زەمانی "عەبدولحەمید"یان گێڕایەوە تورکیاو ڕێیان دا کە لە ئەستەموڵ کۆمەڵێکی کوردی دابمەزرێنن. بەڵام -وەکو لە جێی خۆیدا باسی ئەکەین- ئەمە تا ماوەیەکی کەم دەوامی کردو دوای ئەوە کەوتنەوە سەودای پاکردنەوەی وڵات لەوانە کە لە نەژادی تورک نەبون. بە بیری خۆیان ئەیانویست دەوڵەتێکی تازە لە نەژادی خاوێنی تورک دروست بکەنەوەو وشەی

---

[١٢] القضية الكردية (دكتور بلەچ شيركۆ).

عوسمانی بەسەر زمانەوە نەیەڵن. ئنجا دوژمنایەتی بەینی کوردو تورك كە لە ڕوی سیاسەتی سوڵتانەکانی عوسمانیو لە دەوری "سلێمانی قانونی"یەوە دەس پێ ئەکا، لە ١٩٠٨ واتە لە دوای گەیشتنی کۆمەڵی ئیتیحادو تەرەقی بە ناوچەی حوکمو هاتنی ئەندامە لاسارەکانی ئەم کۆمەڵە بۆ سەر کار، بە تەواوی کەوتە ڕوو سیاسەتی "تورانێتی" هەروەکو بو بە هۆی ناسازیو ناکۆکی بەینی تورك‌و هەمو قەومە غەیرەتورکەکانی تر، لە ئەنجامدا بو بە هۆی بێهێزیو لاوازی دەوڵەتی عوسمانی و تەفروتونابونو لەناوچونی گەورەو سەرکردەکانی کۆمەڵەکەش.

* * *

٩

کوردستانی جنوب لە دوارۆژەکانی شەڕی گێتیی یەکەمدا

حکومەتی ئینگلیز لە ساڵی ١٩١٤ واتە لە سەرەتای شەڕی گەورەدا لە جنوبی عێراقەوە دەستی کرد بە پەلاماردان بۆ سەر سنوری عێراقو لە ١٩١٥دا "بەسرە"و دوای ئەمە لە ١٩١٧دا ولایەتی "بەغدا"ی داگیر کرد. لە دوایەمین ساڵی ئەم شەڕەدا ئیتر پێی نابوە ولایەتی "موسڵ"ەوە. لەم دەورەدا لە ڕوی خراپەو زوڵمو کردەوەی ناڕەوای کاربەدەستەکانی حکومەتی عوسمانی و ناڕاستیو ناپاکی بەشی زۆربەی مەئمورەکانی عەسکەریو مەدەنیەوە خەڵق بە جارێ ڕویان لە حکومەت وەرگێڕابو. جگە لەمەش بە ناوی (ئیعاشە)ی لەشکرەوە هەرچی خواردەمەنیو ئازوقەی فەقیرو هەژار هەبو -بە تایبەتی هی دێهاتیو لادێییە بەسەزمانەکان بە بێ دواییهاتن و هەر ڕۆژە بە ناوێکەوە، واتە جارێ بە ناوی "موبایەعە"و گاهێك بە ناوی "ئیعانە"وە زەوتو تالان ئەکرا. بەشی زۆری ئەمانە ئەدزراو لەناو کاربەدەستو گەورە بێمروەتو ناپاکەکاندا بەش ئەکراو بەشێکی زۆر کەمی ئەگەیشتە عەمارەکانی میری کە ئەدرا بە عەسکەرەکانی لەشکر یا بە ژنوماڵو منداڵی مەئمورەکانو ئەو زابتانە، کە خۆیان لە سنورەکاندا سنگیان ئەنا بە گوللەوە. دیارە ئەمەش کەڵکێکی ئەوتۆی نەئەگرتو

چە ئەهالی و چە عەسکەرەکانی لەشکر ڕۆژبەڕۆژ ئەکەوتنە حاڵێکی خراپترەوەو برسیترو ڕوتو قوتتر ئەبون و ئینسانی زۆر دڵرەقیش بەزەیی پێیاندا ئەهاتەوە.

قینی تەبیعەتیش بو بە سەربار" لەم ساڵەدا کە بە هۆی شەڕەوە چاندنی تۆوی دەغل‌ۆ دان و کاروباری فەلاحەت و جوتیاری بە دەس پڕوپیریژن و پیرەمێردە بێهێزەکانەوە مابو، بارانیش چوە بەست و هەروەکو خەڵقەکە بە چاوپێکەوتنی یەك لەسەر یەکی دەردو بەڵا ڕاهاتبون و دڵیان ڕەق ببو، دڵی ڕەقی تەبیعەتیش نەئەهاتە جۆش و هیچ نەبێ بۆ ڕزگارکردنی هەژارە بێتاوانەکان لە برسێتی و نەخۆشی، فرمێسکێکی نەئەڕژاند. بە ڕادەیەك کەوا ئەهات بە بیرا ئەم کەونە دڵۆپە ئاوێکی تیا نەبێ.

بەم ڕەنگە بێرەحمی و بەزەیی پیانەهاتنەوەی تەبیعەت بە فەقیرو هەژارا لە لایەك و ناپاکی و زەبروزەنگی کاربەدەستە خوانەناسەکان لە لایەکی ترەوە بون بە هۆی قات و قڕییەکی بێ دادو ماڵ وێرانکەر. بە جۆرێك کە هۆقەیەك ئاردی تێکەڵ‌ۆ پڕ لە خاك‌وخۆڵ چوە "لیرە"یەك. بە قەدرایی چەند کانگێك بێجگە لە ئەوانەی کە دەوڵەمەندو دەسەڵاتدار بون یا لە حکومەت مەواجب و ئازوقەیان وەرئەگرت ئەودوای ئەهالی کەوتنە سەغڵەتی و تەنگانەیەکی واوە کە ئیتر مەپرسە. بۆ خواردن، ئاردە برنج، مێژوی ڕەش، "تو"ی وشك تەواو بوو دەست نەئەکەوت.

ئینجا کەوتنە ئاردی بەڕو خواردن. "پەمودانە"ش، بو بە خواردنی دەوری هەرە نەگبەتی و لێقەوماوی فەقیرو هەژاری لیوای سلێمانی. دیارە کە ئەم حاڵە بو بە هۆی داهاتنی گەڵێ جۆر نەخۆشی. لە کاتێکا کە خواردەمەنی بەڵکو هەتا نانی وشك‌و پاقلەی کولاویش ببو بە دەرمان و تەنیا خواپێداوەکان –ئەویش بە دەگمەن– دەسیان ئەکەوت، دەرمان، دەسیش بکەوتایە لەوانە نەبو بێتەوە بە بیرا یا چواری وا هەبوبێ کە بتوانی بیکڕێت.

لەبەرئەمە هەمو نەخۆشیەك نامزەدی مردن بو. خۆزگە زوش ئەمردن و پێشئەوەی کە بێن بە مەینەتی دونیا، لەبەر چاو پاك ئەبونەوە. بەڵام ئەم نەخۆشانە کە بەشی زۆربەیان هیچ دەردێکیان نەبو" لە ڕوی خواردنی خراپ و

نەرمەی تۆپیوی هەندێ باڵندەو مریشكو كەڵەشێرەوە یا لەبەر خواردنی ئاردە بەڕو، یان توی وشكو پەمودانەوە، پێش مردنیان بە ماوەیەكی تەواو ڕەشو وشك ئەبونەوە، ئنجا دەموچاوو دەستو پێیان ئەئاوسا، و قژی سەرو ڕیشو سمێڵی چڵكنو ئاڵۆزاوی بە یەكاچویان بە ڕوی ئاوساوو چاوی بەقوڵاچویانا ئەهاتە خوارەوە. نەك نێرینە بەڵكو ژنە كەساسەكانو كچە جوانكیلەكانیش كە ڕوتو قوت مابونەوە، لەشیان بۆ دانەئەپۆشراو بە تەنگ شەرمەوە نەمابون. ئنجا سەرەتای زستان دەركەوت بەلام زستانێكی سەختو بە پێچەوانەی فەسڵی دەغڵێو دان زستانێكی ئێجگار ساردو سوڵەو بە باران. ئیتر ئەوانەی كە خوا پارویەك نانیشی دابونیێو بە كولەمەرگی سكیان تێرئەكرد، لەبەر هاوارو نوزەی بێهێزو دەنگی پاڕانەوەی ژنو منالێو پیرەمێردە نەخۆشەكانی دەستو پێ ئاوساو، كە لەژێر بارانو ڕەشەباو سەرمای زەمهەریری شەوانی زستانا لە كوڵانەكانەوە ئەهاتە بەرگوێ، ئارامی لێ ئەبڕاو بەبێ دەسەلات دەسی ئەكرد بە گریان.

بەمەش هەر شوكور، بەلام ڕۆژ نەبو كە شارێكی وەكو سلێمانی، لە برسا یا لەبەر نەخۆشی كە ئەویش هەر لە ڕوی برسیەتیەوە بو لە دە كەس كەمتری لێ بمرێت. ئەم ژمارەیە بەلای كەمیەوەیە، ئەگینا گەلێ ڕۆژی وا هەبو كە زیاتریشی لێ بمرێت. ئیتر شاردنەوەی "نەرمە"ی مردوەكان لە تەوانای بەلەدیەدا نەما. بە تایبەتی دوای ئەوەی كە لەبەر زۆری تێپەڕبونی نەرمەی[١٣] مردو بە كوڵانەكاندا زراو زەندەقی زیندوەكان چو، ئنجا كاتی بەلادا نەچونو نەشاردنەوەی نەرمەی مردوەكان دەسی پێكرد. ئیتر پیاوم ئەویست كە ڕوبكاتە مزگەوتە ڕوخاوێك، بە چەپەرو لاكوڵانێكدا تێپەڕێت، یا سەر بكا بە كەلاوەیەكاو چاو بە ژورێكی چۆڵێو تاریكو بۆگەنا بگێڕێت. بێگومان لە هەمو هەنگاوێكدا نەرمەیەكی ڕوتو قوتو ئاوساو و شینهەڵگەڕاوی بەرچاو ئەكەوت كە بنیادەمی ئەترساندو ئەیسڵەماندەوە. چاونوقاندنو ڕاكردن لەم دیمەنە خەفەتپژێنەرانە كەڵكی

---

[١٣] نەرمە= لاشە= جەنازە.

نەئەگرت، بە خۆشاردنەوەو دورکەوتنەوە ڕزگاری لەم وێنە پڕ لە عیبرەتانە، کە کزەی لە جەرگ ئەهێناو دڵی هەڵئەقرچاند، چنگ نەئەکەوت.

ڕەوشتو خوی بەرز نەوی ببو، دڵسۆزیو داوێنپاکی لە بەشی زۆری خەڵق هەڵگیرابو. بە کورتی سروشتی پاك لە قاموسی بەشەرا نەمابو و سڕابۆوە. داوێنپیسیو کەمتەرخەمی لە ناموسدا، گەیشتبوە ڕادەیەکی وا قەت نەیبینی.

هەر لەم دەورەدا لە ئێرانیشەوە پۆل پۆل خەڵق بە سواڵکردنو هەڵاتویی خۆیان ئەگەیاندە سلێمانیو لەمانە بەشێکیان بە فرۆشتنی لەشیان ئەچون بەڕێوەو تا ماوەیەکی تریش بە کولەمەرگی ژیان.

لە خەڵقی شارەکەش ئەوانەی کە دەوڵەمەند نەبون یا هۆی ژیانیان بە دەسەوە نەبو، یا لەوانە نەبون کە بێنە بازاڕی بێشەرمیو کاسبی بە لەشیانەوە بکەن، وردەوردە بە وێنەیەکی وا جگەربڕ توانەوەو بە ناخی عەرزا چونە خوارەوە کە هەرگیزاو هەرگیز لەبیر نەچێتەوە.

*   *   *

١٠

نەتەوەی شێخ مەحمودو چەشنی ژیانی

شێخ مەحمود کوڕی شێخ سەعیدی حەفیدی خوالێخۆشبو "کاك ئەحمەدی شێخ"ە. مێژوی ئەم خانەوادەیە بە تایبەتی لە دەوری حکومەتی "بابە"و نزیکەی ١٥٠ ساڵ لەمەوبەربەرەوە دەست پێئەکات. کاك ئەحمەدی شێخ }ع{ کوڕی "شێخ مارفی نودێ"یە.

ئەم زاتە مورشیدو گەورەی تەریقەی قادری بو و بە خواناسیو خواپەرستیو پیاوچاکی ناوی دەرکردبو. لەبەرئەوە ئەهالی وڵاتی کوردستان بە چاوێکی حورمەتو پەرستشەوە تەماشایان ئەکردو زۆریان خۆش ئەویست. بە ڕادەیەك کە گەلێکیانو بە تایبەتی خەڵقی دێهاتو عەشیرەتەکان "کەشفو کەرامەت"ی ئەگێڕنەوەو سوێند بەسەری ئەخۆن. مەرقەدی "کاك ئەحمەد" کە لە شاری

سلێمانیەوە بوە بە زیارەتگای زۆربەی ئەهالی. لەبەر ئەمە نەتەوەی کاك ئەحمەد }ع{ لە مەقامی دینی باپیرە گەورەیان بەهرەیەکی گەورەیان وەرگرتوەو لە ڕیزی نەتەوە پیرۆزەکانا ئەژمێررێن. لەبەرئەمە لە کوردستاندا ناوو شۆرەتێکی گەورەو تەواویان پەیا کردوە..و ئەم خۆشەویستیو پەرستشە لە کاك ئەحمەدی شێخەوە بۆ کوڕو کوڕەزاکانی بە تایبەتی بۆ شێخ مستەفای نەقیبو شێخ سەعیدی باوکی شێخ مەحمود مابۆوە. بلیمەتی شێخ مەحمود هەر لە منداڵیەوە دەرکەوتبوو ناوبانگی بەناو دێهاتو عەشیرەتەکانی کوردا بڵاو ببۆوە. لەبەرئەوە کە لە بنچینەوە بە بزێویو گورجیو ئازایی هاتبوە پێشەوە لە ناوو شۆرەتی باپیریو نفوزی دینی خانەوادەکەی گەڵ سودمەند ببو و گەیشتبوە پلەیەکی بەرزی سەرکردەیی. ئیتر بەرەبەرە هاتە ناوەوە، تا لە دونیای سیاسەتیشدا کەمو زۆر ناسراو ناوی هاتە سەر زمان. هێشتا لاوێکی تازە پێگەیشتو بو کە جارێك چو بە گژ عەشیرەتی گەورەی (جاف)و جارێکیش بە گژ عەشیرەتی هەرە دڕو ئازای"هەمەوەند"دا.

بە کورتی چە لە ڕوی ئازاییو لەشکرگێڕیو چە بە هۆی نفوزی دینی باو و باپیریەوە نفوزی دینیو دنیایی "شێخ مەحمود" تا ئەهات لە پەرەسەندنداو ئەستێرەی بەختی ڕۆژبەڕۆژ لە بڵندیو بەرزبونەوەدا بو.

جگە لەمەش "سوڵتان عەبدولحەمید"ی دوەمی عوسمانی بە پێی ڕەوشتو سیاسەتێك کە کردبوی بە پیشەو لە سەری ئەڕۆیشت "شێخ سەعید"ی حەفیدی کاك ئەحمەدی داواکردبوە ئەستەموڵ، شێخ سەعید جگە لە هەندێ خزمو کەسوکارو دەستەو دائیرە "شێخ مەحمود"ی کوڕیشی لەگەڵ خۆی بردبو. بەم چەشنە "شێخ مەحمود" لە دەوری منداڵیدا بەینێکیش میوانی پادشای عوسمانی ببو،و لە کۆشكو "سەرای سەڵتەنەت" یا چاوی بەسەر ژیانێکی بەرزی ئەرستۆکراتیو پڕ لە دەبدەبەدا هەڵێنابو.

"سوڵتان عەبدولحەمید" هەروەکو لە دورەوەو بە ناوو شۆرەتیا کاك ئەحمەدی خۆش ویستبو، وا دیارە کە بە چونی "شێخ سەعیدی حەفید" بۆ ئەستەموڵ

ئەوەنـدەی تـر کـەوتبوە سـەر بـیری نزیکخسـتنەوەی ئـەم خانەوادەیـە لـە خـۆی. لەبەرئەمە پـێش گەڕانەوەیان بـۆ سلێمانی هـەر یەکە لـە دەستەو دائیرەی "شێخ سەعید"ی بە موچەو بەرات گەیاندبو. جگە لەمەش شفرەی موخابەراتی "سری" دابو بە "شێخ سەعید" کە لـە کاتی تەنگانەو پێویستدا بتوانێت بە تەلەگراف موخابەرەی لەگەڵ بکا. ئەمە گەورەترین نەوازشێك بو کە سوڵتانێکی عوسمانی وەکو "عەبدولحەمید" لەگەڵ ڕەعیەتێکی خـۆی کردبوی. هـەروەکو بەڵگەیەکی گەورە بو بۆ جێمەقامی بەرزی حەفیدی کاك ئەحمەد لە لای پادشا. لەبەرئەمە ئەو موتەسەریف و سەرەك لەشکرانە کە لە سلێمانی بون یا بۆی ئەنێرران بێگومان لە قارو غەزەبی شێخ سەعید خۆیان ئەپاراست و ئەکەوتنە ژێر نفوزیەوە. هەندێك لەمانە ئەگەیشتنە ڕادەیەکی ئەوتۆ کە بیٚ پرس و ڕای حەفید پەنجە نەکەن بە ئاوا.

ئنجا شـکی تیا نیـە کـە تـاقمی مـەئموره بچـوکەکان ئـەبون بـە بازیچـەیەکی شێخان و بەشـی ڕەشـۆکی ئەهالی بۆ قازانج و مـەرامی کاری خۆیان بەبیٚ موچەو بەرات ئەچونە ڕیـزی نۆکەرو خزمەتکارانەوە. بـەڵام دەسـتەی "توجار" و ئاغاکان دوژمنی ئەم خانەوادەیە بون و لە ژێرەوە "شیر"یان لیٚ ئەسون.

چرای بەختی کیٚ تا سەر بە گەشی ماوەتەوە؟ جیٚو مەقامی بەرز هـەروەکو بۆ عەبدولحەمید تاسەر نەبو، بەختی ئەم خانەوادەیەش کەوتە کزی. لە تورکیا کە شۆڕشی ١٩٠٨ ڕوی داو لەشکری "مەحمود شەوکەت پاشا[١٤]" لە "سەلانیك"ەوە هاتە سەر سوڵتان عەبدولحەمیدو ئەستەموڵی گرت، عەبدولحەمید لەسەر تـەختی پادشایی لابراو نێرایە "سـەلانیك". ئنجا کۆمـەڵی یـەکێتی و سـەرکەوتن هاتنـە سـەر ئیش و حکومـەتیان گرتـە دەس. دوای ئەمە بۆ قایمکردنی جێـی خۆیـان لـە هەمو لایەکی وڵاتی عوسمانیدا بە تایبەتی لەوانەی کە ناحەزی دەستەو دائیرەی "عەبدولحەمید" بون، خەڵقیان کۆئەکردەوەو لقی کۆمەڵی ئیتیحادو تەرەقی یان لیٚ دروست ئەکرد. شکی تیا نیـە، کـە سـەرگرتنی ئـەم لقانـەی ئیتیحـادو تـەرەقی لـە

---

[١٤] تورکە شۆڕشگێڕەکان بەم لەشکرەیان ئەوت (حرکت أردوسی).

ولایەتـە دورەکانـدا، لـە بێهێزکـردن و تـەفروتوناکردنی ئەوانـەدا بـو، کـە سـەر بـە "عەبدولحەمید" بون.

لقی ئیتیحادو تـەرەقی ی سلێمانیش کە بە تایبـەتی لـە ناحـەزانی خانـەوادەی "شێخ سەعید"، واتە لە توجارەکان و هەندێ لەو "زابت"انە هاتبوە ناو کە تازە لە "مەکتەبی حەربیە" دەرچوبون و مەیلی ئازادی و بەربـەرەکانی خـاوەن نفوزەکانیـان ئـەکرد. لەبەرئەمـە لەگـەڵ بـەرەی شـێخان کەوتنـە دوژمنایـەتی و دەسـیان کـرد بـە هاندانی حکومەت لە عاستیانا. ئنجا زۆری پێ نەچو کە بە "کەین و بەین"ی لقی کۆمەڵ و ئەو کاربەدەستانەی کـە لـە کۆمەڵدا ئەنـدام بـون، بیانویـان بـۆ دۆزینـەوەو شـێخ سـەعیدی حەفیـدو هەنـدێ کەسـوکارو دەسـتەو دائـیرەی لەگـەڵ "شـێخ مـەحمود"ی قارەمـانی ئـەم باسـە لـەژێر چـاودێری هێزێکـی زۆربـەی حکومەتیـدا نێررانە موسڵ. لە موسڵ تا بەینێك بە ئاسودەیی ڕایانبوارد. لـە هـەمو کاتێکـا بـە هیوای ئەوە بون کە دەور بگۆڕرێت و بگەڕێنەوە سلێمانی. نەیانئـەزانی کـە بـەختی شـوم ڕۆژی ڕەشـتری بـۆ ئامـادە کـردون و جارێ گـەلێ دامـاوی و مەینـەتی تریـان لـە پێشەوەیە.

کاربەدەستەکانی ئیتیحادو تەرەقی لـە موسـڵ بـۆ هـەلێك ئەگـەڕان کـە بیکـەن بـە بیـانو بـۆ لـەناوبردنی "شـێخ سـەعید". لەبەرئەمـە لـە سـەرەتای هاتنیانـەوە لـەوە ئەکۆشـان دڵـی خـەڵقی موسـڵیان لـێ کرمـێ بکـەن، وەکـو ئـەڵێن گـەلێ شـتی درۆو ناڕەواشیان بۆ هەڵئەبەستن و بەناو خەڵقا بڵاویان ئەکردەوە. شومی و سیا چارەیی خۆشـیان ڕۆژی نەگبـەتی لـێ نزیـك ئەخسـتنەوە. زۆری پـێ نەچـو دەربـارەی ئـەم غەریب و لێقەوماوانە لە شاری موسڵدا فیتنەیەکی گەورە هەڵگیرسا..

* * *

١١

فیتنەی موسڵ

و

کوژرانی شێخ سەعیدی حەفیدو شێخ ئەحمەدی کوڕی

لە ساڵی ١٣٢٦ی هجری (ڕێکەوتی ١٩٠٨ی میلادی) ڕۆژی دوەمی جەژنی قوربان[١٥]، شێخ مەحمودو شێخ ئەحمەدی برای و بەها ئەفەندی[١٦] ناوێکی هاوڕێیان لە ماڵی "مستەفا بەگی قائیمقامی عەسکەری" میوان ئەبن. ماڵی ئەم "مستەفا بەگ"ە بەسەر مەیدانی "باب الطوب"دا ئەڕوانێت کە لەو دەورەدا بە جەژنان ناوچەیەکی سەیران و کۆبونەوە ئەبێت. لەبەرئەمە کە لە ماڵی "مستەفا بەگ" دێنە دەرەوە بەو مەیدانەدا تێئەپەڕن. بە قسە بەها ئەفەندی سەرخۆش ئەبێ و توانج ئەگرێتە ئافرەتێك لە سەیرکەرەکان. بەڵام ئافرەت دەس ئەکا بە هاوارو قیژە. لەسەر ئەمە هەندێ لە سەیرکەرەکانی خەڵقی موسڵ لە سەری دێنە جواب. لەگەڵ "بەها" لێیان ئەبێتە مشتومڕو ئەیانەوێت بیکوژن. ئنجا "شێخ ئەحمەد"و هاوڕێکانیشی شەڕیان ئەبێ بە "لوت"ەوەو کار ئەگاتە خەنجەرو دەمانچە. چەند کەسێك لەو ناوەدا بریندار ئەبێت. ئەهالی موسڵ وردە وردە ئەوروژێن و شولی لێ هەڵئەبڕن و عەشاماتێکی زۆر لە دەوری "شێخ ئەحمەد"و هاوڕێکانی کۆئەبنەوەو تەنگاویان ئەکەن. لەم کاتەدا هەندێ جەندەرمەی کورد کە لەو ناوەدا ئەبن فریایان ئەکەون. دەوریەی "هێستر سوار"یش کە زۆریان کورد ئەبن دێن بە سەرا.

شەڕ قورس ئەبێ و لە هەردولا گەلێ کەس ئەکوژرێت و بریندار ئەبێ. خەڵقەکە بەمە زیاتر گڕ ئەگرن و بەشی زۆری ئەهالی دەس ئەدەنە سیلاح و دەوری جەندەرمەکان ئەدەن. کە ئەبێ بە شەڕ جەندەرمەکان پەنا ئەبەنە بەر سەرا. بۆ

---

[١٥] بە پێی وتەی مامۆستا "عەبدولمونعیم غولامی" کە لە "الضحايا الثلاث"دا ئەگێڕێتەوەو خۆی بە دیارەوە بوە ئەم کارەساتە لە ڕۆژی دوەمی جەژنی قورباندا ڕوی داوەو دو ڕۆژ دەوامی کردوە. تاهیر عمری لە "مقدرات العراق السياسية"کەیدا ئەڵێت کە ئەم هەڵایە ڕۆژی یەکەمی جەژن ڕوی داوەو سێ شەو و سێ ڕۆژ دەوامی کردوە.

[١٦] بەها ئەفەندی لەو ڕۆژەدا لە موسڵ باشکاتبی "ڕێژی= ئینحصار" ئەبێ. کوڕی عەبدوڵڵا ئەفەندی حاجی ئیبراهیم ئەفەندی خەڵقی "کفری"یە.

سبەینێ ئەهالی دەس هەڵناگرن‌و بە تفەنگەوە ڕوئەکەنە سەراو داوای جەندرمەکان لـە والی ئەکـەن کـە تۆڵـەیان لـێ بکەنـەوە. دیـارە کـە والی جەندەرمـەکان نـادا بـە دەستەوە. ئنجا داوای شێخ ئەحمەدو هاوڕێکانی لێ ئەکەن. ئەو وەختە والی[۱۷] لـە جیـاتی ئـەوە کـە تـەگبیرێك بکـا بـۆ کوژاندنـەوەی ئـەم ئـاگرەو نوانـدنی زەبـری حکومەت، بە خەڵقەکە ئەڵێت: *"ئەوان لێرە نین، بچن خۆتـان بیاندۆزنـەوە!"* . ئنجا عەشـاماتەکە هەڵئەکوتنـە سـەر مـاڵی "شـێخ سـەعید"[۱۸] و دەوری ئـەدەن. والی لـەم ساتەدا جارێکی تریش نەوت ئەکا بەسەر ئاگرا. لـە جیـاتی تـەگبیری ئـەوە بکـا کـە ئەم عەشاماتە بڵاو ببنـەوەو فیتنـە تـا زوە بکوژێتـەوە، سـێ کـەس لـە ناودارەکـانی خـەڵقی موسـڵ هەڵئەبـژێرێت[۱۹] و ئـەیاننێرێت بـە شـوێن "شـێخ سـەعید"و بـە نـاوی پاراستنی لە "دەرەك" داوای ئەکاتـە لای خـۆی. شـێخ سـەعید بەمانـە بـاوەڕ ئـەکاو لەگــەڵیان ڕوئەکاتــە ســەرای حکومــەت. بــە نــاوی پارێزگاریــەوە دەســتەیەك عەسکەریشیان لە تەکا ئەبێ. لەگەڵ ئەمەشا کە ئەگەنـە بـەردەمی سـەرا بـە ئـەمری "تابور ئاغاسی"[۲۰] دەرگای سەرا دائەخرێت‌و شێخ سەعید لـە دەرەوە ئەمێنێتـەوە.

---

[۱۷] والی ی ئەو ڕۆژەی موسڵ "فەریق زەکی پاشا"ی خەڵقی حەڵەب ئەبێ، کە خۆشـی یـەکێك بـوە لە ئەندامەکانی "حیزبی ئیتیحادو تەرەقی".

[۱۸] "شێخ سەعید"و کوڕەکانی لە خانویەکی "محەمەد پاشای سابونچی" ئەبن لە جادەی سـەراو بەرامبــەر مەکتــەبی ئەعــدادی کــۆن کــە ئیمــڕۆ بــوە بــە "ســانەوی شــەرقیە"، بــەڵام دەس‌و پێوەندەکانیان لـە "خـان"ێکی نزیك بـە خانوەکـەی "شێخ سـەعید" ئـەبن کـە هـەر هـی "محەمـەد پاشا" ئەبێ.

[۱۹] ئەو سێ کەسە "ڕەشید ئەفەندی عومەری"و "شێخ ئیبراهیم ڕۆمی"و "عەلی ئەفەندی" ئیمامی مزگەوتی "نەبی شیت" ئەبن.

[۲۰] ئەو دەمە بە "قوماندانی تابور" واتە بە ئامر فەوجی (ژاندارمە= جەندەرمـە)یـان ئـەوت "طـابور آغاسي". ئەم تابور ئاغاسـی‌یە لـە زابتـە جەندەرمـەکان دائـەنرا کـە ڕوتبـەی "بینباشـی= مقدم"ی هەبێ. لەو دەورەدا تابور ئاغاسی واجباتی مودیری پۆلیسـی ئـەم زەمانـەی ئـەبینی. ئنجا تـابور ئاغاسیی موسڵی ئـەو ڕۆژە "تۆفیـق بـەگ"ی باوکی "ئـەحمـەد بـەگ" ئـەبێ. "تۆفیـق بـەگ" لـەناو موسڵیەکاندا بە "دارەکە بێنە" مەشهورە. ئەحمەد بەگی کوڕی لە دەوری ئیحتیلالی "سلێمانی"دا بو بە "مودیری ناحیە"، دوای ئەوە بو بـە ئەنـدامی "مەجلیسـی تەئسیسـی"و لـە دوای ئەمانـەش

لەم کاتەدا یەکێك لە ناو عەشاماتەکەوە بەردێکی گەورە ئەکێشێت بە مێشکی شێخ سەعیداو ئەیکوژێت.

دوای ئەمەش چەند کەسێکی تر هەڵئەکەوتنە سەر تاقە پیاوەکەی شێخ کە لەگەڵی ئەبێ و قورئانی بۆ هەڵئەگرێت، ئەو بێگوناهەش بە خەنجەر دائەپاچن و ئەیکوژن. بەمەش هەرا نابڕێتەوە. عەشامات ئنجا بائەدەنەوە سەر ماڵی "شێخ سەعید". ئەوانەی لەوێ ئەبن شێرانە بەرەنگاری ئەم دڕندەو وەحشیانە ئەبن. بەڵام لە ئەنجامدا "شێخ ئەحمەد"یش ئەکوژرێت. دوای ئەمە ڕوئەکەنە ئەو "خان"ە کە پیاوەکانی شێخ سەعیدی لێ ئەبێ. دەرگای خان ئەشکێنن و ئەچنە ژورەوە هەچ پیاوێکی لێ ئەبێ ئەیانکوژن. بەها ئەفەندی مایەفیتنە هەر لە ڕۆژی یەکەمی ئەم ئاشوبەیەوە خۆی شاردبۆوەو ڕزگار ببو.

بەڵام ئەوەی جێی لێکدانەوەیە، نەبونی باسی "شێخ مەحمود"ە. لەم هەمو کارەساتەدا چۆن ناوی لە ناودا نیە؟ من خۆم لێم بیستوە کە ئەو لەم کارەساتەدا نەبوە. بەڵام چۆن و لەبەر چی؟ مامۆستا غولامی لە "الضحایا"دا ئەڵێت: کە شێخ مەحمودیش لە ماڵی "مستەفا بەگ" بوە. بەڵام دوای ئەوە نە لە هەراکەی "باب الطوب" و هەرای بەر دەرگای سەرا کە باوکی تیا ئەکوژرێت و نە لە هەڵلای وروژمهێنانی عەشاماتەکە بۆ سەر ماڵی شێخ سەعیدو کوژرانی "شێخ ئەحمەد"ی برایدا ناوی "شێخ مەحمود" نیە. ئەمەش ئەوە ئەگەیەنێت کە وەکو خۆم لێم بیستبو لەم کارەساتەدا ئەوی تیا نەبوبێت. خاوەنی "مقدرات العراق السیاسیة" کە وا دیارە لە شێخەکانی زۆر بەقین بوەو بە تایبەتی دەربارەی "شێخ مەحمود" لە زماندرێژی خۆی نەپاراستوە، ئەو هەرزەکاریە کە لە "بەها"وە بەرامبەر بە ئافرەتێك ڕویداوە ئەیداتە پاڵ "شێخ مەحمود".

بەڵام دیارە کە کارێکی وا منالانە لە بلیمەتێکی وەکو شێخ مەحمودەوە زۆر دورە، ئەو شێخ مەحمودە کە هەر لە منالیەوە چاوی بڕیبوە گەورەیی و سەودای

دو جار بو بە موتەسەڕیف. ئێستە لە ئیشی حکومەتا نیەو لە بەغدا لە گەڕەکی "ئەعزەمیە" دائەنیشێت.

زەعامەتی لە کەللەدا بو. ئەوەش بخەینە لاوە. ئەی چۆن باوەڕ بکەین کە ئەوێك خۆی بوبێت بە هۆی ئاگری فیتنەیەك، باوك و براکانی لەناو ئەو ئاگرەدا بەجێ بێڵێت و خۆی بشارێتەوە؟ بەڵێ وەکو مامۆستا "غولامی" ئەڵێت جێی تێ ئەچێ کە شێخ مەحمود لە پێش هەڵلاکەی ماڵەوە چوبێتە ماڵی "خدر هەمەوەند"[٢١] و لە کاتی هەڵلاکەدا نەیتوانیبێت و یا نەیانهێشتبێت بگەڕێتەوە لای براکانی. بەلام هەرگیزاو هەرگیز ئەوە بە بیردا نایەت کە قارەمانێکی وەکو ئەو لە کاتی هەڵلاکەدا بۆ دەرکردنی سەری خۆی ڕایکردبێتە ماڵی "مەحمود خدر"و خۆی شاردبێتەوە[٢٢]، چونکە شێخ مەحمود لە هەمو دەورێکی ژیانیدا بە ئازایی ناوی ڕۆیشتوەو لە مەیدانی هەمو کارەساتەکاندا بە جوامێری و نەترس و نەبەز ناسراوە، بەلام ڕاستی هەرچیەك بێت ئەبێ بەم جۆرە وەحشیانەیە دواییهاتنی ئەم کارەساتە خوێنینە لە مێژوی شاری بەناوبانگی موسڵدا لاپەڕەیەکی ڕەش و هەرە چڵکنی وای داگیرکردوە، کە قەت لەبیر نەچێتەوە..

* * *

١٢
گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی

دەنگی کوژرانی شێخ سەعیدی حەفیدو شێخ ئەحمەدی کوڕی لە موسڵ لە هەمو لایەکی عێراقداو بەڵکو لە سەراپای خاکی "عوسمانی"دا کارێکی ئێجگار بەسۆزی کردە سەر خەڵق و بە تایبەتی سەر خەڵقی سلێمانی و کەرکوك و

---

[٢١] ئەم "خدر هەمەوەند"ە کە مامۆستا "منعم" باس ئەکا ئەبێ "مەحمود خدری هەمەوەند" بێ کە لەو دەمەدا لە موسڵ بینباشی جەندەرمە بو.

[٢٢] بە وتەی "مامۆستا عەبدولمونعیم غولامی"، شێخ مەحمود لە کاتی وروژمهێنانی ئەهالی بۆ سەر ماڵی "شێخ سەعید"و کوشتنی "شێخ ئەحمەد"ی برای، لە ماڵی "خدر هەمەوەند" ئەبێ. دوای هەڵلاکە لەوێوە ئەچێتە ماڵی "حاجی محەمەد چەلەبی جادر"و ئەوان لە ماڵی خۆیانەوە ئەیگەیەننە "سەرای حکومەت". (کتێبی الضحایا الثلاث).

شارەکانی تری کوردستان. عەشایرو بە تایبەتی عەشیرەتی ئازاو بەجەرگی هەمەوەند خەریکی ئەوە بون کە شۆڕشێك بنێنەوە. لەبەر ئەمە حکومەتی موسڵ ترسی لێ نیشت و شێخ مەحمودو دائیرەکەی ڕاگیرکردو نەیهێشت لە موسڵ بچنە دەرەوە. عەشایرەکە بەمەیان زانی ویستیان جارێ حکومەت هێمن بێتەوەو بە هۆی گەورەکانی کەرکوکەوە داوای بەردانی "شێخ مەحمود"و براکانیان کرد. وایان لە حکومەت گەیاند کە ئەگەر ئەمانە بەرنەدرێن و نەگەڕێنەوە سلێمانی، عەشایر هەڵئەکوتنە سەر موسڵ و تۆڵەی شێخ سەعیدو شێخ ئەحمەد لە ئەهالی ئەکەنەوە. لەسەر ئەمە ولایەت بڕیاری دا بە بەردانی "شێخ مەحمود"و براکانی و ناردنەوەیان. لەو ڕۆژانەدا ئەهالی شارەکانی هەولێرو کەرکوك بە جارێ هاتبونە خرۆش. عەشایری دەوری کەرکوك و سلێمانی ئارامیان لێ هەڵگیرابو. ژن و پیاوو گەورەو بچوك لەم کارەساتە ئەدوان. باسی تر نەمابو.

کوژرانی "شەهیدی کورد" بەسەر هەمو زمانێکەوە بو. لە هەمو لایەك بوێژەکان بە کوردیو تورکیو فارسی گەلێك شیعری شین و لاوانەوەی زۆر بەکوڵ و تینیان هەڵبەستبو و قوتابیان و منداڵان لەبەریان کردبو و بە سۆزەوە بۆ یەکتریان ئەخوێندەوە. عەشایرو ئەهالی خەریکی خۆئامادەکردن بون، کە بچن بە پیر "شێخ مەحمود"ەوە. بە ڕاستی کارەساتی کەربەلا تازە ببۆوە. خەڵقی موسڵ ببون بە زەندیق. ئیتر یەکێك نەبو دانی خێریان پیا بنێت. کاتێ کە پەیامی نزیکبونەوەی شێخەکان لە کەرکوکدا بڵاو بۆوە، ئەو شەوە تا بەیانی زۆر کەس خەوی لێ نەکەوت. عەشایری دەوری کەرکوکیش ئۆقرەیان لێ بڕابو. ژن، پیاو، کوڕ، کچ، گەورەو منداڵ، ئەفەندی، مەلا، شێخی تەریقەت، دەروێش، کاسبی ناوبازاڕ، مەئموری حکومەت، دەستە دەستە لە هاتوچودا بون. هەزاران بەیاخ و دەف ئامادە کرابو. خۆم لەو ڕۆژەدا لە کەرکوك قوتابی حوجرەی مەلا تەقی بوم. پێم نابوە ساڵی "دە"یەم. مامۆستاکەمان شاعیر بو. "مرثیە"یەکی دورو درێژی تورکی پێ لەبەر کردبوم. پێش گەشتنی شێخەکان بۆ هەزاران کەسم خوێندبۆوە. ئەو ڕۆژەی شێخ مەحمود گەیشتە کەرکوك سەرپاکی ئەهالی و زۆربەی عەشایر هەر لە

سفيدەی بەيانەوە بە پێيانو بە سواری کەوتنەڕیو تا ماوەيەکی چەند سەعاتی چون بە پيريانەوە. ئاوازی "الله أكبر!"و گرمەی تەپڵو دەف تێکەڵ بە هاڕەی گريانو شيوەن بو.

بە ڕاستی ديمەنی ئەو دەشتە لەو ڕۆژەدا وێنەيەك بو لە مەحشەر. تەکيەی شێخ عەلی تاڵەبانیو خانەقای سەيد ئەحمەد ئەم ميوانانەيان بەش کرد. "شێخ مەحمود" چوە تەکيەو شێخ قادری برایو ئەوانی تر لە خانەقا مانەوە. کە شێخ مەحمود گەيشتە کەرکوك عەشاير دوبارە خرۆشانو کەوتنەوە سەر بيری ئەوە، کە شۆڕشێك هەڵگيرسێنن. لەم حەلەدا ڕەشيد پاشا کرا بە واليی موسڵ. لەویٚ تەنيا ڕۆژێك مايەوەو خۆی گەياندە کەرکوك. دڵی شێخ مەحمودی دايەوەو بە هێزێکی گەورەوە لەگەڵ خۆی برديەوە سلێمانی.

هاتنی "ڕەشيد پاشا" بۆ ئەو ڕۆژە بەکەڵك هات، بەلاٚم لەگەڵ ئەوەشدا کە بە گەڕانەوەی بۆ موسڵ دەستی کرد بە گرتنی ئەوانەی دەستيان لە کوشتنی شێخ سەعيددا هەبو و زۆری بە حەپسو بە خنکاندن مەحکوم کردن[٢٣]. ديسانەوە ناوبەناو گەلیٚ کارەساتی بچوكو گەورە ڕوی داو هەرێمی سلێمانیو کەرکوك لەو ڕۆژەوە لە شۆڕشو ئاشوب ڕزگاری هەر نەبو.

*   *   *

دوای گەڕانەوەی "شێخ مەحمود" بۆ سلێمانی

دوای ئەمە، کە شێخان گەڕانەوە سلێمانی، بە ماوەيەکی کەم لە "کفری" باوکی بەها ئەفەندی کوژرا. ڕاسپێری ئەم کوشتنە ئەدرێتە پاڵ "شێخ مەحمود". لەسەر ئەوە لە پاشملە حوکمی سیٚ ساڵ حەپسی ئەدرێت بە سەرا. بەلاٚم "شێخ مەحمود" خۆی نادا بە دەستەوەو هەر لە دەوروپشتی سلێمانیو لە دێهاتەکانی

[٢٣] بۆ باسی کردەوەکانی "ڕەشيد پاشا"و ناوی ئەوانە کە گرتنی يا بە حەپس يا بە خنکاندن حوکمی دان بۆ تێگەيشتنی ئەم باسە بە دورو درێژی ئەنجامی کردەوەکانی "ڕەشيد پاشا" کتێبی "الضحايا الثلاث"ی مامۆستا عەبدولمونعيم قەلامی بخوێننەوە.

خۆیــا ئەمێنێتــــەوە. حکومـــەتیش بـــە ڕاســـتی شـــوێنی ناکـــەوێت و بـــەم خۆدەرنەخستنەی و نەهاتنی بۆ ناوشار چاوی لێ ئەپۆشێ و لێی ئەگەڕێت. لەگەڵ ئەمەشـدا نفـوذی "شـێخ مـەحمود" ڕۆژبـەڕۆژ بـەرەو زیـادی و ئەسـتێرەی بـەختی سەرلەنوێ لە سەرکەوتن و "بروز"دا بو. لەبەر ئەمە حکومـەت وردەوردە شـکی لـێ پەیا ئەکرد و ترسی ئەوەی لێ هـەبو، کـە بـە هـۆی عەشایرەوە کـەین و بـەینێك ڕێك بخا و تۆڵەی کارەساتی موسڵ بسێنێتەوە..

*　　*　*

١٣

شەڕی گەورەی گێتیی یەکەم و شێخ مەحمود

وەکو ئەیزانین شەڕی گێتی یەکەم لە ڕێی وەلیعەهدی "ئاوستریا=نەمسەو مەجارستان"وە هەڵگیرسا. ئەم وەلیعەهدە کە خۆی و ژنەکەی بۆ زیارەت چوبونە سربستان- یوغوسلافیا لەوێ لە لایەن ئەوانەوە کوژرا، کە دوژمنی ئاوستریا و مەجارستان بون و بەربەرەکانی سیاسەتی ئەو دەوڵەتەیان ئەکرد لە سربستاندا.

ئنجا بە کوژرانی وەلیعەهد، حکومەتی ئەوستریا و مەجارستان لەگەڵ سربستان کەوتە شەڕەوە ١٩١٤وە ئەم شەڕە وردەوردە پەرەی سەندو نزیکەی هەمو دنیای گرتەوە. کە حکومەتی عوسمانی تێکەڵ بەم شەڕە بو، شەڕ کەوتە عێراقیشەوە کە بەشێك بو لە وڵاتی عوسمانی. ئینگلیزەکان لە بەسرەوە دەسیان پێکردو یەك لە دوای یەك عەمارە، کوت و بەغدا=بەغدادیان گرت و لە ساڵی ١٩١٨دا گەیشتنە کەرکوك. بەڵام پێش ئەوەی کە بگەنە سنوری لیوای کوت، سوارەی عەشایری کوردو عەرەب لە "شعیبە"دا یەك دو شەڕیان لەگەڵ ئینگلیزەکان کردبو. "شێخ مەحمود" لەم شەڕانەدا بە خۆی و لەشکرێکی هەزار سوارەی کوردەوە یارمەتی لەشکری تورکی دابو. "ڕەشید پاشا"ی خەڵقی سلێمانی کۆنە موتەسەڕیفی "منتفك"و چەند پیاوێکی ناوداری تری کورد لە شەڕی "شعیبە"دا کوژرابون. چە لەم شەڕانەداو چە لە شەڕی هێزەکانی تورك لەگەڵ ڕوسەکان لە دەوری پێنجوێندا شێخ مەحمود ئازایی خۆی نواندبو و ڕوسەکانی لە سنوری عێراق دور خستبۆوەو کردبونی بە دیوی ئێراندا.

بەم چەشنە لە دوا ڕۆژەکانی شەڕی گێتی یەکەمدا ناوبانگی "شێخ مەحمود" زۆر ڕۆیشتبو و گەلێ کەس ناسیبوی. بەڵام لەم شەڕی تورك و ڕوسەدا تورکەکان جارێکی تر شێخ مەحمودیان "زیز" کرد. سەرکردەی لەشکری تورك دوای ئەمە کە لە شەڕەکەدا بە یارمەتی "شێخ مەحمود"و هێزە عەشایرەکەی کورد سەرکەوتبو و ڕوسەکانی شکاندبو و تا ناو خاکی ئێران بەرەودوای نابون، بە

بیانوی تالانەوە کوردەکانی گونابار کردو چەند سەرکۆمارێکی نا بە شەستتیرەوە. شێخ مەحمود لەسەر ئەمە چو بە گژ سەرکردەی لەشکری تورکەکانداو بە خۆیو هێزەکانی کوردەوە گەڕایەوە سنوری سلێمانی. دوای ئەمە تورکەکانیش دوبارە توشی هەڵمەتی ڕوسەکان هاتنو خۆیان پێ نەگیرا. ئیتر هەر ئەمە بوو سنوری عێراق لەم لایەوە بەبێ پاراستن مایەوە. کە "شێخ مەحمود" گەڕایەوە سنور، نەهاتە سلێمانی. لە دێهاتەکانی خۆیداو لە دەرەوەی شار مایەوە.

ئەمە تورکەکانی خستبوە ئەندێشەوە، بەڵام لەو ڕۆژەدا زۆر بێهێز کەوتبونو نەیانئەویست دەرگای سەرئێشەیەکی تریش بۆ خۆیان بکەنەوە. لەولای تریشەوە لە ٧ی نیسانی ٩١٨ لەژێر سەرەکی ژەنەراڵ مارشاڵدا هێزێکی ئینگلیز گەیشتە کەرکوك. شێخ مەحمود لەگەڵ تورکەکان بە تەواوی تێك چوبو و هیوای هیچی پێیان نەمابو. لەبەرئەوە ویستی کە پێش گەیشتنی ئینگلیزەکان بە سلێمانی لە کاتو هەل کەڵك وەربگرێو دوای ئەوە کە لەگەڵ پیاوە ناسراوەکانی ئەو دەمەی سلێمانیدا پێکهات، نامەیەکی بە دزیەوە ناردە کەرکوك بۆ "ویلسن"و گەورەی هێزەکانی ئینگلیز. لەم نامەیەدا داوای ئەوەی لێ ئەکرد کە بڕیار بدەن بە دامەزراندنی حکومەتێکی کورد لە ناوچەی سلێمانی لەگەڵ هەندێ قەولو بڕی ترو ئیمتیازات. خۆشی واتە شێخ مەحمود بڕیاری ئەوەی ئەدا کە بە ناوی ئینگلیزەکانەوەو لەژێر چاودێری ئەواندا سەرەکیی ئەم حکومەتە بکا.

"ویلسون" وەڵامی شێخ مەحمود ئەداتەوەو خەریك ئەبێ کە لەم لایەنەوە بەیانێك بڵاو بکاتەوە[٢٤]. لەم حەلەداو دوای بەجێهێشتنی کەرکوك بە چەند ڕۆژێك لەشکری تورك گەڕایەوە کەرکوك. باسی نامەکەی "شێخ مەحمود" کە بە هۆی یەکێك لە گەورەکانی خەڵقی کەرکوکەوە نێررابو، ئەگا بە سەرلەشکری تورکەکان. لەسەر ئەمە ڕاسپێری ئەدا بە "مستەفا بەگی" قائیمقامی عەسکەریو سەرکردەی

[٢٤] Loyalties Mesopotamia Voleume 11.1919-1920 A personal Historical Record. By Sir Arnold T. Wilson. M. P.

لەشکری تورك لە سلێمانی. مستەفا بەگ بە فێڵو بە بیانوی هەندێ باسو تەگبیرەوە "شێخ مەحمود"ی داوا کردە لای خۆیو دەسبەجێ گرتیو لەژێر چاودێری هێزێکی گەورەدا ناردیە کەرکوك. شێخ مەحمود لەوێ خرایە بەندیخانەوەو لە دوای موحاکەمەیەکی عەسکەری سەرزاریو لەسەر ڕاسپێری تایبەتی سەرلەشکری گشتی هەمو هێزەکانی دەوڵەتی عوسمانی لە عێراق، بە خنکاندن مەحکوم کرا. بەڵام ئەمجارەش لە مردن ڕزگاری بو. چونکە تورکەکان لە پێش هەمو شتێکا لە خنکاندنی شێخ مەحمود دودڵ بون. بیریان لە دواڕۆژ، واتە لە ڕۆژی ڕەشو تەنگانە ئەکردەوە. هەرچەند کشانەوەی ئینگلیزیان لە کەرکوك ئەدایە پاڵ شکستی لەشکرەکانی سوێندخۆرەکان لە جەبهەی فەرانسەو بە تەمای ئەوە بون کە لەشکرەکانی ئینگلیز وردە وردە نەك هەر لە کەرکوك، بەڵکو لە هەمو عێراق بکشێتەوە، دیسانەوە نەیانئەویست کە زۆر شوێن خەیاڵ بکەن و هەمو پێشهاتێك بنێن بەلاوە. لەوە ئەترسان کە چەرخ بە بارێکی ترا وەرگەڕێو خۆیان (واتە تورکەکان) جارێکی تریش بێئەوەی گەڕانەوەی لە دوا بێ، بکشێنەوەو لە عێراق بچنە دەرەوە.

ئنجا لە ڕۆژێکی وا ڕەشدا دور نەبو کە بە بیانوی تۆڵەسەندنەوەی خنکاندنی "شێخ مەحمود" عەشایری کورد شوێن لەشکری شکستەی تورك بکەونو شپرزەیان بکەن. لەگەڵ ئەمەشدا لە تورکەکان بەدور نەبو، کە دوای هەندێ منجەمنجو هێنانو بردن، لە ناکاو "شێخ مەحمود" بخنکێنن. بەڵام بەخت یارمەتی داو عەلی ئیحسان پاشا کە تازە هاتبوە جێی خەلیل پاشاو ببو بە سەرلەشکری ئۆردوی شەشەم لە عێراق، کەوتە سەر بیری ئەوە، کە لە ڕۆژێکی وادا لە "شێخ مەحمود" ئیستفادە بکا. چونکە ئەم عەلی ئیحسان پاشایە کە یەکێك بو لە سەرلەشکرە گەورەو هەرە ناودارەکانی تورکو لە ئێراندا بەرامبەر بە ڕوسەکان چەند شەڕێکی گەلێ ئازایانەی کردبو، لە دەوری بێهێزیو شکستی لەشکرەکانی تورکدا نێررایە عێراق. لە سەری پێویست بو بە هۆشو بە سیاسەت بجوڵێتەوە. لەبەرئەمە لە موسڵەوە شێخ مەحمودی داوا کردە لای خۆی.

لەویٚ زۆر دڵنەوایی کردو ئاشتی کردەوە. مەبەستی ئەوە بو کە لەو ڕۆژەدا تا خۆی بە لەشکرەوە بەرامبەر بە ئینگلیزەکان خەریك ئەبیٚ "شیٚخ مەحمود" لە هەریٚمی سلیٚمانیدا بە عەشایری کوردەوە تەنیشتی چرپی (خۆرهەلاٚت) هیٚزەکانی تورك بپاریٚزیٚت و سلیٚمانی نەدا بە دەستەوە تاوەکو لە کاتی پیٚویستیشا بتوانیٚت بە خۆیو عەشایری کوردەوە یارمەتی لەشکرەکانی تورك بدا. لەبەرئەمە دوای میوانداریەکی باشو نەوازشیٚکی زۆرو خەلاٚتو بەرات، کردی بە "قائیدی ملیس= سەرلەشکری مەدەنی" و بە ڕاسپیٚریو تەعلیماتیٚکەوە کە پیٚویست بیٚ ناردیەوە سلیٚمانی. بۆ ئەم کارەو ڕیٚکخستنی هیٚزی عەشایر، پیٚشەکی ٥٠٠٠ لیرەیەك ئالٚتونی عوسمانیشی دایە[٢٥]. جگە لەمە "عەلی ئیحسان" ئەمری دا بە سەرلەشکری تورك لە سلیٚمانی کە هەر چەكو سیلاحیٚك کە بتوانیتو بە "شیٚخ مەحمود" پیٚویست بیٚ بیداتیٚ. ئنجا دوای ئەمانە هەمویو لەسەر ئەم قەولو بڕە لەگەڵ "عەلی ئیحسان پاشا"، شیٚخ مەحمود لە تشرینی دوەمی ١٩١٨دا گەڕایەوە سلیٚمانیو دەسی کرد بە ڕیٚکخستنی ئەو کارانەی کە پیٚی سپیٚررابو.

هاتنەوەی ئینگلیزەکان بۆ کەرکوك

جاری یەکەم کە ئینگلیزەکان هاتبونە کەرکوكو گرتبویان، شیٚخ مەحمود ئەوەی بە بیرا نەهاتبو کە جاریٚکی تر تورکەکان بگەڕیٚنەوە کەرکوكو بیگرنەوە. لەبەرئەوە وەکو لە سەرەوە وتبومان نامەیەکی ناردبو بۆ "ویلسن". لەم نامەیەدا جگە لە ئەوانەی کە باسمان کردبو ئەیوت: کوردەکان سەرکەوتنی ئینگلیزیان زۆر پیٚ خۆشەو هیوایان وایە کە لە حوکمی تورك ڕزگاریان ببیٚو لە ژیٚر باڵی حکومەتی ئینگلیزا بحەسیٚنەوەو بە سانی عەرەبەکان بکەونە خۆشیو تکای ئەوەی لیٚکردن کە ئیتر بە هیچ کلۆجیٚك ڕیٚی ئەوە نەدەن کە تورکەکان بگەڕیٚنەوە ئەم ولاٚتە. هەر لەو ڕۆژانەدا ڕەئیسەکانی هەمەوەندیش نامەیان بۆ ئینگلیزەکان نوسیبوو ئەیانوت کە ئامادەن بۆ یارمەتی لەشکری ئینگلیز لە ڕیٚی

---

[٢٥] تأريخ الوزارات العراقية. مامۆستا (عبدالرزاق حسنی).

پێشکەشکردنی حەیوانات و دەغڵەوە. چونکە لەو حەلەدا بە ڕاستی گۆشت و نان باشترین دیاریەك بو کە ئاتاجی بن. بەلاّم گەڕانەوەی تورکەکان بۆ کەرکوك بو بە هۆی تێکچونی هەمو شتێك. "شێخ مەحمود" وەکو گێڕامانەوە لە سلێمانی گیراو نێررایە کەرکوك. گەلێ لەوانەی کە لە ناردنی نامەکەی پێشودا هاوبیری بون خرانە بەندیخانەوە یا جەریمە کران. هەندێکیشیان ڕایان کردو سلێمانییان بەجێهێشت. هەمەوەندەکانیش لەو ڕۆژەوە لە ئینگلیزەکان هەڵگەڕانەوەو بون بە دوژمنیان و بەم چەشنە دوای گرتنی کەرکوك بە چەند ڕۆژێك گەڕانەوەی ئینگلیزەکان و کشانەوەی لەشکرەکانیان لەوێ، بو بە هۆی گەلێك خراپە بۆ خەڵقی ئەو ناوە. بە تایبەتی "شێخ مەحمود" و کوردەکان بەمە کە کەوتبونە داوێکی گەورەوە.

ئینگلیزەکان خۆشیان ئەو ناوو شورەتەی هەیانبو بەم کشانەوەیە دایان ناو بە چەشنی هەمەوەندەکان گەلێ کەسی تریشیان لێ هەڵگەڕایەوە. دەنگیش وابو کە لە جەبهەکانی تری شەڕا و بە تایبەتی لە فەرەنسە لەشکرەکانی سوێندخۆرەکان بەرامبەر بە ئەڵمانەکان خراپ شکاون و کشاونەتەوە. لەبەرئەمە وا ئەهات بە بیرا کە لەشکری ئینگلیزیش لە عێراق بکشێتەوەو بچێتە جەبهەکانی تر. ئینگلیزەکان بۆیان دەرکەوت بەم کشانەوەیە ناویان زڕاو لە کوردستان و عێراقدا نرخێکیان نەما. لەوەش کەوتنە ترسەوە کە لە هەمو لایەکەوە لێیان ڕاست ببنەوەو شۆڕش و ئاژاوەیەکی گەورەی گشتی بخەنە ناوەوە. لەبەرئەمە بڕیاریان دا کە خۆیان کۆ بکەنەوەو بۆ کڕینەوەی ناوو ئیعتباریان بە هەر جۆرێك بێ کەرکوك بگرنەوە. ئنجا لەم ڕۆژانەدا بو کە سوێندخۆرەکان (موتارەکە)یان بلاّو کردەوەو شەڕ وەستا. بەلاّم هێزەکانی ئینگلیز لە کاتێکا کە لە جەبهەکانی ترا شەڕ وەستاو ترسیان نەمابو، لە جەبهەی عێراقدا ویستیان لە کات کەڵك وەرگرن و لە هەنگامەی موزاکەراتی ئاشتیدا لەشکرەکانیان لە جەبهەکانی شەڕا –بە تایبەتی لە ولایەتی موسڵدا– هەنگاوێك زیاتر لە پێشەوە بێ.

لەبەرئەمە هەڵیان کوتایە سەر کەرکوك و هەولێرو بێ شەڕ گرتنیان. لە دوای ئەمە دەسبەجێ دەسیان کرد بە کۆکردنەوەی ئەو دەغڵ و دان و مەڕو مالاّتە، کە

لەشکرەکانی تورك کۆیان کردبۆوەو نەگەیشتبونە سەر خواردنی. "عەلی ئیحسان پاشا" کە بڵاوکرانەوەی کوتوپڕی موتارەکەی نەهاتبو بە بیرا، فەوجە عەسکەرەکەی سلێمانی لەوێ هێشتبوەو نەیکێشابۆوە موسڵ. بەمە ئەو فەوجەی لە لەشکرەکەی خۆی پچڕاندبوو دوری خستبۆوە. چونکە بە تەمای ئەوە نەبو کە بەو زوانە ئینگلیزەکان بگەڕێنەوە کەرکوك و بیگرنەوە. لە سەرێکی تریشەوە بە هیوای "شێخ مەحمود" بوو کە لە لای خۆرهەڵات واتە لە لای سلێمانیەوەو بە هێزی عەشایر هەڕەشە لە هێزەکانی ئینگلیز بکاو ماوەیان نەدا بێنە پێشەوە. ئەگەر ئەمەیش نەکا یا پێی نەکرێت ئەوەندەی لێ ڕائەپەرمو کە ئەم تەنیشتەیان لێ بگرێت و سلێمانی لە گرتن بپارێزێت. بەمجۆرە ئەیویست کە تا ئەنجامی گرتن و جێهێشتنی یەکلەدوای‌یەکی کەرکوك لە لایەن هێزەکانی تورك و ئینگلیزەوە دوایی دێت و وەزع لەسەر قەرارێك ئەوەستێت و بە لایەکدا ساغ ئەبێتەوە، هەرێمی سلێمانی بە دەس تورکەوە بێت و دەس ئینگلیزەکان نەکەوێت. هەر لەم ڕۆژانەدا بو کە بە هیوای تازەکردنەوەی دۆستایەتی لەگەڵ "شێخ مەحمود" عینوانی "نەقیب"ی بۆ وەرگیراو بو بە "شێخ مەحمودی نەقیب"، بەڵام وەکو لەمەوبەر وتمان لە ناکاو و لە ٣١ی تشرینی یەکەمی ١٩١٨دا "موتارەکە-هودنە" بڵاو کرایەوە. ئیتر "عەلی ئیحسان پاشا" چاری نەماو بە تەلەگراف ئەمری دا بە موتەسەڕیفی سلێمانی کە ئیدارەی لیواکە بداتە دەس "شێخ مەحمود"و خۆی بگەیەنێتە موسڵ.

"شێخ مەحمود" بەمجۆرە بو بە موتەسەڕیفی سلێمانی و جارێ بە ناوی حکومەتی عوسمانیەوە ئیدارەی گرتە دەست. موتەسەڕیفی تورکەکان لەو ڕۆژەدا لە سلێمانی "عەلی ڕەزا بەگ" ناوێکی خەڵقی "قۆنیە" بو. لەگەڵ ئەو پیاوانەی میری کە تورك و یا غەیرەکورد بون، سلێمانیان بەجێهێشت و چونە موسڵ. فەوجە عەسکەرەکەی تورك لە ژێر سەرەکی سالح بەگی "تابور ئاغاسی"دا هەندێ جەندەرمە هێشتا لە سلێمانی بون. بەڵام کە حاڵ گەیشتە ئەم ڕادەیە "شێخ مەحمود" جارێکی تر دەسی لە تورکەکان شت و هیوای گەڕانەوەی پێیان نەما.

لەبەرئەمە دەسی لە ڕێکخستنی ئەو هێزە (هێزی میلیس) هەڵگرتو کەوتەوە سەر سەوداکەی پێشوی. ئەمجارەش بیری لەوە کردەوە کە بەرامبەر بە هەندێ قەول‌و بڕو ئیمتیازات، سلێمانی تەسلیم بە ئینگلیزەکان بکا، بەڵام نامەی ئەمجارەی بە عیززەت تۆپچی (عیززەتی فاتە)و بە ئەحمەد فائق (فایەقی تاپۆ)دا ڕاستەوڕاست ناردە کفری.

بەرامبەر بەو ئیمتیازاتە کە بۆ خۆیو بۆ کورد بە شەرتی دانابو، ئینگلیزەکانی داوا کردە سلێمانی. ئینگلیزەکان کە تەرتیباتی "عەلی ئیحسان پاشا" لەگەڵ شێخ مەحمود ئاگادار بون، ئەمەیان لێ ڕانەئەپەرمو و بە تەما نەبون کە تا کاتی خۆی نەبێت بێنە سلێمانیەوە. لەبەرئەوە ئەم نامەیەی "شێخ مەحمود"یان پێ خۆش بو و ناردیان بۆ (ویلسن). خۆیشیان وەڵامی (بەڵێن)یان بۆ ناردەوەو داوایان لێ کرد کە چاوەڕوانی ئەمری "ویلسن"ی حاکمی عام بکا..

١٤

هاتنی مێجەر نوئێل بۆ سلێمانی

نامەی ئەمجارەی "شێخ مەحمود" لە لایەن ئینگلیزەکانی کفرییەوە نێررا بۆ "ویلسن"ی حاکمی عامی عێراق. لەبەرئەمە ناردی بە شوێن "میجەر نوئیل"دا کە یەکێك بو لە زابتە ئینگلیزەکانی شارەزا بە هەرێمی کوردستان. بە ڕاسپێری تایبەتیو بە ناوی خۆیەوە ناردی بۆ سلێمانی. نوئیل لەگەڵ هەیئەتێکی بچوك[٢٦] و بە ڕێی چیاکانی بەینی کفریو چەمچەماڵدا هاتە "داریکەلی"[٢٧] کاتێ باسی هاتنی "نوئیل" بۆ "داریکەلی" لە سلێمانی بلاو بۆوە، ئەو فەوجە عەسکەرەی تورك کە لە

[٢٦] ئەم هەیئەتە من بزانم "میجەر نوئیل"و دوکتۆرێك‌و موهەندیسێك‌و چەند نەفەرێکی ئینگلیز بون، چێشتکەرێك‌و چەند خزمەتکارێکیشیان لە تەکا بو. بەڵام ئەڵێن کە "میجەر دانلیس"یشیان لەگەڵ بوە.

[٢٧] دێیەکی "شێخ مەحمود"ە لە ماوەی نیو سەعاتێکدا ئەکەوێتە لای ڕاستی تاسڵوجە لەسەر ڕێی چەمچەماڵ‌و سلێمانی.

سلێمانی مابۆوە هەر کوردێکی تیابو فەوجەکەیان بەجێهێشتو بەرگی کوردییان لەبەر کرد. ئەوانەی کە ئەشترسان خۆیان شاردەوە. تورکەکانو ئەوانی غەیرەکورد بون شڵەژابونو نەیانئەزانی چی بکەن.

"شێخ مەحمود" لە پیاوماقوڵە ناسراوەکانی هەمەجۆرەی ئەو دەورەی سلێمانی مەجلیسێکی لە ماڵی خۆیدا گرتو تێی گەیاندن کە هەیئەتێکی ئینگلیز بەڕێوەنو دێنە سلێمانی. لێی داواکردن کە لەناو خۆیاندا چەند کەسێك هەڵبژێرن کە بچن بە پیریانەوە. دوای مشتومڕو مقۆمقۆیەکی کەم هەیئەت ڕێکخراو بە سواری ولاخ چون بە پیر ئینگلیزەکانەوە. ئینگلیزەکان لە پێشەوە نەیانویست بێنە ناو سلێمانی. لە مانەوەی فەوجەکەی تورك لە سلێمانی مەترسییان هەبو. چونکە ئەوان هێزێکیان لەگەڵ خۆیاندا نەهانیبو. بە تەما بون شێخ مەحمود لە داریکەلی بیانبینێ. بەلام "شێخ مەحمود" کە هەیئەتەکەی ناردو دڵنیا کران، هاتنە سلێمانی..

١٥

حوکمداری کوردستان

"میجەر نوئێل" کە بەم جۆرە بە ئاسانی و بەبێ دەنگو تەقە هاتە سلێمانی دەسبەجێو بە یارمەتی شێخ مەحمود دەسکرا بە ناردنی عەسکەرەکانی تورك بۆ لای "عەلی ئیحسان پاشا" لە موسڵ[٢٨] دوای ئەمە بە پێی ئەو ڕاسپێرییە کە لە "ویلسن"ی وەرگرتبو، "میجەر نوئێل" ڕۆژی یەکەمی تشرینی دوەمی ١٩١٨ لەبەر دەرگای سەرا کۆبونەوەیەکی گەورەی ڕێکخست کە عولەماو ئەشرافو ساداتو تاجرەکانو ڕەئیسەکانی عەشایرو لە هەمو دەستەکانی تری ئەهالی تیابو. بە ناوی نوێنەری دەوڵەتی بەریتانیا لە عێراق (واتە بە ناوی حاکمی عام)و

---

[٢٨] عەمارەکانی خواردەمەنیو ئازوقەو ئەو چەكو سیلاحانەی کە لە عەماردا بو یا بە دەس عەسکەرەکانەوە بو لە لایەن "شێخ مەحمود"ەوە لێیان وەرگیرا.

به فارسی وتارێکی دورو درێژی خوێندەوه[٢٩] و هەر لەم وتارەدا بڵاوی کردەوه کە "شێخ مەحمود" لە لایەن حاکمی عامی عێراقەوه بە "حوکمداری کوردستان" ناسراوه.

نوئێلو لە پشت ئەوەوه "ویلسن"، ئەیانویست کە لە نفوزی "شێخ مەحمود" کەڵك وەرگرنو لەم هەرێمەدا هێزێکی عەسکەری نفوزی ئینگلیز جێگیر بێو بە هۆی "شێخ مەحمود"ەوه سیاسەتی حکومەتی بریتانیا ببەن بەڕێوه.. هەر ئەو ڕۆژه بۆ ئێواره لە ماڵی "شێخ مەحمود" ئەهالیو گەورەکان کۆکرانەوەو "بەیعەت" بە "حوکمدار" کرا. خۆم (نوسەری ئەم یادداشته) لەگەڵ ئەحمەد ئاغای کەرکوکی زاده لەم بەیعەتەدا حازر بوین. جگە لەمە بڕیار درا کە نوئێل لە شارەکانی تری کوردستانا (کوردستانی عێراق) دەس بکا بە تەشکیلاتو بۆ ڕێکخستنو یەکخستنی ئەو شارانە لەگەڵ کوردستانی تازه چی پێویست بێ بیکا. مانگی ١٥٠٠٠ ڕوپیه مەواجب بۆ حوکمدار بڕایەوه[٣٠]. لە سلێمانیدا تەشکیلاتێکی وەکو تەشکیلاتەکەی پێشوی لیوا دامەزرا. "سەید عومەر"ی مامی شێخ مەحمود کرا بە موتەسەڕیفو حاجی سەید حەسەنی مامی دوەمی بو بە حاکم یا (ڕەئیسی شەرع). شێخ قادری برایشی بو بە "سەرداری لەشکر". "سەید عەلی بسم الله"ش بێبەش نەکرابو و بوبو بە قۆمیسەر. بەمجۆره بەشی زۆربەی خزمو کەسوکاری

---

[٢٩] میجەر نوئێل فارسیو فەرنسزی زۆر باش ئەزانی. لە (ئێران)دا زۆر مابۆوه. (ویلسن) لەناو هەزاران لەو "زابت"انە کە لە ڕێی سیاسەتەوه خزمەتی بریتانیای گەورەیان کردبو لە "لەچمەن"و "سۆن"و "نوئێل" زۆر ڕەزامەندی پیشان ئەداو گەلێك ستایشیان ئەکا. ئەڵێت سەرگورشتە سامناکەکانی نوئێل "موخاتەراتو یا موجازەفاتی" کتێبێکی زۆر گەوره پڕ ئەکاتەوەو ئەڵێت: خۆزگە ڕۆژێك لە ڕۆژان ئەنوسرایەوه. بە لای "ویلسن"ەوه ئازاییو زرنگیو کارئازمودەیی ئەم سێ زابتە ئێجگار جێی سوپاسەو شارەزایی "لەچمەن" لە وڵاتی عەرەبدا (عێراق)و هی "سۆن" لە کوردستانو هی "نوئێل" لە خاکی ئێراندا وەکو یەك بەنرخو بەکەڵك بوه بۆ بەریتانیای گەوره.

[٣٠] بە پێی واتەی هەندێ لە ئینگلیزەکان "شێخ مەحمود" کرابو بە نوێنەری (ممثل) هێزەکانی بەریتانیا لە کوردستان.

حوکمدارو دەستەو دائیرەی شێخان هەر یەکە بە جۆرێكو بە پێی حاڵ، کارێكو یا مەواجبێکیان بۆ ڕێکخرابو و دامەزرابون.

"مێجەر نوئێل" خۆی ناوی "حاکمی سیاسی"ی لێ نرا. لە بینای (مەکتەبی ئەعدادی) زەمانی تورکەکاندا دائەنیشت. لە سنور بەدەر مەنگو هێمنو شارەزا بە ئادابو هەڵسانو دانیشتنی کوردەواری بو. بێ ئەندازە حورمەتی حوکمداری ئەگرتو بۆ خۆی "کاتب"ێکی بچوكو یا خزمەکارێکیشی بەبێ ئەمرو ڕەزامەندی شێخ مەحمود دانەئەنا. لەو دەورەدا سلێمانی خرۆشابو.

سـوارەیەکی زۆربـەی عەشـایر، لادێییـەکی زۆرو خـەڵقی دەوروپشـت، دێهاتییەکانی شێخ مەحمود دوابەدواو لە هەمو لایەکەوە ڕویان کردبوە ئەم شارە بچوکە. کۆڵانەکان، چایخانەکانو قەیسەریو بازاڕ، ماڵی گەورەکانی سلێمانیو دەوڵەمەندەکان "جمە"ی ئەهات. برنجو گەنمی عەماری میری کە لە تورکەکان مابۆوە، هەر زەخیرەیەك کە لە عەماری دێهاتەکانی "شێخ مەحمود"دا هەبو ئەکرا بە پلاوو چێشتو لە چێشتخانەی حوکمدارەوە ئەچوە ورگی ئەم عەشاماتەوە. لەولای تریشەوە میجەر نوئێل خەریکی چارەسازی گرانیو برسیەتی بو، پەیتا پەیتا عەمارەکانی کەرکوك و لە بەغداوە شەکرو چاو ئاردی سپی ئەگەیاندە سلێمانی و بە خۆڕایی بەسەر فەقیرو هەژارو مەئمورەکاندا دابەشی ئەکرد. ئەم شتانە لەو کاتەدا لە سلێمانی قات بو و دەس نەئەکەوت. لەبەرئەوە هەرچی کە لە فەقیرو هەژارەکانو مەئمورەکان ئەمایەوە، بە هۆی ڕەئیسی شارەوە (بەلەدیە) ئەیخستە بازاڕەوەو بە نرخێکی کەم ئەفرۆشرا. بەم تەرحە خەڵقی شارو دێهاتەکان، فەقیرو هەژارو لێقەوماوەکان کەوتنە خۆشیو کەمێك بوژانەوە، "نوئێل" هەر بەمەوە نەوێستا، بەڵکو ڕوپیەو بانکنۆتو قەدەرێکی زۆر لیرەی تورکی ئاڵتونیشی ڕژاندە سلێمانیو بەبێ دەسپێوەلەرزین بەسەر ڕەئیس عەشیرەتەکانو دەستەو دائیرەی حوکمدارا بلاوی کردەوە.

ئنجا مەپرسە، نۆکەرو خزمەتکار، کارەکەرانو دایەن، مامانو کەنیزەك سەریان بەرز کردەوەو خۆیان "گیڤ" کرد. هەر یەکە بە ناوێکەوە موچەو بەراتو

مەواجبیان بۆ برایەوە. نۆکەر بە خەنجەرو دەمانچەوە، دایەن و کەنیزەکان بە هارەی خشڵ هەیاسەو لاگیرەی زێڕینەوە کەوتنە کەشوفش. شەرواڵ و مرادخانی و چەفتەو مشکی سورمەو ئاوریشمی دەستەی شێخان و دەس و پێوەند، دیمەنێکی تری دابو بە سلێمانی. لە دوای دەوری ڕوت و قوتی و برسیەتیەکی جوانی و خۆشبەختی -هەرچەندە بەخیلی پێبردنیشی تیا هەبو- دیسانەوە جێی سوپاس بو. چونکە هیچ نەبێ یادی هەژارە ڕوت و قوت و وشکهەڵاتوەکان و (تەرم)ە ئاوساو و شین هەڵگەڕاوەکانی مردوی ناو مزگەوت و کەلاوەو لاکۆڵانەکانی دوێنێی لەبیر ئەبردەوەو هیوای ژیانی تازە ئەکردەوە. بەڵام وەکو کورد ئەڵێت: دەستەو دایەرەی نەفام بەمە بەرەو یاخیبون ئەڕۆیشتن و لە وزە ئەچونە دەرەوە. حوکمداری کوردستانیش بە پێی هەوا ئەچو بەڕێوە. بە ڕۆژ لەگەڵ تاقمێك نۆکەرو دەستەو دایەرە ڕوی ئەکردە دەشتی کانێسکان و بە سەیرو گاڵتەو گەپەوە ڕایئەبوارد. بە هیوای ئەوە بو کە کات تاسەر بەم چەشنە بچێت بەڕێوە. خوا بە قودرەتی خۆی کوردستانی گەورەی بۆ دروست بکا و ئەویش (تاج)ی حوکمداری بنێتە سەر "سەر"!!.

*　　*　　*

١٦

شێخ مەحمودو "کونفرانسی ئاشتی"

تەنیا شتێکی باش کە بۆ کوردستان کرا، ئەوە بو کە "شێخ مەحمود" مەزبەتەیەکی بە ئەهالی و عەشایری ئەم هەرێمە مۆر کرد، کە بە پێی ئەمە شەریف پاشای کوردی دانیشتوی پاریس کرا بە نوێنەری کوردەکان لە کونفرانسی ئاشتیدا بۆ داواکردنی حقوقی قەومی کورد. نوسین و ڕێکخستنی مەزبەتەکە لە پێشەوە لە ماڵی حوکمدار پێکهات. بێجگە لە حوکمدارو چەند ڕەئیس عەشیرەتێکی ناودار هەندێ لە خوێندەوارە تێگەیشتوەکان و "میجەر نوئێل" و ئینگلیزێکی تریش لەوێ بون کە داخەکەم ناوەکەیم نەنوسیوەو لە بیریشم

نەماوە. من خۆم نوسەری مەزبەتەو نامە تایبەتیەکە بوم کە نێررا بۆ "شەریف پاشا". ئەمانە بە ڕەشید کابان[31] و سەید ئەحمەدی بەرزنجی[32]دا ڕەوانەی پاریس کرا. ئەمە کردەوەی سیاسی بەرو دوای "شێخ مەحمود" بو لە لای کونفرانسی ئاشتی بۆ کوردو کوردستان، بەڵام داخەکەم وەکو لە دواییدا باسی ئەکەین ئەمیش جێی خۆی نەگرتو ئەنجامێکی نەبەخشی. چونکە ئەم هەیئەتە نەیتوانی بچێتە پاریسو نامەو مەزبەتەکە بە "شەریف پاشا" نەگەیشت..

* * *

١٧

لە دەوری یەکەمی حوکمداریی شێخ مەحمودا هەواڵی سلێمانی

"شێخ مەحمود" دوای ئەوەی کە بو بە حوکمداری کوردستان کەوتە وەستاوێکی گرنگەوە، لە کاروباری حکومەتدا کەم تەجرەبەو لە مەیدانی سیاسەتدا بێکەس بو. ئازایی و بێ ترسی و کەمتەرخەمی خۆشی لەو هۆیانە بون، کە بە هەڵەی بەرن. لەبەرئەمە ئەستێرەی بەختی زو ڕوی کردە کزی. چونکە ڕێو شوێنێك کە لە هەڵسوڕاندنی کاروباری عەشایریدا لەسەری ڕۆیشتبو بۆ تەگبیرو ڕای ئیشی حکومەت بەکەڵك نەئەهات. ئەوانەی کە ئەیانتوانی لە حوکمدار نزیك ببنەوە لەم بابەتە بون: دەسو پێوەندی نەفامو نەخوێندەوار، دەورروپشتی

---

[31] ڕەشید زەکی کابان خەڵقی سلێمانیە. لە دەوری عوسمانیدا یوزباشی و لە مەکتەبی "ڕوشدیەی عەسکەری"دا مامۆستای ڕیازیاتمان بو. لەم دەوری دواییەدا منیش لەگەڵ مامۆستا ڕەشید زەکی لە "ئەعدادی موڵکی" مامۆستای زمانی فەرەنسزی بوم.

[32] سەید ئەحمەدی بەرزنجەییش لە پێشدا لە مەکتەبی ئیبتیدائی موعەلیم بو. لەم دەورەدا ببو بە کاتبی تایبەتی شێخ مەحمود. لە دەوری حوکمداری دوەمی "شێخ مەحمود"دا بو بە مودیری ئەمنی گشتی و لە دوای ئەوە لە حکومەتی عێراقدا بو بە مودیر، دوای ئەوە بە قائیمقام، ئنجا لە ئیشی حکومەت دەرچو و کرا بە نائیبی سلێمانی.

چاوبرسیو دوای تالان کەوتو، نۆکەری خەنجەرلەپشتو عەشایری تفەنگ لەشان. هەرچەند لە بەغداوە هەتا لە تورکیاوە هەندێ لە زابتە کوردەکان هاتبونەوە سلێمانیو لەو سەرو دەمەدا هەندێ خوێنەواری باشو نیشتمانپەروەر لەوێ بونو ئەیانویست کە دەسلەناودەس تێبکۆشنو یارمەتی حوکمدار بدەن، بەلاّم ڕێکەوتنی تاقمی دەوروپشتی حوکمدارو ئەمانەی تر نەئەگونجاو تاقمی یەکەم لە بەینی حوکمدارو تاقمی دوەمدا لە خەنجەرو دەمانچە دیوارێکی دروست کردبو.

ئەگەر حوکمدار خۆی بیویستایە، ئەم دیوارەی ئەڕوخاندو لە زابتەکانو منەوەرەکان نزیک ئەکەوتەوە. بەلاّم وەکو وتبومان، نەترسان لە دواڕۆژو ئازاییو کەمتەرخەمی خۆی لە لایەکەوە، گرێیەکی نەفسی کە بەرامبەر بە زابتو منەوەر پەیای کردبو لە لایەکی ترەوە بەرهەڵستی ئەوە بو کە شەقێک لە دیواری خەنجەرو دەمانچەکە هەڵداو بیڕوخێنێو خۆی بگەیەنێتە خوێنەوارە باشەکان. لەناو منەوەرەکانو زابتە کوردەکاندا بە ڕاستی هی باشو نیشتمانپەروەر هەبو و هەموویان لەوانە نەبون کە "شێخ مەحمود" لێیان بسڵەمێتەوە، بەلاّم وەکو وتمان گرێیەکی نەفسی لەودیو دیواری خەنجەرو دەمانچەکەوە "شێخ مەحمود"ی ڕاگرتبووو وەستاندبویو بەرهەڵستەتیەکی هەرە گرنگی نزیکبونەوەی بو لە زابتەکان. ئەمەش گرێیەکی تازە نەبو. بەڵکو لەو ڕۆژەدا پەیابو کە لقی کۆمەڵی ئیتیحادو تەرەقی لە سلێمانی دامەزرابو.

ئەو کۆمەڵە کە بەشی زۆربەی لەم چەشنە زابتانە بو کە ببون بە هۆی دەرپەڕاندنی نەوەی "کاک ئەحمەد" لە سلێمانی. ئەو دەرپەڕینە کە بە کوژرانی "شێخ سەعید"ی باوکی "شێخ مەحمود"و "شێخ ئەحمەد"ی برای، دوایی هاتبو و ببو بە هۆی نوشوستیو دەربەدەریو کەساسیو ماڵ وێرانییان.. دەسو پێوەندە نەفامەکان ئەمەیان چاک ئەزانیو بۆ مەرامی کارو قازانجی خۆیان باش کەڵکیان لێ وەرئەگرت. ساتێک لە هاندانی حوکمدار دوا نەئەکەوتن و بە وەستایی (منەوەر)و زابتەکانیان لەبەرچاو

ئەخستو سوك ئەكرد. عیزەتی فاتەو فایەقی تاپۆ كە توانیبویان لە "شێخ مەحمود" نزیك بكەونەوەو تا بەینێك "كاتم"ی ئەسراری بون، زو لێی جیابونەوەو لە ئینگلیزەكان نزیك كەوتنەوە، فایەق ئەیویست خزمەتی كورد بكا. زۆری تریش بەتەما بون كە تاسەر لەگەڵ شێخ مەحمود بنو بەبێ درۆ یارمەتی بدەن. بەلاَم داخەكەم ئاواتەكان نەچوە سەر!!..

"میجەر نوئێل" بۆ ڕێكخستنی كاروباری شارەكانی ترو بلاَوكردنەوەی نفوزی شێخ مەحمود تا ڕەواندز چو و بۆ یەكخستنی ئەم شارانە لەگەڵ حكومەتی سلێمانی كوردستان تەقەلایەكی زۆری دا. بەلاَم كە گەڕایەوە سلێمانی "شێخ مەحمود"ی لە وێنەیەكی تازەدا هاتە بەرچاو. وای بۆ دەركەوت كە لە هەوایەكی ترایەو خەریكە لە ڕێ لائەدا. لەگەڵ ئەمەیشدا نەیدایە ڕوی. ئینگلیزێكی زۆر شارەزا بە هەواڵی كورد بو. تا لە سلێمانی مایەوە، ماوەی بەدەركەوتنی كەمو كورتی نەدا. هەوڵی ئەوەی ئەدا كە چەوتی كرا ڕاستی بكاتەوە. مەبەستی بیانوگرتن نەبو. بەڵكو ئەیویست "شێخ مەحمود" پێبگەیەنێتو بۆ حوكمداری دواڕۆژ بە ڕاستی ئامادەی بكا. زەمان بە دڵی نوئێل بچوایە بەڕێوە، شكم لەوەدا نیە كە بناغەی "كوردستانی گەورە"ی دائەمەزراند.. بە ئەمری شێخ مەحمود، من لە تەرجەمەدا یارمەتیم ئەدا[٣٣] و شەوان دەرسی كوردیم پێ ئەوت. لە دوای دەرس لەگەڵم ئەكەوتە باسی كوردستانەوە. هەر لەو ڕۆژەوە لە خەیاڵی گەشتێكدا بو بۆ كوردستانی توركیا. ئەیویست لە لایەن كوردە ناودارەكانی

---

[٣٣] وەكو وتبومان "نوئێل" كە هاتە سلێمانی لە دكتۆرێكو موهەندیسێك بەولاوە كەسی لەگەڵ نەبو. هەرچەند فارسی ئەزانی، بەلاَم پێویستی بە كوردیزانێك هەبو كە زمانێكی بێگانەش بزانێ. لەبەر ئەوە كە لەو دەورەدا ئینگلیزیزان لە سلێمانیدا نەبو و من فەرنسزیم ئەزانی "شێخ مەحمود" ئەمری كرد كە من یارمەتی بدەم. جگە لە نوسینو تەرجەمە دەرسی كوردیشم پێ ئەوت.

تورکیاوە شارەزایی پەیا بکا. باسی "بەدرخانی"یەکان و کوڕەکانی "جەمیل پاشا"و بابانەکانی ئەستەموڵی ئەپرسی.

وەکو بۆم دەرئەکەوت ئەو لە من شارەزاتر بو. لەگەڵ ئەمەشا هەر ئەیپرسی. بەلام لەم باسانە من سودم زیاتربو. لە دڵیا بو کە لەگەڵ خۆی بمبا بۆ تورکیا بۆئەوەی لەگەڵ کوردەکانی ئەوێ، لەگەڵ نیشتمانپەروەرەکان و گەورەکانیان بۆ داوای کورد تێبکۆشێت و بۆ حکومەتی کوردستانی "شێخ مەحمود" پشتیوان و لایەنگیر بدۆزێتەوە. لەبەرئەمە خۆی لە شێخ مەحمود زیز نەئەکرد و نەیئەویست دەسی لیێ بەر بدا.

بەم ڕەنگەو بەم سیاسەتە نەرم و زرنگانەیە، توانی تا ماوەیەکی باش کولونیل ویلسنی حاکمی عام لە "شێخ مەحمود" نەتۆرێنێ. من بزانم لە لایەن ئامانجەکانی خۆیەوە دەربارەی کوردستانی دواڕۆژ، بە دزییەوە تەقریریشی بۆ ئەنوسی. بەلام شارەکانی وەکو کەرکوک و کفری و هەندێ لە ڕەئیسە کوردەکانی تر نەیانویست بێنە ژێر حوکمی "شێخ مەحمود"ەوە. ئەویش ئەمەی لە ئینگلیزەکان ئەناسی و باوەڕی پێیان نەمابو. بە کورتیەکەی شێخ مەحمود لەگەڵ ئینگلیز ڕێنەئەکەوت و متمانەی پێنەئەکردن. لەبەرئەمە تەقەلای نوئێل کەڵکی نەگرت و ناکۆکی کەوتە بەینی ویلسن و شێخ مەحمودەوە. ویلسن هەر لە بنچینەدا بە چاوێکی باش تەماشای "شێخ مەحمود"ی نەئەکرد و ئەیویست دوایی بە حوکمی بدا. ئنجا بڕیاری دا کە ڕاستەوڕاست دەس لە کاری حکومەتی سلێمانیەوە بدا. لەبەرئەمە نوئێلی بانگ کرد و لەژێر سەرەکیی خۆیدا –سەرەکی ویلسن– لەچەمەن و سۆن و گۆردەن واکەریشی کۆکردەوە و دوای گفتوگۆیەکی دورو درێژ، هەر بە ڕەزای خۆی، میجەر نوئیل لە موستەشاری شێخ مەحمود دەسی هەڵگرت و بڕیار درا کە "میجەر سۆن" لە جێی ئەو بکرێت بە موستەشار یا بە حاکمی سیاسی[٣٤] "نوئێل"یش بە ئامانجی خۆی گەیشت و

[٣٤] Loyalties Mesopotamia W-11.Arnold Wilson.

لـە لایـەن حکومـەتی بـەریتانیاوە واجبێکـی تـری پـێ سـپێرراو نێررایـە کوردستانی تورکیا..

* * *

١٨

گەشتی مێجەر نوئێلو "فایەق"ی تاپۆ[٣٥] لە تورکیا

پێش ڕۆیشتنی "نوئێل" بۆ تورکیا بە مانگێك من نەخۆش كەوتبومو زۆر لە دەرەكدا بوم. نوئێل ڕایسپاردبو هەمو ڕۆژێك دو جار دوكتۆرە ئینگلیزەكە ئەهاتە لامو دەرمانی ئەدامێ یا دەرزی لێ ئەدام. لەبەرئەوە لەوانە نەبوم كە ئەم گەشتە لەگەڵ من بكا. ئنجا ڕۆژێكیان نوئێل خۆی دوكتۆرەكەی هێنایە ماڵەوەو ڕایسپارد كە ئاگای لێم بێو باش چاوێریم بكا. دوای ئەوە فایەقی لەگەڵ خۆی هەڵگرتو بەڕێی ڕەواندزو موسڵدا چوە توركیا. (شوبات ١٩١٩).

بەرنامەجی نوئێل وەك من ئەیزانم ئەمە بو، كە چاوی بە كوردەكانی توركیاو بە تایبەتی بە گەورە نیشتمانپەروەرەكان بكەوێتو ئەوەیان بیر بخاتەوە، كە بەریتانیا لە تێكەڵبونی بە شەڕی گێتی مەبەسی ئەوە بوە كە قەومە بچوكە بێ دەسەلاتو ژێردەستەكان، لەژێر چنگی دەوڵەتە بێگانەكانی گەورەو بەهێز دەربێنێو حەقی ژیانو قەومیيان بداتە دەس خۆیان و ئەیویست كە لەگەڵ ئەو گەورە نیشتمانپەروەرانەی كوردا لە لایەن كوردستانەوە بدوێ، لە بیروباوەڕیان تێبگاو ئەگەر ڕێبكەوێ هەوڵ بۆ دامەزراندنی كوردستانی گەورە بدرێتو بەرنامەجێك بۆ ئەم كارە ڕێك بخرێت. لەو حەلەدا زۆر جێگەی توركیا، تەنانەت ئەستەمولیش لە ژێر چنگی هێزی سوێندخۆرەكاندا بو. لەبەرئەمە نوئێلو فایەق بەبێ ترس چونە خاكی تورەكەوەو بە بەرچاوی خەڵقەوە كەوتبونە ناو كوردەكانەوە. لە لایەن كۆمەڵەكانی سیاسی كوردیشەوە "ئەمیر جەلادەت بەدرخان"و دو كوردی تریش گەیشتنە ئەو ناوەو لەگەڵ نوئێلو فایەق یەكیان

---

[٣٥] فایەقی تاپۆ "ئەحمەد فایەق بەگ"ە كە لە دەوری "عوسمانی"دا ئەندامی مەحكەمە بو لە سلێمانی. بەینێكیش لە بەغدا مودیری تاپۆ بو. كوڕی تۆفیق ئەفەندی خەڵقی سلێمانیو خوشكەزای حاجی ڕەشیدی "ڕێوی"یە. لەم دواییەدا ڕەئیس مەحكەمەی كەركوك بو. چەند ساڵێك ئەبێ مردوە.

گرتـەوە. هـەر لـەم کاتـەدا کـە ئـەمان بـەناو کوردەکـانی "خـەرپوت=خرپـوط"و دیاربـەکرو ئـەو نـاوەدا ئەسـوڕانەوەو بـۆ کـوردو کوردسـتان گفتوگۆیـان ئـەکرد، "مستەفا کەمال"ی موفەتیشی گشتی لەشکرەکانی تورکیش لـە لایـەن حکومـەتی خەلیفـەوە بـانگ کرایـەوە ئەسـتەمولّ. حکومـەتی خەلیفـە لـە ئەسـتەمولّ کـە "بازیچـە"یـەك بـو بـە دەس هێزەکـانی سـوێندخۆرەکانەوە لـە هـەواڵی ئـەو ڕۆژەی ئەستەمولّ کەوتبوە ترسەوە.

مەجلیسـی مەبعوسـان بلاّوەی لـیّ ئـەکردو لـە خەلیفە یـاخی ئـەبو، زابتـەکانو خوێنـدەوارە بـەرزەکان کەوتبونـە کـەینو بـەینو ڕایانئـەکردە ئـەنادۆڵ بـۆ لای "مسـتەفا کـەمال". سـەدری ئـەعزەم (صـدر أعظـم= ڕەئیسـی وزەرا) لـە عاسـت دەسـدرێژیو کردەوەکـانی هێـزی سـوێندخۆرەکانا لـە ئەسـتەمولّ، ئازانـە خـۆی ئەکێشـایەوەو ئیسـتیقالەی ئـەکرد. بـەلاّم لـەولای تریشـەوە بـە ڕاسـپێری سـوێندخۆرەکان حکومـەتی ئەسـتەمولّ لـە ترسـی ئـەوە کـە شۆڕشـێك بنێتـەوە "مستەفا کەماڵ" داوا ئەکردەوە "ناوچە"، لەشکری یۆنان هەڵمەتی ئەبردە سەر "ئیزمیر"و داگیری ئەکردو بە تەمای ئەوە بو کە تا "ئەدەنە= اطنە"و "ئەنقەرە" نەوەسـتێتو بیانگرێـت. واتـە تورکیـا بـە ڕاسـتی لـە دەرەکـدا بـو و کـەوتبوە لەقەفرتێ! ئیتر دواڕۆژی ولاّتو نامـەی بەختی میللـەتی تـورك بـە دەس "مسـتەفا کەمال"ەوە بو.

ئەگەر "مستەفا کەمال" لەوانە نەبوایە کە زۆران لەگەڵ چارەنوس ئەگرنو ملی بـۆ قـەوماو بنەواندایـە" نەکردایـەو بگەڕایـەوە ئەسـتەمولّ،و ئـەنادۆڵی بـەجیّ بهێشتایە، لەوانە بو بڵێین کە مێـژو نـاوی "ئەتاتورك"ی نەئەبیستو زۆر نـەبو کە لـە ئاسـیای بچـوکدا لـە جێـی "جمهوریـەتی تـورك"ی ئیمـڕۆ دەوڵـەتێکی گـەورەو سـەربەخۆی کـورد دابمـەزرێتو خـەیالاّتی نوئێـلو نیشـتمانپەروەرەکانی کـورد بێتـەدی و تەقـەلاکانی کۆمەڵـە سیاسـیەکان کـوردو شـەریف پاشـا کـە لـە لای کونفرانسی ئاشتی درابو، بە فیڕۆ نەڕواو پەیمانی سەڤەر بچێتە سەر. ئەو حەلە دیارە کە مێژو بە چەشنێکی تر ئەنوسرا. دێت بە بیریشدا کە بڵێین ئەی تورك چی

لێ ئەهات‌و بۆ چە لایەك ئەچون؟ بەڵام بۆچی ئەوەمان لەبیر ئەچێتەوە کە ئەوان لە خۆرهەڵاتی دورەوە عەشیرەتێکی چوارسەد سواری بون‌و هەڵاتبون‌و خۆیان هاویشتبوە ئەم وڵاتەوە، وردە وردە ببون بە میراتخۆری "سەلجوقی"یەکان‌و جێنشینیان. ئنجا لە دوای حوکمێکی خوێناوی ٦٠٠ساڵی بۆچ نەئەکرا کە بکشێنەوە ناوچەیەکی بچوك‌و ئەمارەتێکی سەربەخۆیان بۆ دابمەزرێنرێت؟ ئەمارەتێکی وا کە بەشی ئەمیرێکی وەکو "وەحیدەدین" بکاو سەرو زیادی بێ.

بەڵام بۆچی ئەمەندە شوێن خەیاڵ بکەوین؟ با بگەڕێینەوە سەر ئەوەی کە بو واتە بگەڕێینەوە سەر واقع‌و حەقیقەت "مستەفا کەمال" سەری بۆ ئەمری خەلیفە نەچەماندەوەو نەگەڕایەوە ئەستەموڵ. دەسی لە هەمو "ڕوتبەو نیشان"ەکانی هەڵگرت‌و لە ئەنادۆڵ مایەوە. بۆ ئەمە بەرامبەر بە خەلیفە سەرپێچی کرد، کە وەکو خەلیفە نەکەوێتە ژێر چنگی هێزی سوێندخۆرەکانەوە. بۆیە مایەوە کە بتوانێت بەربەرەکانی سوێندخۆرەکان بکا. ڕێ لە لەشکرەکانی یۆنان بگرێت. وڵات‌و بەئەنجام ئەستەموڵیش لەژێر چنگی دوژمن بێنێتە دەرەوەو لە دیلی‌و زەلیلی ڕزگاری بکا. بەڵێ بۆ ئەمە لە ئەنادۆڵ مایەوە کە شەرەفی تورك بکڕێتەوەو ببێ بە قارەمانی ڕزگاری تورکیای تازە..

"مستەفا کەمال" ئەمەی بە شێتانە نەکردبو. چونکە لە ئەنادۆڵدا خۆی بە تەنیا نەبو، هێزەکانی تورك لە دیاربەکر دەسبەجێ چوبونە ژێر فرمانیەوە، لەبەرئەوە ئەمری دا بە "کەنعان" بەگی سەرەکی ئەرکانی جەبهەی دیاربەکر بۆ گرتنی نوئێل‌و فایەق‌و هاوڕێکانیان‌و دەستەیەك سەربازیان شوێن خرا. بەڵام بە یارمەتی کوردەکانی ئەو ناوە، ئەمانە لە دەرەك ڕزگاریان بو خۆیان گەیاندە حەلەب‌و لە دوای حەلەب چونە ئەستەموڵ.

* * *

١٩
سلێمانی دوای ڕۆیشتنی نوئێل

دوای ئەمە کە نوئێل چوە کوردستانی تورکیا وردەوردە ئینگلیزەکان دەستەو دائیرەیەکی هەمو جۆرەیان ڕژاندە سلێمانی. ئەمانە عەجەمو هندیو عەرەبو ئەفغانی، گاورو جولەکەو ئەرمەنی، بە کورتی ڕەگەزو تیرە نەمابو کە تیایانا نەبێ. دایەرەکان چە هی حاکمی سیاسی،چە هی عەسکەریو مالیو گومرگو ئەوانی تر هەر یەکە معاونو یا مشاورێکی ئینگلیزی چوە سەر. هندی مێزەر سپی، هندۆکی ڕیش هەڵبەسراوو لولدراو، سیکی ڕەشو قاچ باریك بە هەمو ژورەکاندا بلاو بونەوە. چاپی دەس (تایپڕایتەر) بە تەقو هوڕەوە کەوتەر کار. ئنجا لە لایەکەوە دەستەو دائیرەی تاقمی شێخانو خزمەکارانی خەنجەرو دەمانچە لە پشت، لەولای ترەوە لە (سەین)ەوە بگرە تا فەڕاشو چێشتکەر، دەستەو دائیرەی ئینگلیزەکانو تەنانەت هی هندۆکە سمێڵ بابڕو ڕیش لولەکان" ئەوان بە چەكو سیلاحی نەفامیو عەشایەری ئەمان بە زمانی بەدو دوڕوییو لە پاشملە چاڵ بۆ هەڵکەندن، کەوتنە ویزەی خەڵقی سلێمانییەوە. لەمەش جێ داخ تر ئەوەبو کە هەندێ نارەسەنو پەسمایە لە ئەهلی شارەکەش ببون بە پۆلیسو نۆکەری ئینگلیزەکان و شانازییان بە جاسوسییەوە ئەکرد. میللەتی بەسەزمان کە هێشتا کارەساتی شەڕی گەورەو دەردی نەخۆشیو برسیەتی لەبەرچاو بو و لە بیری نەچوبۆوەو بە هیوای ئەوە بو کە بەینێك ئاسودە بێو بێ غەم بژی بەم جۆرە کەوتە حاڵێکەوە کە حەسرەت بۆ ڕۆژانی ڕابردوی بکێشێت.

من تازە لە نەخۆشی هەڵسابوم. ژنان ئەیانوت "ئەسپەك" داویەتە سەرم. هێزو تەواناي ئیشکردنم نەبو. بەرامبەر بەم وەزعەش زۆر بێ حەوسەڵە بوبوم. بڕیارم دا کە بچمە کەرکوك بۆ لای مامەکانم. گرینهاوسی وەکیلی نوئیلم چاو پێکەوت. وتی "کەپتەن بیل" ئەیەوێ بتبینێ. "کەپتەن بیل" معاونی حاکم بو و تازە هاتبوە سلێمانی. هێشتا نەمئەناسی. کە چومە لایو خۆم پێ ناسی، بە فەرەنسزی وتی:

ئەمەویت فارسی بخوینم. ئەبێ تۆ پیم بخوینی دیار بو کە وەکو شارەزا قسەی لەگەڵ ئەکردم. بەلام ویستم تیی بگەیەنم کە نەخۆشم و تەوانای ئەوەم نیە. زۆرم لەگەڵ خەریك بو، ئنجا بە ناچاری بڕیارم دا کە پیی بخوینم. من وام ئەزانی کە فیری قسەکردنی ئەکەم. کەچی کتیبی "گلستان"ی لەبەردەمدا بو. ئەیویست (گلستان) بخوینیت. ئەمە کاریکی بە ڕاستی گرنگ بو. سەعدی، "گلستان"ی بۆ ئەوانە نەنوسیبو کە تازە فیری فارسی ئەبن. بە فەرەنسزی یەکیکی وەکو منیش ئینگلیزیك چۆن تیی ئەگەیشت؟ ویستم بیری بیل بگۆڕم و لە ڕیی قسەکردنەوە و لە سەر تەریقەی بەرلیچ پیی بخوینم. نەچو بە دڵیدا. ناچار یەك دو دیڕیکم لە گلستان پیێ خویند. هیوای ئەوەم نەبو کە "بیل"م ڕازی کردبێ. بەلام دوای دەرسەکە زۆر کەیفی هەبو و بە گەرمەوە تکای دەرسی سبەینیی لیێ کردم. بە ڕاستی ئەو ڕۆژە زۆر ماندو بوم. ئەوەندە هەیە کە ئەمزانی لە پیشەوە غەمی دەرسەکان بخۆم و ئامادەی بکەم بارم سوك ئەبێ. جگە لەمەش ئەمە کەڵکی خۆمی تیا هەبو. بە فەرەنسزی قسەم ئەکرد و زیاتر پیی ڕائەهاتم. بیل فەرەنسزی زۆر باش ئەزانی بەلام من کە لە مەکتەبی ئەعدادی موعەلیمی فەرەنسزی بوم هەرچەند لە خویندنەوە و تیگەیشتن و گرامەردا خراپ نەبوم، بەلام لە قسەکردندا ئەوەندەم پراتیك نەبو.

دوای ئەم دەرسە چومە ئەو ژورەی کە نوئیل بۆ منی دانابو. ڕوانیم پڕ بو لە هندۆك. ژورەکانی تریش هەر بەو جۆرە. ژیر پیپلیکانەکانی سەربازیش کورسی و میزی لیێ دانرابوو هندۆکیك و یا ئاسوورییەکی هەر لیێ بو. کەوابو جیی دانیشتنم نەبو. ڕاست چومە ماڵەوە. ئیوارە بە خزمەت "شیخ مەحمود" گەیشتم و ئەمانەم تیگەیاند. "سەید ئەحمەدی بەرزنجی" لە لا بو. وتی *زۆرباشە دەرسی پیێ بڵێ. بەشکو بتوانیت بیکەی بە "خاکەناز"* [36] ئەمە مانای ڕالیبونی "شیخ مەحمود" بو. بەلام زۆری پیێ نەچو لەم مامۆستایەتیە سارد بومەوە. چونکە دوای چەند ڕۆژیك

[36] "سەید ئەحمەد" بۆ سوحبەت بە "بیل"ی ئەوت بیڵ. ئەمیش دیارە بە کوردی لەگەڵ (خاکەنان)دا خزمە.

دیاربو کە قوتابیەکەم بە چاوێکی تر تەماشام ئەکا. ئەیویست وەکو لەگەڵ هندۆکە قاچ باریکەکان لەگەڵم بجولێتەوە. چەند جارێك دڵی شکاندم. فیزێکی ئێجگار زلی هەبو. بە تەما بو منیش ڕابێنێت و نەرمم بکا. لەوە زیز ئەبو کە من وەکو هندۆك و ئاسوریەکان ناکەم، بەڵکو خۆم بە شتێك وە یا بە ئینسانێك ئەزانم. من جارێ خۆم گرتبوو چاوم لە هەندێ شتی ئەپۆشی. بۆ هەلێکی وا ئەگەڕام کە بەجێ بێت و هەڵبگرێت. ئەم هەلە ئەو هێنایە پێشەوە. ڕۆژێك دیسانەوە دەرسم پێ ئەوت "میرانی قادر بەگ" و "ڕەشید بەگ"ی برای و ڕەئیسەکانی تری خۆشناوەتی (شەقلاوە) کە هاتبونە لای "شێخ مەحمود"، سەری ئینگلیزەکانیشیان داو هاتنە لای "بیل". چاییان بۆ هات و خواردیانەوە. پیاڵەکانیان بە دەستەوە ما. جێگەیەك و یا مێزێك نەبو لەسەری دابنێن. چونکە لەو ڕۆژەدا هێشتا مێزو کورسی و ئەسبابی تەواو نەبو. فەڕاشەکەی "بیل"یش بە ئیشی بیل چوبوە دەرەوە. ئنجا قوتابیەکەم ئەمری بە من کرد کە پیاڵەکانیان لێ وەرگرم. ئەگەر ئەو ئەمری نەکردایە لەوانە بو خۆم بە ناوی میوانداریەوە لە دەسیان وەرگرم و لە لایەکەوە دایان بنێم. بەڵام بە ئەمر پێم نەنگ بو ئەم کارە سوکە بەجێ بێنم. جگە لەوەش لە کردەوەی بیل دەمێك بو دڵشکاو بوم. لەبەرئەوە وەڵامم نەدایەوە و لە جێی خۆم نەجولامەوە. ئەمجارەیش پێی وتمەوە، دیسانەوە چرکەم نەکرد. وا دیار بو میوانەکان شتێك تێگەیشتن. ئاوڕیان دایەوە و پیاڵەکانیان لە پەنجەرەکەی پشت سەریانەوە دانا.

بەڵام بیل ڕەنگێکی هانی و ڕەنگێکی برد. من لەو خراپتر. هێشتا نەخۆشیم مابو. زۆریش پەست ببوم. باش بو میوانەکان زو هەڵسان و ڕۆیشتن. بیل، دوای چەند سانیەیەك پیشخواردنەوە و لێکدانەوە وتی: *بۆچی وەڵامت نەدامەوە؟* وتم *ئەتەوێت وەڵامی ڕاستت پێ بڵێم؟* وتی: *ئادەی.* وتم: *من دەرس بە تۆ ئەڵێم و تۆ قوتابی منی لەبەرئەوە تێناگەم چۆن ئەمرێکی وام پێ ئەکەی؟* کە وەڵامم نەدایەوە ئەبو بە وەڵامی بژمێری. لە سەرو سیمای تێگەیشتم کە ئەم قسانەم کاری تێکردوە. بە هەلم ژمارد. ویستم بە تەواوی لەگەڵی ببڕمەوە. ئنجا وتم: *ئەگەر ئەم*

قسانەم بە حەق نازانی ئەبێ بە فەڕاشم دابنێیت. کەوابو تکام ئەمەیە لەم فەڕاشییە ئازادم بکەی. لەسەر ئەم قسانەم تۆزێك وێستاو بێدەنگ بو، ئنجا لە ناکاو هەڵسایە سەر پێ و بە ڕویەکی خۆش و دەمێکی بە زەردەخەنەوە دەسی گوشیم. منیش سوپاسم کردو چومەماڵەوە. لە وەختێکا کە نوئێل لە سلێمانی بو من هەستم بە فیزو کیبری ئینگلیزەکان نەکردبو، چونکە ئەو زۆر دڵی ڕائەگرتم و بە چاوێکی بەرزو بەڕێزەوە تەماشای ئەکردم. چەند ڕۆژێك پاش ئەم ڕوداوە، بیل ناردی بە شوێنما و گەلێ دڵنەوایی کردم.

ئنجا پێی وتم کە ئەبێ بۆ گەشتێك لەناو عەشیرەکانی سلێمانی و هەولێرو کەرکوکدا ئامادە بمو لەگەڵی بچم. لەبەرئەوە کە دوای خەریکبون و نەوازشێکی زۆر بەڵێنی چونم لەگەڵ دابو، ئەمجارە گەلێك دڵی ڕائەگرتم و ئەیویست کە هێمنم بکاتەوەو ڕابردوم لەبیر بچێتەوە. بە تەواوی بە چاوی هاوڕێیەکی بەڕێز لەگەڵم ئەجولایەوە. لەم گەشتەدا نەخشەیەکی تەقریبی هەرێمی عەشایرەکانی ئەکێشاو جێی ڕێی هەمو عەشیرەتێك و دێهاتەکانی لەسەر ئەم نەخشەیە دەرئەخست. ڕەگەزو بنچینەی ئەم عەشیرەتانە باوباپیرو کوڕو کوڕەزای گەورەکان و سەرکردەکانیان، خزمایەتی و کەسایەتی بەینی عەشیرەتێك و ئەوانی تر، ژمارەی سوارەو پیادەی هەر یەکە لەمانەی ئەپرسی و ئەیکۆڵیەوە. لە دوژمنایەتی و ناکۆکی، لە هۆی ئەم دوژمنایەتیە، لە پلەی نفوزی دەسڕۆیشتنی هەمو ئاغاو بەگ و سەرکۆمارێك، لە چۆنیەتی بەینی ئەمانەو "شێخ مەحمود" ئەگەڕاو زۆر بە وەستایانە لەسەر وەڵامەکانی ئەم پرسیارانە ئەوێستاو باش ئەیکۆڵیەوە. تفەنگەکانی ئەپشکنین، لە چەشنیان و تازەو کۆنییان ورد ئەبۆوەو هەندێجار تاقیشی ئەکردنەوە.

لە جلوبەرگی ئاغاو نۆکەرەکان، لە هی منالیان ئەفکری و بۆی بلوایە سەیرێکی ناو ماڵ و تروتفاقی ئەکردن. سەرنجی ئەدایە وڵاخی بەرزەیان و ماڵاتیان و پلەی هێزو دەسەڵاتی شەڕو چەشنی ژیان و ڕابواردنی کاتی ئاشتیانی، یەکە بە یەکە لای خۆی ئەنوسی. لە هەمو سەیرتر ئەوەبو کە بە چەشنە ئیستفتایەکی وەکو

یاری منالآن ئەوانەی کە بۆنی ناحەزی "شێخ مەحمود"ی لێ ئەکردن ئەبون بە ئاغا وەیا کوێخاو ڕەئیس. کەسێکیش بەرامبەر بەم یارییە منالآنەیە سەری بەرز نەئەکردەوەو دەنگی لێوە نەئەهات.

من لەم هەمو پرسینو کۆڵینەوەو چەنەکوتانەدا تەرجەمەم لەسەر بوو پێم برابو. لە هێزی چەنەو نەقەسی درێژی "بیل"، لە قسەی پڕوپوچو بێتامی لادێییو عەشایرەکان چەنەو مێشکم ماندو بێهێز ئەبو دڵم ئەگوشرا. لەگەڵ ئەمەیشا خۆم سڵ نەئەکردو لەم جۆرە پرسینەوەو لێکۆڵینەوانە مەیلی لە شت گەیشتنو تێوردبونەوەم تیا پەیا ئەبو. بیل جگە لە من کابرایەکی تری لەگەڵ خۆی هێنابو. بە قسە "کاتب"ی بو. بەڵام نەك شتێکی پێ بنوسرێت، بەڵکو نەمدی کە جارێك قسەیەکیشی لەگەڵ بکا. دوای بەینێك –هەرچەند باوەڕیشم نەکرد– وایان تێگەیاندم کە جاسوسی بوە بە سەرمەوە. لە پاش ئەم گەشتە دورو درێژە گەڕاینەوە سلێمانی. پێی ناوێت بڵێم کە ئەو کۆڵینەوەو ئیحصایە کە بیل کردبوی خەزنەیەکی زانیاری گەلێ بەنرخو بەکەڵك بو بۆ کاربەدەستی حکومەتێکی سیاسی..

*　　*　*

٢٠

شێخ مەحمود و دەستەو دائیرەی چییان ئەکرد؟

وەکو لە پێشەوە باسمان کردبو "شێخ مەحمود" هەروەکو بۆ داڕشتنی بناغەیەکی باشو بەهێز بۆ ئەم حکومەتە تازەیە تەقەلایەکی تەواوو بە کەڵکی نەئەدا" هیچ نەبێ بۆ پاراستنی جێو ناوچەی نەفسی خۆشی کردەوەیەکی ئەوتۆی دیار نەبو. نە تەشکیلاتێکی ئیداری ڕێکوپێك، نە دانانی نیزامێكو ڕێگەیەکی تایبەتی بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری حکومەت!.. لەبەرئەمە ئینگلیزەکان ئەو ناوچەو دائیرانە، کە پەیوەستی بە کاروبارو مەسڵەحەتی خۆیانەوە ڕاستەوڕاست بە کەیفی خۆیانو پێویستی مەسڵەحەت یان پیاوی خۆیان بە

سەرەوە دانابوو هەڵیان ئەسوڕاند. دەستەو دائیرەی حوکمداریش لەو شتانەدا کە ئینگلیز خۆیان تێنەئەگەیاندو یا لەو دائیرانەدا کە پیاوی خۆیان بە سەرەوە دانەنابو، بە هەوەسی خۆیان‌و پێویستی قازانج‌و یا مەرامیان، دەسدرێژییان ئەکرد. دیارە کە ئەمانیش لە لایەن ئینگلیزو کاربەدەستەکانی سەر بە ئینگلیزەکانەوە چاویان لێ ئەپۆشراو توشی هیچ جۆرە بەرهەڵستەتیەك نەئەبون.

حوکمدار خۆی بە خەڵات‌و بەرات چەند ڕئیسێکی عەشایری لە خۆی نزیك خستبۆوەو بە بڕینەوەی مەواجب بۆ چەند کەسێکی تر بە نفوزو ناودار، هەندێ دۆست‌و لایەنگیری پەیدا کردبو. وا بە تەمابو کە دۆستی‌و پەیوەستەگی ئەم ڕەئیسانە تاسەر بێ‌و کەڵکێکی لێ وەرگرێت. دوای بەینێك کە ئینگلیزەکان بە تەواوی دامەزران‌و جێی خۆیان گرت‌و شارەزایی تەواویان دەربارەی عەشایرو خەڵقی تری وڵاتەکە پەیدا کردو بە تایبەتی کە لە تەبیاتی "شێخ مەحمود" باش شارەزا بون‌و بۆیان دەرکەوت کە زۆر بە تەنگ دواڕۆژەوە نیەو هەر بۆ ئەو ڕۆژە ئەژی کە تیایەتی" جگە لەمانە هەمو، دوای ئەوە کە نوئێل ڕۆیشتە تورکیاو "شێخ مەحمود" لە ڕابەرو ڕێپیشاندەرێکی وەکو ئەو هێمن‌و بە هۆش‌و لایەنگیری خۆی دور کەوتەوەو لە ئیدارەو بەڕێوەبردنی کاروباردا کەموکورتیەکان دەرکەوت‌و دەنگی ناڕەزایی لەملاو ئەولا بەرز بۆوە، ئینگلیزەکان هاتنە سەر پاشو، چاوەڕوانی ئەوە بون کە چەپۆکێك بوەشێنن‌و دوایی بە حوکمی شێخ بدەن. "شێخ مەحمود"یش کە دەنگی ناڕەزایی مقۆمقۆی خەڵقی ئەبیستەوەو بە تایبەتی کە دەوروپشتە نەفامەکانی لە جیاتی ئەوە بۆ ڕاستکردنەوەی چەوتیەکان یارمەتی بدەن‌و لە ڕێی قازانجی خۆیان‌و گەورەکەیاندا، لە هەندێ دەسدرێژی‌و بەدزمانی خۆیان بکێشینەوە. ئەوەندەی تر شوڵیان لێ هەڵئەبڕی‌و ئەچون بە قیناو سەرەڕای ئەمەش بۆ دەمکوتکردنی خەڵقەکەو نواندنی هەیبەتی خۆیان (حوکمدار)یان هان ئەداو ئەبون بە هۆی زیادبونی شێواندن‌و ئاڵۆزاوی.

لە لایەکی تریشەوە ئینگلیزەکان لە "ڕو"دا لەژێر سەرەکی "شێخ قادر"ی برای حوکمدارو لە ڕاستیدا لەژێر چاودێری‌و فرمانی "میجەر دانلیس" خەریکی

ڕێکخستنی هێزێکی سوارەو پیادە بون. لەبەر ئەمە پێویستیان هەبو بە ژمارەیەکی زۆر لە زابتە کوردەکان‌و لەو کاتەدا بە چاك‌و خراپ هەر زابتێك لە سلێمانی‌دا بو وەریان ئەگرتە ئەم تەشکیلاتەوە. زابتەکان کە بە هۆی هاندانی دەوروپشتی خۆخۆرو دەسوپێوەندە لە دڵدا لە حوکمدار زویر بون‌و یا لێی دور کەوتبونەوە، ئەمەیان بە هەل زانی‌و بەشی زۆریان چونە تەشکیلاتەکەوە. واتە بون بە ژێر دەسی دانلیس! بەمجۆرە گەلێك لە زابتە خوێندەوارەکان لە ناوا نەمان‌و بەرچاوی نۆکەرو "کاسەلێس"ەکان پا بۆوە. جێی ئەمانە لە لای حوکمدار بە هەندێ بەقاڵ‌و چەقاڵی[٣٧] ناو بازاڕ پڕ کرایەوە. جگە لەمەش ئەوانەی کە دەسمایەیەکی باشیان نەبو یا کاروکاسبیەکی سەربەخۆو ئازادیان بۆ هەڵنەئەسوڕاو یا لەبەر بێ بازاڕی دوکانەکانیان دائەخست، خەنجەرێکیان لە پشت ئەبەست‌و بەبێ ئەرك ئەچونە ڕیزی نۆکەرانەوە.

"تایەر ئەفەندی فەرخە" کە لە دەوری تورکەکاندا تەحسیلدار (جابی) بو لەو دەورەدا کرابو بە مودیری پۆلیس. ئەم کابرایە کە لە کوێرە خەتێك بەولاوە سەرمایەی زانیاری نەبو، (خوا لێی خۆش بێ) ئێجگار فیزێکی زل هەبو و قین لە سکیش بو. لەبەرئەمە ئەویش بە قەدەر حاڵ‌و لە ڕوی نەفامیەوە بۆ تێکدانی دەزگاو دوکانی حکومەتی "شێخ مەحمود" خەریك بو. خەڵقیش هێشتا ئەوەندە شارەزای ئینگلیز نەبوبون. لەبەرئەمە کاتی دەسوەشاندنی "میجەر سۆن" هاتبو. ئنجا وردەوردە دەستی کرد بە بیانوگرتن‌و دەسدرێژی‌و کەوتە تەگبیری بڵاوکردنەوەی دەستەودایەرەی حوکمدار!!.

*　　*　　*

[٣٧] من لێرەدا تکای لێبوردنی ئەوانە ئەکەم کە شانازی بە کاسی خۆیانەوە ئەکەن‌و بۆ پارویێك نان‌و یا بۆ فێزو دەسدرێژی خەنجەر لە پشت نابەستن‌و نۆکەری کەس ناکەن. ئەبێ بزانن کە من خۆم شانازی بەو خزمانەوە ئەکەم کە بەقاڵن‌و نینۆکێکی ئەمان بەو خزمانەم ناگۆڕمەوە کە لافی توجاری‌و گەورەیی لێ ئەدەن‌و یا پیاوی میری‌ن‌و بۆ قازانجێکی حەرام‌و ناحەق‌و یا بۆ پارمەتیەکی بێفەڕ هەزار مەرایی و.. لەبەر کاربەدەستێکی حکومەتدا ئەکەن.

٢١

سەفەری من بۆ کۆیە لەگەڵ کەپتەن بیل

لەم دەورەدا بو کە "کەپتەن بیل" کرا بە حاکمی کۆیە. ئەمجارەش زۆرم لەگەڵ خەریکبو کە لەگەڵی بچم. منیش هەوڵم دا کە نەچم. بەڵام کەڵکی نەبو و لێم نەگەڕاو بە زمانی شیرین تەفرەی دام. ئنجا چوم‌و پرسی "شێخ مەحمود"م کرد. دیارە، کە تەگەرەی تێنەداو بەڵکو پێی خۆش بو یەکێکی وەکو من کە سەر بە خۆی بوم‌و متمانەی پێ ئەکردم لەگەڵ ئینگلیزەکان بم. بە تایبەتی منیش لە هیچ کاتێکا نەمئەویست لە خۆمەوە یا بێ پرسی "شێخ مەحمود" شتێك بکەم. چونکە خۆم بە یەکێك لە جێ باوەڕەکانی ئەو ئەزانی‌و حەزم بە سەرکەوتنی ئەکرد. ئنجا کە زانیم "شێخ مەحمود" پێی خۆشە لە مێژوی ٢٠ی شوباتی ١٩١٩ لە ڕودا بە (معاونی Assistant)و لە ڕاستیدا بە تەرجەمان (Drogman) لەگەڵ بیل چومە کۆیە، ئەو زستانە ساردو سەرماو باران‌و لیتەیەکی بێداد بو. بێوچان باران ئەباری. بە سواری وڵاخ لە سلێمانیەوە تا کۆیە نەفەسێك بێ باران نەبوین‌و ئاو بە لەشی خۆمان‌و وڵاخەکانمانا هەروەکو پلوسك ئەهاتە خوارەوە.. من کە لە بنچینەدا زۆر ساردو هێمن نەخوڵقاوم‌و ڕەنگە درۆ نەکەم، کە بڵێم ئەوەندەش فێری مەرایی‌و دوڕویی نەبوم، بە تایبەتی لەبەرئەوەی کە بۆ جاری یەکەم لەگەڵ ئینگلیزێکی زۆر هێمن‌و لەسەرخۆو شارەزا بە هەڵسان‌و دانیشتنی کوردەواری‌و عەشایری، واتە لەگەڵ یەکێکی جەنتلمانی وەکو نوئێل ئاشناییم پەیا کردبو، لە تڕوفیزی بیل زۆر پەست ئەبوم. نەمئەزانی "مێچگە مێچگە"ی لە بەرا بکەم‌و زمانم وەرنەئەسوڕا، کە وەکو خەڵقەکەی تر پێی بڵێم "ساحێب!" ئەمانە هەموی تەبیاتی ئەم ئینگلیزە ئیستیعماریەی توند ئەکردو بۆی بلوایە لە ئەستۆی ئەدام. کەچی وەکو کورد ئەڵێت: *"لێشم بوبو بە موی لوت‌و لێم نەئەبۆوە"* .

لەگەڵ ئەمەشدا بیل لەم سەفەرەدا لە چاو جارەکانی پێشو گەلێك گۆڕابو و باش ببو و تا ئەیتوانی ئەیویست دڵم ڕابگرێت. بەڵام جارجار مشتومڕێکمان هەر

ئـەبو و کـەمو زۆر سـاردی ئەکەوتـە بەینـەوە. بیـل لـە دوای هـەمو سـاردیەك یـا مشتومڕێك ئەیپڕوانی من لە جیاتی ئەوەی عوزری بۆ بهێنمـەوە وە یـا لـەو شتانەو کردەوانە لابدەم کە ئەوی پێ تورە ئەبێ، وەکو مـن بـە عەنقەسـت وام کردبێتو بـۆ جیابونەوە لە بیانو بگەڕێم ئەوە کە ئەهات بە بیرا، "بیـل"یش ڕێـی جیابونـەوەی نەئەدامو هەر جارە بە جۆرێك ئاشتی ئەکردمـەوە. بـەڵام مـن ئیتر لـە ئـەنجامی ئـەم چەشنە هاوڕێیەتیـە کەوتبومـە ئەندێشـەوەو ئەترسـام کـە جارێکیـان بگاتـە تینـیو توشـی داوێکـم بکـا. خواوڕاسـتان دوای گەیشـتنمان بـە کۆیـە تـا بـەینێك زۆر دڵـی ڕائەگرتمو بە تەواوی خاوی کردبومەوەو یا ئەو خاوبوبۆوە. منیش لەم دەورەدا تا توانیم خزمەتی خەڵقم کردو هەر بە هۆی "بیل"ەوە چاکەم بۆ گەلێ کەس بو. بەم تەرحـە لەگـەڵ هەنـدێ دۆسـتو پیـاوانی بـەنرخ، گـەلێك خۆشـم ڕابـواردو لـەلای ئەهالیو ئەو دو سێ ئینگلیزەش کە لە کۆیە بون بە قەدرو بەڕێز بوم.

بیل دوژمنی دانیشتنو وەستان بو. بێوچان ئیشی ئەکرد، وە یا بە سەرپشتی وڵاخـەوە بـو. بـەناو هـەمو دێهـاتو عەشـایرەکانی کۆیـەو ڕانیـەو ڕەوانـدزدا ئەسوڕایەوە. دیارە کە ئەبو منیشی لەگەڵ بم. ئەو هـەر خـەریکی پرسـینو نوسـی بو، من هەر خەریکی تەرجەمەو چەنەتەقاندن بوم. وەنەبێ ئیشی نوسـینم نـەبوبێ، بەڵکو دو چەندانەی قسەش نامەی ئەوم بۆ ئەمو ئەوو ڕەئیسەکانو هـی خەڵقیشـم بۆ بیل تەرجەمە ئەکرد. ئەو خۆی نامەکانی بە فەرەنسزی ئەنوسیو من بۆم ئەکرد بە کوردیو یا فارسی. ئەوانەی لە ئەهالیو عەشایریشەوە بۆی ئەهات ئەمگۆڕی بە فەرەنسزی. ئنجا وەرە سـەیرانی ئـەم نامـەو عـەریزە سـەیر سـەیرو عەجیبانـە کـە ئـەتوانم بڵـێم شـتی ئـەوتۆی تیـا هـەبو لـە قوتـوی هـیچ عەتارێکـدا نـەبێ. لەسـەر ئەمانـەوە ئنجـا ئیشـوکاری دائـیرەو حکومـەتی کۆیـە. لـەو ڕۆژەدا تەشـکیلاتی ئیدارەی کۆیە لە تەشکیلاتی قەزای ئیمڕۆ ئەچو. بەڵام بە قائیمقامی قەزایان ئەوت "حـاکمی شـار". نـاوی قـازی "حـاکمی شـەرع"و هـی مـودیری شـورتە (مـودیری پۆلیس) بو. حاکمی شار معاونیشی هەبو کە پێیان ئەوت نائیبی حاکمی شار.

لەم تەشیکلاتە لە ئیدارەی کاروباری حکومەت زیاتر مەبەس بەشکردنی نفوزو مەنسەبی حکومەت بو لە بەینی خانەوادە ناودارەکاندا.

لە کۆیەش زیاتر لە خانوادەکانی تر خانوادەی "غفوری"و "حەوێزی" هەیە. ئنجا سەرەکی خانەوادەی "غفوری" کە "حەماغای" هەرە ناوداری دەوری خۆی بو کرابو بە حاکمی شار. "جەمیل ئاغای حەوێزی"ش بە نائیبی حاکم. مەلا ئەفەندی جەلی زادەش کە یەکێك بو لە زانا بەرزو ناودارەکانی ئەو دەورە، حاکمی شەرع (واتە قازی) بو.

فەتاح ئاغای عەبدوڵلا ئاغای حەوێزی رەئیسی بەلەدیەو مەلا ئەحمەد ئاغا مودیری پۆلیسی‌یان بەرکەوتبو. "حەمەغای" خوالێخۆشبو کە لەو رۆژەدا پیرێکی بەساڵداچو بو لەبەر شوێنو مەقامی بەرێزی ئەم ناوەی لێ نرابو. ئەگینا لەوانە نەبو کە لە رێی حکومەتەوە لە ناوو شۆرەتو یا لە قازانجو نفوز بگەرێت. ناوو شۆرەتی خۆی بەسی بو. چاوی لە ماڵی دونیاشەوە نەبو. چونکە ئەوەندەی هەبو کە حاتەمیی پێوە ئەکردو خەرجی رۆژێکی دیوەخانەکەی لە مەعاشی مانگێکی "حاکمی شار!" پتر نەبوبێت کەمتر نەبو. لەولای تریشەوە تەشکیلاتی سیاسی ئینگلیزەکان هەمو کاروباری قەزاکەو هەرێمی کۆیەی گرتبوە ژێر چنگو بۆ ئیدارەی شارو یا "قەزا" شتێکی ئەوتۆ نەمابۆوە.

"جەمیل ئاغای حەوێزی"[٣٨] کە هێشتا نەچوبوە ساڵەوە لە کاروباری عەشایریو کوردەواریدا بە راستی نائیبی "حەمەئاغا" بو. رەنجی نەئەخستە سەر شانی حەماغا. رانیەش لەو دەورەدا قەزا بو و قائیمقامی لێ دانرابو. بەڵام لە لایەنی ئیدارەی گشتیەوە بەسرابو بە حکومەتی سیاسیەوە لە کۆیە. کەچی لەگەڵ ئیدارەی شاردا هیچ پەیوەسەگی نەبوو قائیمقام لە رانیەدا یەکێك بو وەکو حاکمی شار لە کۆیە. لەبەرئەمە حکومەتی سیاسی کۆیە کاروبارێکی زۆری هەبو و باری گرانی ئەم هەمو کارە دوای "کەپتەن بیل"و

[٣٨] "جەمیل ئاغا" دوایی ببو بە ئەندامی مەجلیسی تەئسیسی ئینجا کە فەیسەڵی یەکەم بو بە مەلیکی عێراقی "جەمیل ئاغا"ش بو بە نائیب.

معاونە ئینگلیزەکەی ئەکەوتە سەرشانی من. لەگەڵ ئەمەشدا زۆر سوپاسی ئەو هەڵکەوتە ئەکەم کە بۆم ڕێکەوتبو. چونکە لە زۆر لاوە کەڵکێکی تەواوم وەرئەگرت. ڕەنجی شەوو ڕۆژو تەقەلای بێسنور پوختو قاڵی کردبوم. ئەو دەمە، دەورێکی تایبەتی بو لە ژیانما، کە لەناو لاپەڕەکانیا جارجارە چەند دێڕێکی عەنتیکەو "کۆمیك"یش هەڵئەکەوتو ئەمنوسیەوە: ڕۆژێك لەناو عەشایر لە دیوەخانی ڕەئیسێکدا میوان بوین. بیل قەندەکەی (پایپ) گرت بە دەمیەوە. شخارتە نەبو. ئاغا لە کورەی ئاگرەکەی بەردەمی پشکۆیەکی بە مەقاش هەڵگرتو بۆی ڕاگرت کە قەندەکەی دابگیرێنێت. بیل وتی Thank you/. ئاغا دەسی بردە پاشەوەو ڕوی کردە من، وتی: *ئەڵێ چی؟* وتم: *ئەڵێ سوپاست ئەکەم*. دوبارە ئاگرەکەی بۆ بردەوە پێشەوە. ئنجا بیل ڕوی تێکردم، وتی *کێس کیل دی*[٣٩]؟ "بیل"یشم تێگەیاند. بەڵام ئەم پرسینو وەڵامە وا بە سوکیو زو نەبڕایەوەو دوایی نەهات. بەڵکو چەند جارێك دوبارە کرایەوە تاوەکو من توانیم ڕێی بدۆزمەوەو لە پرسینەوەیان ڕزگارم بێ!..

بیل غەزەبێکی خوا بو و لە کەس نەئەچو

من لەگەڵ بیل پێکەوە لە ژورێکا دائەنیشتم. ڕۆژێك کابرایەك کە زمانی ئینگلیزی ئەزانی بۆ ئیشێکی خۆی هاتە لای ڕاستەوڕاست ڕوی تێکردو بە ئینگلیزی دەسی کرد بە قسەکردن لەگەڵی. بەڵام بیل وەڵامی ئەوی نەدایەوە. بە منی وت کە پێی بڵێم قسە لەگەڵ من بکاو من لە بیل بگەیەنم. کە ئەمەم بە کابرا وت، پێی وتم: *تۆ ئینگلیزی نازانیو من خۆم کە ئینگلیزی بزانم، بۆچی ڕاستەوڕاست تێی نەگەیەنمو بە تۆ بڵێمو بۆی بکەی بە فەرەنسزی؟ بە چیش بزانم کە باشی تێئەگەیەنی؟* ئەم قسانەم لە (بیل) گەیاند. بەڵام خۆی وا تورە کرد کە کابرا واقی وڕما. بیل ئەیوت: *پێی بڵێ ئەو حەقی بەسەر ئەم قسانەوە*

[٣٩] Qu'est- ce Qu,il dit? کێس کیل دی؟ بە فرنسزی واتە "ئەڵێ چی؟".

نیه. ئەوەی لەسەرە کە قسەی خۆی بە تۆ بڵێت. تۆ من تێبگەیەنی یا نە ئەوە من باشتری ئەزانم. ئەگەر وای ناوێت با بڕواوو نەوێستێت لەبەرچاوم! ئنجا کابرا بە ناچاری قسەکانی خۆی لە من گەیاندو من بۆم تەرجەمە کرد بە فەرەنسزی.

* * *

٢٢

شکاندنی نفوزی شێخ مەحمود لەناو عەشایردا

نفوزی "شێخ مەحمود" لە سەرەتاوە هەر تایبەتی سلێمانی نەبو. لە کاتێکا کە "ویلسن" دوای گفتوگۆ لەگەڵ ڕەئیس عەشیرەتەکانو ناودارو ناسراوەکانی ئەهالی لە ١ی تشرینی دوەمی ١٩١٨ بە ناوی حکومەتی بەریتانیاوە "شێخ مەحمود"ی کردبو بە "حوکمدار"، جگە لە بەشێکی "جاف"ەکانو "بابەکر سەلیم ئاغا" لە پشدەر کە ئەوانیش هەر لە ژێرەوە دۆستی ڕاستەوڕاستی ئینگلیز بون، ئەو دوای خەڵقەکەو عەشایر بڕیارو بەڵێنی تەواویان دابو کە لەگەڵ "شێخ مەحمود" بە ڕاستی بجوڵێنەوەو لاری لە "فرمان"یا نەکەن و بە ناوی ٤٠ گەورەو ڕەئیسی کوردەوە لە سلێمانی مەزبەتەیەکیان پێشکەشی "کۆلۆنەل ویلسن"ی حاکمی عام کردبو. لەناو ئەم ڕەئیسانەدا گەلێك لە ڕەئیسەکانی ئێرانیش هەبو. ئەمانە لەژێر حوکمی "شێخ مەحمود" داوای یەکخستنی کوردستانی ئێرانو عێراقیان ئەکرد. چە ڕەئیسەکانی کوردی عێراقو چە هی ئێران هەر لە بنچینەوە دۆستی "شێخ مەحمود" بون. ئەمجارە بەم بۆنەیەوە پەیمانی دۆستایەتیو یەکێتییان لەگەڵ تازە کردبۆوە. لەبەرئەمە بەجێهێنانی ئەو سیاسەتە کە دوای بەینێکی کەم بە "سۆن" سپێررابو کارێکی ئەوەندە سوك نەبو. واتە "سۆن" کە لە ١٩١٩دا هاتە سلێمانیو دەسی کرد بە شەڕفرۆشتن بە "شێخ مەحمود"، تێگەیشت کەوا بە ئاسانی گرەوی لێ ناباتەوەو ئەسپەردەکانی "ویلسن"ی بە بەبێ

ڕەنجێکـی گـەورە بـۆ ناچـێتە سـەر. بـەڵکو لـەم کـارە گرنگـەدا توشـی گـەڵێ بەرهەڵست ئەبێ و قورتی گەورە گەورەی دێتە ڕێ!!.

"شێخ ئەمین"ی سندۆلان

یەکەم تێکۆشانی ئینگلیزەکان بۆ شکاندنی نفوزی "شێخ مەحمود" لە ڕانیەوە دەسی پێکرد. تەقەلای ئینگلیزەکان لەم لایەنەوە هەرچەند بە ئەنجام گەیشت و مەبەسیان هاتەجێ، بەڵام ئەمە زۆر بە گران کەوتە سەریان. هەمومان بە داخەوە ئەیزانین کە لە پێش داهاتنی مەجلیسەکانی "نیابی"و "ئەعیان" دا ئینگلیزە کاربەدەستەکان، گەورەو ڕەئیسەکانیان بە پارەو مەواجبو یا بە هەندێ شتی تری وەکو ئەمانە فریو ئەداو ئەیانکردن بە دۆستو لایەنگیری خۆیان. لەبەرئەمە لەگەڵ "شێخ مەحمود" تێک نەچوبونو متمانەیان پێ ئەکرد، پارەو خەڵاتی زۆریان بەسەر خزمو دەسوپێوەندیا بڵاو ئەکردەوە. بۆ هەندێکیشیان بە ناوی وەزیفەوە "مەواجب"یان بڕیبۆوە. "شێخ ئەمینی" سندولان کە بە خزمایەتی ئەگەیشتە "شێخ مەحمود" یەکێك بو لەمانە. کرابو بە قائیمقامی ڕانیەو مەواجبێکی گەورەی ئەدرایە. جگە لەمە بە ناوی ٢٠ پۆلیسەوە مانگی ٤٠٠ ڕوپیەی تریشی وەرئەگرت کە ئەبو هیچ نەبێ ئەمە بەسەر نۆکەرەکانی خۆیدا بەش بکا. بەڵام "شێخ ئەمین" ئەمەی نەئەکردو پارەکەی بە هی خۆی دائەنا. لەگەڵ ئەمەیشدا مانگەو مانگ قائیمەی ٢٠ پۆلیسی ڕێك ئەخستو ئەیدا بە حکومەت.

ئینگلیزەکان دیارە کە ئەمەیان ئەزانی، بەڵام خۆیان تێ نەئەگەیاندو چاویان لە زۆر شتی تری وا ئەپۆشی. ئنجا لە کاتێکدا کە هاتنە سەر ئەوە نفوزی "شێخ مەحمود" کەم بکەنەوە، بە بیانوی ئەم تەرحە شتانەوە کەوتنە وێـزەی دەستەو دائیرەکەیو چاویان لە هەرچیەك پۆشیبو خستیانە ڕو. خەڵقیان لێ هان ئەدانو دوژمنیان لێ ڕاست ئەکردنەوە.

من لەگەڵ "بیل"دا بۆ تەحقیقات، چوبوینە ڕانیە. کەپتەن "بارکر" ناو معاونێکی ئینگلیزیشمان لەگەڵ بو. "شێخ ئەمین" خۆی پێش گەیشتنی ئێمە، ڕانیەی بەجێی هێشتبو و چوبوە "سندولان" کە دێیەکەی خۆی بو[٤٠]. لەبەرئەمە بیل ویستی لە هەل کەڵك وەرگرێت بۆ لابردنی "شێخ ئەمین" لە قائیمقامیەتی تەگبیرێك ڕێك بخا. ئنجا ئەم لابردنەی قائیمقام لەو ڕۆژەدا بە سوکی پێك نەئەهات. چونکە پێویستی فرمانی حوکمدار بو. ئێمە لە ڕانیە لە ماڵی "فەتاح بەگ"[٤١] میوان بوین. دوای ئەمە نامە نوسرا بۆ هەمو ڕەئیس عەشیرەتەکانی قەزای ڕانیە. واتە بۆ ڕەئیسەکانی مەنگوڕو مامشو بڵباسو ئاکویانو پشدەرو ناودەشتو بەم ڕەنگە لە جێیەکی وەکو ڕانیەدا نزیکەی چوارسەد سوارێك کۆکرایەوە. "حەسەن ئاغای" کوڕی بایز پاشای بەناوبانگی ڕەئیسی مەنگوڕ، "غەفور خانی" ناودەشتو "مەمەندە سور"و "باڵوڵ ئاغا"و "سواراغا" لەناو ئەم ئاغایانەدا بون. "فەتاح بەگ"ی خانەخوێمان کە لەوانە بو بە لاچونی شێخ ئەمین خۆی بکەن بە قائیمقام، ئەوەندەی تر ببو بە "حەتەم"و میوانداریيەکی ئێجگار پوختەو چاوتێرانەی ئەکرد.

بیل ئەیویست ئەم ئاغاو ڕەئیسانە بڕیاری ئەوە بدەن کە شێخ ئەمین پیاوی قائیمقامی نیەو بۆ ئەم کارە دەس نادا و مەبەزتەیەك ڕێك بخەنو مۆری بکەن کە بە دەس "بیل"ەوە ببێت بە بەڵگەی ناڕەزایی ئەهالیو عەشایرەکە بۆ لابردنی شێخ ئەمین لە قائیمقامی. بەڵام ئەم مەزبەتەیە نەنوسراو لە ماوەی ئەم ٣ ڕۆژەدا "بیل"و "بارکر" هەر تەقەلایەکیان بۆ ئەم مەبەسە سەری نەگرتو شتێکیان بۆ نەکرا. گەرمترین بیانوگرو (سەرپێچیکەر) لە نوسینی ئەم مەزبەتەیەدا "غەفور خانی" ناودەشت بو. زۆر ئازایانە وەڵامی ئینگلیزەکانی

---

[٤٠] دێیەکە لە بەینی "میرزا ڕۆستەم"و "قەلادزە"یە. کەوتۆتە سەر ڕۆخی زێی کۆیە.

[٤١] "فەتاح بەگ" لاوێکی تازەپێگەیشوی خەڵقی سلێمانی بو و هاتبوە ئەو ناوە. دوایی بە وریاییو چاوتێریو میوانداری بو بە گەورەو یەکەپیاوی ڕانیەو باوی لە ئاغایانی پشدەر سەندبو. ئەم لاوە زرنگو بە جەوهەرە دوای چەند ساڵێك بە هاندانی ئینگلیزەکان بەکوشت چو.

ئەدایــەوەو گیروگرفتــی ئەخســتە تێکۆشــینو تەقەلاکانیانــەوە. بــە زمــانێکی ڕاســتو ڕەوانو بــە ئسـلوبێکی ئـاگرین ئەهاتــە جـوابو پێـی ئـەوتن: "ئێمـە سوێندخۆری شێخ مەحمودینو بە حوکمداری خۆمان ناسیوە. ئێوەش ئەمە ئەزاننو خۆتان ڕاتان لەسەر بوە لەبەرئەمە شێخ ئەمین چاك بێ یا خراپ، ئێمە ناتوانین بڕیاری لابردنی بدەینو بۆ ئێمە شیرین نیە کە بە مەزبەتە داوای هەڵگرتنی بکەین. چونکە ئەم کارەمان ئەبێتە هۆی دڵگیری حوکمدار لە ئێمە. جگە لەمەش لە ڕاستیدا ئێمە هیچ خراپەیەکمان لە شێخ ئەمین نەدیوە. ئەگەر کارێکی خراپو ناڕەوای کردوە، ئێوە حوکمدار ئاگادار بکەن! لەوانەیە کە حوکمدار خۆی هەڵی بگرێتو کردەوەیەکی بێ جێ لە ئێمەوە ڕونەدا".

لەولای تریشەوە غەفور خان یەکە یەکە چاوی بە ڕەئیسەکانی تر ئەکەوتو بە هەمو هێزیەوە هەوڵی ئەدا تەفرە نەخۆنو مەزبەتەکە مۆر نەکەن. بە ئاغاکانی ئەوت "نەم ئەگوت باوەڕ بەم ئینگلیزانە ناکرێتو هەندەی پێ ناچێت کە بۆ تێکدانی ئەم ئەساسە هەوڵ ئەدەنو دودڵیو ناکۆکی ئەخەنە ناومانەوە. یەکلەدوایەك لە باڵمان ئەدەن. ئەوا قسەکانم دەرکەوت! وەرن مەردی خودا بن با ئیسباتی مەردایەتی خۆ بکەین، تاکو پێمان نەڵێن ئەو کوردانە قەولو شەرەفیان نیە. وەحشینو ئەحمەقنو تەنیا بۆ پولو قازانجی خۆیان تێدەکۆشن. وەرن با ڕوبەڕویان بوەستینو پشتی "شێخ مەحمود" بۆ ئەم کافرانە بەرنەدەین".

من، بۆ جاری یەکەم خۆم پێ نەگیراو بە پێچەوانەی واجباتێك کە لەسەرم بو جولامەوە. واتە لەگەڵ ئەمەدا کە لە ویستاوێکی (وەزع) ناسکداو لە ترسو دەرەکەوە نزیك بوم، دیسانەوە دەورێکی وەکو دەورەکەی "غەفور خان"م تەمسیل کرد. لە کاتێکدا کە "بیل"و "بارکر" لە وەستانی ڕەئیسەکان بەرامبەر بەم بیرە تێگەیشتنو بۆیان دەرکەوت کە نایانەوێت مەزبەتەکە مۆرکەن، ویستیان کە بە تەنیاو یەکە یەکە ڕەئیسەکان ببیننو گفتوگۆیان لەگەڵ بکەن. لەمە مەبەسیان ئەوە بو کە هیچ نەبێ هەندێکیان تەفرە بدەنو

بـەلای خۆیانـدا ڕایانکێشـن‌و بـەم جـۆرە دو بەرەکیـەتی بخەنـە ناویانـەوە. بـۆ ئەمەیش یارمەتیان لە من داوا کرد. ئەیانویست کە من لە پێشـەوە هەندێکیان بە جیاجیا ببینیم‌و تێیان بگەیەنم کە ئەم ڕەوشتەیان بەرامبەر بە ئینگلیزەکان جـوان نیـەو ئـەنجامی بـۆ خۆیـان خـراپ ئـەبێ‌و بـەمجۆرە وایـان لـێ بکـەم کـە پێشئەوەی یەکە یەکە بچنە لای بیل کەم‌و زۆر لـە بیری خۆیـان بێنـە خـوارەوە. بەڵام من لەبەر هەرچیەك هەیە بە پێچەوانەی ئەمە جوڵامەوە وام لێکردن کە مل بـۆ ئـەم چـاوپێکەوتنە جیـاوازە نـەدەن. داخەکـەم لـە دوای ئـەم هـەمو تەقـەلا بێسودە، بیل توانی بە هـۆی حاکمی سیاسیی سلێمانیەوە[٤٢] تەلـەگرافێك بـە شـێخ مـەحمود بنوسـێت کـە ڕەئیسـەکان سەرپێچـی نەکـەن‌و بڕیـاری لابردنـی "شێخ ئـەمین" بـدەن، ئنجـا دوای ئەمـە بڵاوەیـان لێکـردو هـەر کەسـە گەڕایـەوە جێی خۆی. دیارە لەوەشدا شك نیە کە کردەوەکەی من لـە بیل نەشاررابۆوەو پێیان گەیاندبو..

[٤٢] حاکمی سیاسی سلێمانی "میجەر سۆن" خۆی بو کە شکاندنی نفوزی شێخ مەحمودی پـێ سـپێررابو و "بیـل"یـش لەسـەر ڕاسـپێری ئـەو (واتـە ڕاسپێری سـۆن) خـەریکی لابردنـی "شـێخ ئەمین" بو.